m_educ_2026_108

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра практичної психології

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ З ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – (ІІ рівень) магістр

Виконав студент 2 курсу, 222 групи,
Спеціальність «053 Психологія»,
Спеціалізація «Практична психологія»,
Басараб Микола Миколайович
Керівник: кандидат психологічних наук,
асистент кафедри практичної психології
Періус Надія Василівна

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри №
від «___» _____2025 р.
Зав. кафедри практичної психології
_____В.М. Радчук

Чернівці, 2025 р.

Анотація

Дана наукова робота присвячена дослідженню стресостійкості працівників поліції з ювенальної превенції у процесі взаємодії з підлітками.

У вибірку досліджуваних увійшли співробітники підрозділів ювенальної превенції Головного управління Національної поліції Чернівецької області, які здійснюють превентивну роботу з дітьми та підлітками.

Вибірка досліджуваних складається з 28 осіб, віком від 18 до 50 років, які працюють на посадах поліцейських з ювенальної превенції області.

У роботі розкрито сутність професійного стресу та фактори, що впливають на його рівень у представників ювенальної поліції. Описано психологічні особливості взаємодії поліцейських з підлітками, охарактеризовано чинники девіантної поведінки неповнолітніх та професійні вимоги до працівників ювенальної превенції. Проаналізовано рівень персональних ресурсів, особливості психоемоційного напруження та адаптивні механізми, що забезпечують ефективність професійної діяльності даної категорії поліцейських.

Результатом дослідження стало підтвердження гіпотези про взаємозв'язок рівня стресостійкості поліцейських з ювенальної превенції від їх індивідуально-особистісних характеристик та досвіду роботи з підлітками, які і детермінують підвищену схильність до виникнення стресу.

Ключові слова: ювенальна превенція, ювенальні поліцейські, підлітки, девіантна поведінка, психологічна складова у роботі ювенальної превенції, стрес, професійний стрес, емоційне вигорання, стресостійкість, персональні ресурси, психологічне забезпечення поліцейських, комунікативна компетентність, методики дружні до дітей, адаптивні механізми.

Abstract

This research work is devoted to the study of stress resilience among police officers of juvenile prevention units in the context of their interaction with adolescents.

The sample of respondents included employees of the Juvenile Prevention Department of the Main Directorate of the National Police in the Chernivtsi region who carry out preventive work with children and adolescents.

The research sample consists of 28 individuals aged 18 to 50 who work as juvenile prevention officers in the region.

The study reveals the essence of professional stress and the factors influencing its level among representatives of the juvenile police. It describes the psychological characteristics of police interaction with adolescents, outlines the factors of deviant behavior among minors, and defines the professional requirements for juvenile prevention officers. The analysis covers the level of personal resources, features of psycho-emotional tension, and adaptive mechanisms that ensure the effectiveness of professional activities within this category of police officers.

The findings confirm the hypothesis regarding the relationship between the level of stress resilience among juvenile prevention officers and their individual personality traits and experience in working with adolescents, which determine their increased susceptibility to stress.

Keywords: juvenile prevention, juvenile police officers, adolescents, deviant behavior, psychological component of juvenile prevention work, stress, professional stress, emotional burnout, stress resilience, personal resources, psychological support for police officers, communicative competence, child-friendly approaches, adaptive mechanisms.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М.М. Басараб

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП ……5

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ……..8

1.1. Розгляд чинників і механізмів формування девіантної поведінки неповнолітніх ……..8

1.2. Визначення типології передумов схильності підлітка до правопорушень……...28

1.3. Обґрунтування психопрофілактичних засобів роботи з підлітками в ювенальній превенції ……40

Висновки до розділу 1 ……51

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ……...53

2.1. Емпіричне дослідження: обґрунтування та вибір методик ……53

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження ……60

Висновки до розділу 2 ……72

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НАВИЧОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА ПІДВИЩЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ РЕСУРСІВ З ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СТРЕСІВ У ПРАЦІВНИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ……74

3.1. Соціально-психологічні умови, форми і методи роботи щодо профілактики виникнення стресових станів ……...74

3.2. Підвищення стресостійкості поліцейських з ювенальної превенції як запоруки успішної професійної діяльності……..……85

Висновки до розділу 3 ……...103

ВИСНОВКИ ……...104

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……108

ДОДАТКИ ……...115

ВСТУП

Поширення правопорушень серед підлітків є однією з небезпечних тенденцій сучасного суспільства. Це безпосередньо впливає на зростання загальної кількості злочинів із досягненням підлітками повноліття. Серед ознак такого явища, науковці виокремлюють такі: учинення тяжких злочинів з незначних приводів, що супроводжуються неадекватними виявами агресії; зниження віку неповнолітніх злочинців, які не досягли 14 років; зростання кількості неповнолітніх, що заподіюють корисливо-насильницькі та корисливі злочини збільшення «фонових» виявів правопорушень, які супроводжуються різними формами адиктивної поведінки; зростання кількості осіб, які мають психічні відхилення від норми [1–3]. Діти підліткового віку повністю не усвідомлюють потяг до такої поведінки, що спричинено зниженою здатністю критично осмислювати спосіб життя, недорозвитком саморегуляції та прогнозувати наслідки власних вчинків [4; 5].

Структурний підрозділ ювенальної превенції є найважливішим органом, який здійснює протидію підлітковій злочинності та забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав і свобод дитини. Відносно нетривалий строк його функціонування обумовлює потребу в удосконаленні відповідних науково-практичних засад, зокрема виокремленні психологічної складової в діяльності працівника ювенальної превенції та ефективному застосуванні психологічних знань в роботі підрозділів ювенальної превенції.

Об’єкт дослідження – стресостійкість працівників ювенальної превенції у взаємодії з підлітками

Предмет дослідження – особливості взаємодії працівників ювенальної превенції з дітьми підліткового віку

Мета дослідження полягає у виокремленні психологічної складової в діяльності працівника ювенальної превенції та ефективне застосування психологічних знань в роботі підрозділу ювенальної превенції.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо розгляду чинників і механізмів формування девіантної поведінки неповнолітніх;
2. Дослідити визначення типології передумов схильності підлітка до правопорушень;
3. Розглянути психопрофілактичні засоби роботи з підлітками в ювенальній превенції;
4. Підібрати психодіагностичні методики для дослідження особливостей стресостійкості у працівників ювенальної превенції.
5. Провести емпіричне дослідження та здійснити аналіз результатів дослідження.
6. Розробити рекомендації щодо підвищення стресостійкості працівників ювенальної превенції.

Гіпотезою дослідження стало припущення про те, що рівень стресостійкості у працівників ювенальної превенції обумовлені досвідом роботи, індивідуально-особистісними характеристиками, які і детермінують підвищену схильність до виникнення стресу.

Методи дослідження: у дослідженні ми використовували комплекс теоретичних і емпіричних методів, а також методи статичної обробки даних.

Теоретичні методи: аналіз, синтез та узагальнення наукових даних з обраної теми дослідження.

До комплексу емпіричних методів увійшли такі психодіагностичні методики: тест «Рівня професійного стресу" (К. Ваймана) для діагностики рівня професійного стресу, тест на визначення рівня стресу (за В. Ю. Щербатих), опитувальник «Втрати

і придбання персональних ресурсів» (ВППР) (Н. Водоп'янової, М. Штейн) для діагностики співвідношення і динаміку персональних ресурсів людини.

Практичне значення результатів: результати та висновки цього дослідження будуть корисними для розробки програми підготовки та перепідготовки працівників ювенальної превенції.

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилось на базі підрозділів Головного управління Національної поліції в Чернівецькій області, в якому взяли участь поліцейські з ювенальної превенції (ювенальні поліцейські) територіальних підрозділів поліції Чернівецької області.

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

1.1. Розгляд чинників і механізмів формування девіантної поведінки неповнолітніх

Підлітковий вік – це період значних змін у житті дитини. Згідно з термінологією, яка застосовується ООН, до підлітків відносять осіб, віком з 10 до 19 років, але у деяких людей, такий період закінчується навіть у 21 рік.

У віковій психології підлітковий вік, чітко не окреслений, через різне тлумачення вченими його періодизації.

Для підліткового віку характерні різкі зміни, які охоплюють усі аспекти формування особистості. Одним із найбільш суттєвих чинників, що впливають на процес формування, є фізіологічний, який впливає на статевий розвиток, статеве дозрівання і, як наслідок, процес статевої ідентифікації.

Крім цього, у цей період формується зміна провідної ролі кори півкуль мозку, що впливає на підкірку гальмуванням, на підкіркову активність, має високу нервозність та характеризується нестійкістю емоційних реакцій [1].

Також, для цього періоду, особливо характерним є формування наступного етапу самосвідомості та видозміна концепції Я. Формується рефлексія, яка дає можливість підлітку зрозуміти себе та свої можливості, власні особливості рис характеру, причинно-наслідкові зв'язки своїх дій чи бездіяльності, розуміння власної відмінності від інших, свою унікальність.

Цьому віку притаманні стрімкі фізіологічні, психологічні та соціальних зміни, тому тема соціальної адаптації та дезадаптації підлітків є надзвичайно актуальною. Адже, складнощі у засвоєнні та дотриманні загально-визнаних норм суспільного життя, труднощі у розумінні заборон тих норм, що є соціально небезпечними і несуть у собі загрозу, є притаманними для періоду становлення

особистості у підлітковому періоді та визначальними не тільки для формування ціннісних установок та орієнтацій, але й такими, які мають вплив на життя і здоров'я дитини.

Ці труднгощі часто пов'язують з такими поняттями, як деструктивна, девіантна поведінка, дезадаптація дітей (підлітків) у суспільстві, з використанням понять – діти, які важко піддаються вихованню (діти, які проявляють агресивність, зухвалі, з некерованою поведінкою, з педагогічною занедбаністю), а також з поняттями: конфлікт із законом, вчинення правопорушень, деструктивна група, перебування на обліку у поліції, вживання дітьми психоактивних речовин, дезадаптація у новому середовищі (новому класі, школі, дитячому колективі, тощо).

Уперше формулювання «**девіантна поведінка**» з'явилося у 1985 році, у «Короткому психологічному словнику», де це цей термін визначався, як: «система індивідуальних дій або вчинків, що суперечать правовим чи етичним нормам, прийнятим у суспільстві» [4].

Дослідження проблематики девіантної поведінки, чинників її виникнення, стало предметом дослідження у наукових працях таких вітчизняних науковців як: І. Звєрєва, О. Безпалько, В. Оржеховська, А. Капська, Н. Перешеїна, Г. Кеплан, , В. Співак, М. Фіцула, С. Харченко, А.Бандура та ін.

Але, не дивлячись на це, єдиного визначення терміну девіантної поведінки, науковці не сформували.

Це пов'язано з тим, що даний термін застосовується у різних сферах науки: не тільки у психологічній чи педагогічній, але й у медичній та правовій.

У залежності від галузей наукової діяльності, одні науковці розглядають девіантну поведінку як усі відхилення від загальноприйнятих норм суспільства, на думку інших- це різновид соціальної деформації, а треті приходять до висновку, що девіантною поведінкою слід вважати порушення норм чинного законодавства.

У медичній літературі девіантна поведінка розглядається як відхилення від загальноприйнятих у суспільстві норм міжособистісної взаємодії. Вона може

проявлятися у діях, вчинках чи висловлюваннях, що відступають від норми, й спостерігатися як у людей із збереженим психічним здоров'ям, так і при наявності різних форм нервово-психічних розладів.

У психологічному підході девіантною вважають таку поведінку особистості, яка суперечить соціально-психологічним та моральним нормам, порушує їх, завдає шкоди суспільству, оточенню та інколи навіть самій людині.

Незважаючи на деякі розбіжності у тлумаченнях науковців різних галузей, головним критерієм девіацій вважають порушення- тобто таку форму соціальної поведінки особистості, яка суперечить загально-прийнятим суспільним нормам, що призводить до порушення процесу взаємодії між індивідом (особистістю) та суспільством.

Сутність девіантної поведінки полягає в тому, що людина усвідомлює встановлені в суспільстві норми, правила моралі та закони, однак це розуміння не стримує її від порушення. Вона свідомо обирає інший, відмінний від загальноприйнятого, спосіб самоствердження.

Підґрунтям таких поведінкових відхилень найчастіше є конфлікт інтересів і цінностей, розходження потреб, хибне або спотворене уявлення про способи їх задоволення, помилки у вихованні, а також життєві труднощі та невдалі рішення.

Такі девіації визначаються сукупністю взаємопов'язаних факторів, які мають специфічні ознаки.

За класифікацією Є.В. Змановської, визначено специфічні ознаки девіантної поведінки :

1. Невідповідність загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам (законам, правилам, традиціям, соціальним установкам). Тобто девіантна поведінка порушує не будь-які норми, а саме ті, що є найбільш значущими для суспільства у певний історичний період.

2. Негативна суспільна оцінка — така поведінка та людина, що її демонструє, отримують осуд з боку інших, супроводжуються вимогами застосування санкцій чи покарання.

3. Нанесення реальної шкоди як самій особистості, так і її оточенню.

4. Повторюваність проявів поведінки, тобто їх систематичність.

5. Відповідність загальній спрямованості особистості, узгодженість із її переконаннями, установками, ціннісними орієнтаціями.

6. Супроводження ознаками соціальної дезадаптації, що відображається у труднощах взаємодії з соціумом.

7. Виражена статево-вікова та індивідуальна специфіка проявів девіантної поведінки.

Ще однією ознакою девіантної поведінки є те, що така поведінка є переважно такою, яка стійко повторюється (багаторазова або тривала).

Отже, узагальнюючи викладене, девіантна поведінка (від пізньолат. deviatio - «відхилення») - це така поведінка, що порушує загальноприйняті норми, передусім етичні, а подекуди й правові. Вона охоплює антидисциплінарні, антисоціальні, делінквентні (протиправні) та аутоагресивні дії [10].

Девіантні вчинки можуть мати як патологічний характер (виявляються у різних формах психічної чи особистісної патології та специфічного реагування), так і непатологічний — тобто зумовлений психологічними чинниками.

Унаслідок цього, у психології існують два основні підходи до роботи з проблемами девіантної поведінки- психологічний і клінічний.

Патологічні форми девіантної поведінки у клінічному розумінні, зокрема в дитячому віці, пов’язані з патологічними ситуаційними (патохарактерологічними) реакціями, психогенними формуваннями особистості, ранніми проявами психопатій, а також станами, подібними до психопатологічних.

До клінічних (патологічних) форм девіантної поведінки належать:

1. Агресивна та самоушкоджувальна поведінка (інформаційно, без опису деталей).

2. Зловживання психоактивними речовинами, що викликають зміну психічної діяльності (алкоголь, наркотичні речовини тощо).

3. Розлади харчової поведінки (епізоди переїдання чи значного обмеження харчування).

4. Порушення статевої поведінки (відхилення від соціально прийнятних норм).

5. Надмірні захоплення та залежні форми поведінки (пристрасність, фанатичність у різних сферах, азартні ігри тощо).

6. Переоцінені чи нав'язливі ідеї (наприклад, патологічна тяга до змагань, нав'язлива потреба брати чи переміщувати речі тощо).

7. Характерологічні та патохарактерологічні реакції (схильність до різких форм самовираження, об'єднання у групи з деструктивною поведінковою спрямованістю, протиставлення себе оточенню).

8. Комунікативні девіації - надмірна потреба у спілкуванні, крайній конформізм, демонстративно-нарцистичні прояви.

9. Аморальна поведінка - дії, що суперечать загальноприйнятим етичним нормам.

10.Неестетична поведінка, яка порушує норми культурної та соціальної поведінки [12].

Непатологічні (психологічні) девіації у більшості випадків зумовлені соціально-психологічними аспектами поведінки особи, серед яких, найбільш поширена - соціально-психологічна занедбаність, що призводить до виникнення поняття «важкі діти». До ситуативних проявів та реакцій, які є характерними у поведінці «важких дітей» найчастіше відносять : заперечення, протест, ігнорування, імітацію, прагнення до незалежності та порушення заборон.

Психологічний підхід ґрунтується на аналізі соціально-психологічних особливостей окремих видів поведінки, що мають відхилення.

Психологічні класифікації девіантної поведінки будуються на основі таких критеріїв:

1. порушення певних норм;
2. психологічна мета та мотивація поведінки;
3. наслідки поведінки та завдані нею збитки;
4. індивідуально-типологічні характеристики особистості.

Критерії, що дозволяють відмежувати патологічні форми девіантної поведінки від непатологічних:

1. наявність характерного патохарактерологічного синдрому (наприклад, підвищена емоційна збудливість, нестійкість вольової сфери, істероїдні чи гіперактивні прояви тощо);
2. прояви девіантної поведінки поза межами найближчих мікросоціальних груп (сім'ї, класу, групи однолітків);
3. поєднання у одного підлітка різних видів девіантних вчинків (антисоціальних, антидисциплінарних, ризикованих тощо);
4. поєднання поведінкових порушень із симптомами невротичного характеру (емоційні, соматичні, рухові прояви);
5. динаміка поведінки, яка сприяє формуванню стійких моделей порушень, трансформації їх в аномалії характеру та стійкі деструктивні потяги.

Характеристики підлітків «групи ризику» щодо девіантної поведінки:

Дослідники виділяють такі індивідуально-типологічні риси, що підвищують схильність підлітка до девіацій:

1. низька стійкість до стресів, труднощів, слабка адаптація до нових або конфліктних ситуацій;
2. підвищена тривожність, емоційна нестабільність, занижена самооцінка;
3. імпульсивність;
4. прояви психічної незрілості — інфантильність, схильність до наслідування особливо небажаних моделей поведінки [13].

Л. Міщик і З. Білоусова виділяють типові риси так званого «важкого підлітка»:

1. ускладнення в інтелектуальному розвитку, вибірковість або неповнота сприймання та оцінювання реальності, недостатня сформованість мислення та мовлення;

2. негативні риси характеру, безвідповідальність, схильність до шкідливих звичок, байдужість або жорстокість щодо оточення;

3. висока конфліктність у стосунках з однолітками, батьками, педагогами;

4. інтерес до заборонених чи віково невідповідних розваг за одночасної відсутності мотивації до соціально корисної активності;

5. емоційна імпульсивність, труднощі контролю поведінки у стані сильного збудження;

6. активне використання механізмів психологічного захисту, що спотворюють сприйняття власної поведінки та сприяють розвитку нечесності, агресивності;

7. схильність обирати девіантну поведінку як спосіб самоствердження [6].

До основних форм девіантної поведінки, визначених науковцями, у залежності від порушуваних норм та негативних наслідків, відносять:

- агресивну поведінку;
- делінквентну (асоаціальну, аморальну, протиправну поведінка);
- адиктивну поведінку (вживання наркотичних речовин, алкоголю, інших видів психоактивних речовин, інші види залежності);
- аутоагресивну (надмірно агресивну, саморуйнівну).
- порушення сексуальної поведінки

У контексті визначення чинників, які впливають на формування девіантної поведінки варто розглянути ці форми більш детально.

Найбільш поширеним видом девіантної поведінки у середовищі підлітків, є **агресивна поведінка**.

Явище агресії є предметом вивчення багатьох науковців.

За визначенням Л. А. Азарова та В. А. Сятковського, агресія (від лат. aggredī - «нападати») — це будь-яка форма поведінки, спрямована на завдання шкоди чи образи іншій живій істоті, яка не заслуговує такого ставлення [11].

У повсякденному розумінні, поняття «агресія» охоплює широкий спектр дій, які порушують фізичну чи психологічну цілісність людини, завдають матеріальної шкоди, створюють перешкоди для реалізації її намірів, суперечать її інтересам або можуть становити загрозу її безпеці.

Ознаки агресії :

1. Спрямованість :
   - націленість на зовнішні об’єкти (предмети або людей)
   - націленість на себе (тіло або особистість);
2. Форми прояву:
   - явні – проявляються у тиску, примусу щодо інших, вчиненні конфліктів, використанні нецензцрної лексики, погроз тощо;
   - приховані (латентні): уникнення контактів, ігноруванні, бездіяльності з метою «вчинити на зло»;
3. Інтенсивність-така поведінка завжди є активною та динамічною, здатною викликати напругу [11].

За твердженням науковців, сама агресивна поведінка, в чистому вигляді, не є девіацією, тому що вона притаманна, практично нам усім. Така поведінка базується на інстинктах самозбереження та пов'язних з ними природних емоціях, таких як: страх, гнів, злість та ін.

Допустимий рівень агресії дозволяє людині, у тому числі у підлітковому віці, захистити себе фізично, свої особисті кордони та є природнім проявом самозахисту.

Класифікація видів агресії:

1. За метою:

- Конструктивна агресія - активна, але неворожа поведінка, метою якої є переважно самозахист та самореалізація. Це природній механізм, який допомагає адаптації у середовищі, направлений на досягнення цілей, задоволення бажань, формуванню впевненості у здатності покластися на себе.

- Негативна (злоякісна) – ворожа, умисна поведінка, ознаками якої є злість, умисна агресія, ненависть, бажання помтсти та завдати шкоду іншим, отримання від цього задоволення .

Негативна (злоякісна) агресія поділяється на:

✓ експресивну - виражається у проявах мимовільного нападу роздратування або гніву, люті, який не носить систематичної направленості щодо кокретного суб'єкту, потерпілий, у такому разі стає так би мовити жертвою обставин, або зазнає агресії тут і зараз, а не системно;

✓ ворожу – виражається у вчиненні цілеспрямованого насильства та завдання шкоди;

✓ інструментальну – яка є засобом (інструментом) для досягнення кокретної цілі.

2. За ступенем та способом вираження:

- пряма вербальна агресія (публічні образи чи погрози, крик, сварка, відверте приниження);
- непряма вербальна агресія (поширення образливих чуток, приховані форми погроз);
- пряма фізична агресія (направлена щодо кокретного суб'єкту та проявляється через негативні емоції та застосування фізичної сили);
- непряма фізична агресія (напади гніву, люті, які проявляються у фізичних діях щодо інших предметів: биття по столу, биття посуду, жбурляння предметами, тощо).

3. За формою вираження:

- активна (дії, які напрвлені на завдання шкоди майну, або іншим людям) або пасивна (утримання від певних дій, що призводить до негативних наслідків для людини, на яку направлено агресивні дії);
- Мовна чи вербальна (з використанням негативно спрямованих, вербальних подразників щодо об'єкту агресії, які спрямовані на те, щоб викликати почуття страху, безпорадності, образи, недовіри або направлені на психологічну ізоляцію) та фізична (нанесення ударів, побої, знищення або пошкодження майна) агресія.

4. За об'єктом спрямування :

- аутоагресія (внутрішня) - направлена щодо себе, виражається у звинуваченні та покарання самого себе, через докори сумління та покладання вини на себе. Може призвести до самоушкоджень;
- гетероагресія (зовнішня), яка у свою чергу поділяється на пряму агресію – напралену щодо конкретних осіб (пряма агресія), або зміщену агресію – спрямовану на предмети чи соціальне оточення. Прикладом такої агресії може бути вандалізм, псування речей кривдика чи застосуванню до нього фізичної сили, знущання над тваринами, тощо.

5. За характером агресії:

- Доброякісна (оборонна) агресія- допомагає вижити людині або соціальній групі, зумовлена біологічно, рівень такої агресії різко знижується у разі відсутності чи усунення загрози життю та здоров'ю.

Види «доброякісної» агресії:

✓ псевдоагресія - дії, якими хоч може бути завдана шкода, однак вони вчинені не з умислом, направленим на її цілеспрямоване завдання такої шкоди , наприклад: агресія під час гри чи спортивних змагань, агресія, як спосіб самоствердження, інші види неумисної агресії;

✓ захисна агресія - як складова біологічної адаптації: як спосіб подолання страху; як результат опору при усуненні загрози фізичного затримання чи позбавлення волі; експресивна агресія, конформістська агресія; ягресія, як інструмент досягнення конкретних цілей;

✓ екзистенційні потреби особистості та індивідуальні пристрасті, які виражені у її характері: особливості елементів структури характеру людини, ціннісні установки; збудження та стимулювання; прагнення до приналежності; творчі схильності; хронічна депресія та меланхолія;

- Недоброякісна агресія - така агресія не зумовлена біологічно, як спосіб виживання чи адаптації, характерними ознаками такої агресії виступають - деструктивність та жорстокість, Прикладами цього виду агресії є: умисна жорстокість, садизм, реваншизм, некрофілія [11].

Таким чином, поняття агресія варто відрізняти від терміну агресивність. Агресивність передбачає сталий тип агресивної поведінки.

Агресивність – це схильність проявляти внутрішню спонукальну тенденцію (агресію) у внутрішніх та зовнішніх формах, що реалізуються у поведінці (агресивна поведінка) [11].

Основними ознаками агресивності є:

1. виражене бажання домінування над іншими та використовувати людей для досягнення своїх цілей;
2. сильність до руйнування, націленість на завдання шкоди іншими;
3. схильність до насильства [2].

Показником агресивності є частота (кількість) агресивних реакцій, які мають прояв у реальній поведінці людини чи проявляються в її уяві.

До критеріїв визначення ступеня важкості агресивних проявів відносять:

1. частоту та легкість їх виникнення;
2. ступінь неадекватності агресії щодо ситуації, при якій вона виникла;
3. фокусованість на агресії;

4. ступінь напруженості в агресивних проявах;

5. форма агресії;

6. ступінь усвідомленості агресивних дій [11].

Найбільш поширеними видами агресивної поведінки, які притаманні підлітковому віку є:

1. вандалізм, у т.ч. графіті.
2. булінг
3. хейзинг
4. елементи терористичної агресії

Розглянемо їх детальніше.

Вандалізм –це один із видів деструктивної пооведінки людини, який виражається в умисному знищенні матеріальних та культурних цінностей, безпричинно жорстокому руйнуванні історичних пам'ятників, тощо.

Вандалізм є досить поширеним різновидом неправомірної поведінки підлітків віком 13-17 років. Піковий період вандалізму припадає на вік 11-13 років.

Поширеною ознакою, підліткового вандалізму, є наявність спільників, яких, як правило, 3–4, вони того ж віку або з незначною різницею у віці- 1–2 роки.

Л.А. Азаров та В.А. Сятковський зазначають, що підлітки, які вчиняють акти вандалізму мають, приблизно, такий же рівень інтелекту, як і їх ровесники, однак демонструють значно гіршу успішність у навчанні. Дослідження показали, що підлітки, які вчиничють вандалізм не відрізняються від інших за характеристиками особистісної дезадаптації від інших. однак більшість «злісних вандалів» знаходиться в кризовій ситуації [11].

Науковці визначають наступні види вандалізму:

1. Побутовий вандалізм, направлений на пошкодження майна (написи нецензурних висловів, нанесення зображень на стінах чи огорожах).

2. Епатажний вандалізм - обумовлений бажанням підлітка здобути визнання, повагу та довіру членів відповідної групи.

3. Кримінальний вандалізм. Проявом такого виду вандалізму є знищення чи пошкодження чужого майна, у тому числі шляхом підпалу, пошкодження об’єктів критичної інфраструктури, пошкодження історичних та культурних пам’яток, руйнування пам’ятників та глум над могилами та ін.

4. Ідеологічний вандалізм - посягання підлітків на державну символіку, наруга над могилами воїнів.

5. Терористичний вандалізм. Направлений на завдання шкоди суспільним засадам та народу.

6. Інші форми вандалізму: з метою помсти, кібервандалізм, вандалізм спортивних чи музичних фанатів, вандалізм пов'язаних з покодженням природніх об’єктів тощо.

Д. Кантер, виділяючи мотиви вандалізму, крім мотиву помсти та корисливого мотиву, називає наступні види вандалізму:

1.Гнівний вандалізм: часто пов'язаний з проблемами самоактуалізації та пошуком себе, є проявом образи, розчарування, роздратування чи гніву;

2. Вандалізм заради отримання нових вражень, через бажання позбутися скуки через розвагу, «порушити правила» та отримати нові емоції і враження, «бути на хвилі» та «отримати дозу адреналіну»;

3.Екпериментальний вандалізм-мотивом якого є бажання безпосередньо експериментувати, досліджувати механізм, процеси чи явища;

4. Естетичний вандалізм, який характерний тим, що підліток-вандал отримує емоційне задоволення від самого процесу вандалізму, безпосередньо спостерігаючи та насолоджуючись звуками, голосами, реакцією інших;

5. Екзистенційний вандалізм, як спосіб самовираження, привернення до себе уваги та здобуття визнання [48].

До різновидів вандалізму також відносять графіті.

Поняття «графіті» має італійське походженя. У перекладі з італійської - «graffito» означає «надряпаний». Це термін історично позначав нашкрябані написи, зображення, лінії та символи на стінах будинків, огорожах чи інших поверхнях.

В сучасних реаліях, у тому числі з розвитком вуличного мистецтва (стріт-арту), «графіті» - це недозволені написи, які зроблені фарбою, маркерами, балончиками, чи будь-яким іншим способом, на поверхнях об’єктів суспільної, або приватної власності.

У більшості країн недозволене графіті вважається не вуличним мистецтвом, а формою вандалізму та правопорушенням, який завдає збитків державній, комунальній власності, чи окремим громадянам, спричиняє соціальні проблеми, пов'язані з погіршенням благоустрою, правопорядку, зовнішнього вигляду об'єктів і споруд.

Ще одним видом агресивної поведінки, характерним для підлітків, є булінг.

Булінг (з англ. «bully» - забіяка, хуліган) – це агресивна, систематична, тривала поведінка, однієї, або групи осіб у відношенні інших, яка повторюється і має на меті завдати шкоди, страху, приниження та психологічного тиску іншій людині, для самоствердження та домінування.

Явище булінгу тісно пов’язане з навчальними процесом, перебуванням у закладі освіти та формуванням безпечного освітнього середовища.

Булінг (цькування) створює негативне середовище у школі, як для жертви, так і для інших учасників освітнього процесу.

Більшість соцілогічних та психолохічних досліджень свідчить про те, що явище булінгу найбільш поширене у 5-9 класах середньої школи, а вже у старших класах – знижується.

У вітчизняному законодавстві поняття булінгу (цькування) та відповідальність за такі дії, з’явилося у 2018 році, з внесенням відповідних правових норм до Законів України: «Про охорону дитинства», «Про освіту»,

Кодексу про адміністративні правопорушення (КУпАП) та відповідних роз'яснень Міністрества освіти і науки та Міністрества внутрішніх справ.

Таким чином булінг є не тільки агресивною, але й делінквентною поведінкою, за яку передбачено адміністративну відповідальність за ст.173-4 КУпАП.

Форми булінгу:

1. Психологічний-це насильство, що пов’язане з впливом на психіку жертви, яке завдає психологічної травми та призводить до емоційної дестабілізації, непевності жертви.

Поділяється на :

- вербальний (словесні образи, погрози, залякування, вимагання, насмішки, глузування, використання прізвиськ маніпуляції, шантаж, поширення образливих чуток тощо);
- невербальний (виражається в ігноруванні, ізоляції принизливих поглядах, кривлянні, жестах, міміці, образливих рухах тощо);

2. Фізичний - навмисне фізичне насильство, яке виявляється у штовханні, підніжках, зачіпанні, ударах, постійних бійках, побоях, стусанах, ляпасах, «скануванні» та ін.;

3. Економічний - (вимагання чи крадіжка грошей, або інших цінностей, пограбування, знищення чи пошкодження шкільного приладдя чи іншого особистого майна тощо);

4. Сексуальний (принизливі рухи, насмішки на сексуальну тематику, написи чи малювання неприйстойних зображень чи слів, вигадування прізвиськ та образи сексуального характеру, розповсюдження образливих чуток, відеозйомка жертви під час переодягання, секстинг, поширення принизливих фото тощо).

5. Кібербулінг - цькування із застосуванням мобільних телефонів, мережі Інтернет, через інші електронні пристрої та додатки (розсилка образливих зображень, фото чи відеоматеріалів, поширення чуток, переслідування та ін.).

Кібербулінг, як різновид булінгу є відносно новим видом булінгу, однак на сучасному етапі розвитку, він стрімко набирає поширення. Згідно сучасних досліджень кібербулінг часто поєднується з традиційним шкільним булінгом, переходячи з фази офлайн у онлайн. Дані дослідження підтверджують, що приблизно третина підлітків, які піддавалися цькуванню у школі, зазнавали приниження і через кібербулінг.

Нажаль, досить поширеним явищем є цькування учнів і з боку вчителів. Як правило, такі дії виражаються у маніпулюванні, стигматизації (навішування ярликів «двієчника», «неповноцінного» чи «безнадійного») та навіть відвертому приниженні учня, яке провокує булінг щодо нього і з боку інших учасників освітнього процесу.

Класифікація типів кривдників (булерів):

1. дитина, яка здебільшого демонструє соціально прийнятну поведінку, підтримує гарні стосунки з іншими, має непогані результати у навчанні, але принижує інших, щоб справити враження щоб бути «вищим в очах» інших учнів;
2. дитина, зазвичай подобається іншим учням, має достатньо багато друзів, гарні лідерські якості, досить успішна у навчанні, не відчуває браку матеріальних речей, але «булить» інших, щоб продемонструвати свою сміливість;
3. «демонстративний» тип, який вчиняє булінг показово, заради «статусу», цей тип є публічним кривдиником, який бажає бути у центрі уваги, самоствердкується, щоб привернути увагу та отримати підтримку прихильників (спостерігачів);
4. булер у класичному розумінні, який має стійкі наміри вчиняти цькування, прагне домінувати, шляхом цькування, особливо за відсутності нагляду і контролю з боку персоналу школи, у той же час, коли цькування помічають дорослі, намагається їх обманути, у тому числі стверджуючи що винна сама жертва;
5. імпульсивно-агресивні підлітки, часто зі слабкими соціальними навичками, непередбачувані у своїй поведінці, демонструють агресивну поведінку навіть на несуттєву провокацію, практично завжди вважать винними інших, часто мають

труднощі у розвитку та успішністю в навчанні. Це найбільш небезпечний тип, який характеризується схильністі до соцііопатії, ознаками психічних захворювань, одержимістю власною персоною та непередбачуваністю [11].

У залежності від реакції на булінг, жертви можна поділити на такі категорії:

1. пасивний тип: у своїй поведінці часто демонструє схвильованість, розгубленість та незахищеість, пасує перед агресором, намагається його уникати, характерною реакцією такої жертви на агресію є плач, що ще більше стимулює кривдника продовжувати цькування;

2. «провокаційний» тип: як правило має статус «темної конячки», тим самим постійно привертає увагу кривдника та наслідувачів, викликає їх роздратування, на агресію часто реагує розгублено та схвильовано, але може проявляти агресивність, певним чином контролюючи перебіг цькування. Така жертва з точки зору протидії булінгу є більш ресурсною [11].

Наступним різновидом агресивної поведінки, який має місце у середовищі підліків є хейзинг.

Хейзинг (з англ. Hazing) – це насильницькі, неформальні, ритуальні обряди, які виконують кандидати, щоб вступити у члени закритої групи, спільноти, братства або клубу, або для того щоб підтримати ієрархію у цій групі. Хейзинг характерний для закритих закладів та установ, як правило - військового, спортивного, інтернатного типу, але зустрічається і у звичайних освітніх закладах.

Хейзинг – це нестатутні стосунки у колективі. Яскравим прикладом таких стосунків є так звана «дідівщина». Характерною ознакою хейзингу є необхідність (обов’язок) пройти відповідний обряд (церемонію), інакше будеш не прийнятим, відкинутим, ізольованим.

Деякі науковці визначають окремим видом агресивної поведінки-терористичну. Такий вид поведінки є найбільш небезпечним, хоча й не надто поширеним.

Однак, наша держава фактично перебуває у стані війни із російською федерацією, яка застосовує тактику терору, як на окупованій, так і не на окупованій території. Ворог не гребує залученням до терористичної та диверсійної діяльності підлітків, оскільки підлітки найбільш вразливі та найлегше піддаються психологічному впливу. Тому, таке явище, за участю підлітків, актуальне і у наших історичних реаліях.

З точки зору психології, терор – це стан жаху, який виникає внаслідок раптового вчинення насильства. Терористичні акти – це, насамперед, акти насильства. Таке насильство характеризується настанням небезпечних наслідків: загибелі людей, суттєвим руйнування майна, дегуманізацію соціальних відносин.

Власне тому, ворог намагається завербувати підлітків для вчинення підпалів майна та автомобілів військових, диверсій на залізниці, закладення чи активування вибухівки на важливих державних об'єктах, що б спричинило численні людські жертви.

Для **терористичної агресії** є притаманною висока емоційна напруженість, яка обумовлена високим рівнем ризику.

Терористична поведінка, з боку конкретної людини, як правило, обумовлена сильними почуттями, емоціями у вигляді відчаю, гніву, люті, ненависті та їх бурхливим проявом.

У той же час, наслідки таких терористичних дій, викликають у жертв чергу емоційну реакцію у вигляді болю, горя, жаху, приниження, розпачу, однак, у відповідь на такі дії, також виникають емоції не тільки страху, але й ненависті та прагнення до помсти.

Враховуючи психологічні дослідження у підлітковому середовищі, науковці виділили наступні **типи агресивних підлітків**:

1. До першої групи відносять підлітків, для яких є характерним егоїстичність, байдужість до переживань інших, нетерпимість. Вони не визнають авторитетів, для них притаманна грубість, озлобленість, запальний характер, схильність до бійок,

егоцентричність, цинізм. Типовими рисами таких підлідків є посилене бажання домінуватита та фізична агресивність. Ці підлітки характеризуються наявністю , примітивних, аномальних, аморальних потреб, спотвореними цінностями та деформованими стосунками, прагненням до споживацького проведення часу.

2. Другу групу складають підлітки, у яких деформовані цінності та потреби.

Вони мають більш широке коло інтересів, але їх характерними рисами є загострений індивідуалізм, бажання зайняти привілейований статус шляхом приниження молодших, слабших, для них притаманна брехливість, імпульсивність, дратівливість, різка зміна настрою . У таких підлітків спотворене уявлення про дружбу та сміливість. Вони отримують насолоду від чужого болю. Застосовують фізичну силу ситуативно і лише щодо тих, які слабші.

3. До третьої групи відносяться підлітки, які характеризуються наявністю конфлікту між деформованими і позитивними цінностями, поглядами та потребами. Для них притаманна обмеженість інтересів, схильність ьдо брехливості та пристосуванство. Ці діти часто безініціативні, апатичні, не прагнуть до успіху. Як правило, у їх поведінці проявляється лише ситуативна, вербальна агресивність.

4. Четверту групу складають підлітки з невисоким рівнем деформації потреб, однак у них відсутності певні інтереси та обмежене коло спілкування. Вони лояльні, вразливі, для них характерне підлабузництво до сильніших товаришів. Такі підлітки боягузливі та мстиві. Для їх поведінки характерний негативізм та ситуативна, вербальна агресивність [2].

Розглянувши суть агресивної поведінки та типологію підлітків, які до неї схильні, приходимо до висновку, що така поведінка є часто протиправною, а тому охоплюється ознаками ще одного виду девіантної поведінки - делінквентної.

Делінквентна (антисоціальна) поведінка (з лат. delinquens – «провина, проступок») - це поведінка, яка передбачає дії конкретної особи, що суперечать правовим нормам, посягають на правопорядок, завдають шкоду благополуччю та

суспільному оточенню. Така передбачає вчинення діяння (дії або бездіяльності), яке заборонено законом.

Крайнім негативним проявом такої поведінка- є кримінальна.

Формулювання «делінквентна поведінка», як правило, застосовується для позначення неправомірної поведінки підлітків, яка суперечить правовим нормам.

Для кваліфікації такої поведінки у діях дорослих правопорушників, переважно застосовуються такі терміни як: «правопорушення», «кримінальна поведінки» чи «злочинна діяльність».

Науковець Л. Спицька сформулювала визначення деліквентної поведінки, як інтегрального поняття, яке відображає невідповідність проявів психологічного, соціального чи комплексного особистісного неблагополуччя щодо загальноприйнятих норм. Такі прояви полягають в дегармонійній взаємодії особи з суспільством, коли у неї відсутні чи суперечать один одному цінності та культурні норми та послаблені соціальні зв'язки. Така поведінка характерна переважно для дітей-підлітків, на фоні кризи перехідного віку, для якого є властивим: зниження адаптації, висока афективність поведінкових реакцій; імпульсивність характеру та невибіркова спрямованість реагування на ситуації фрустрації; конфлікти мотиваційно-ціннісної сфери, пізнавальні труднощі, які деформують особистісні стосунки та провокують підвищену схильність до правопорушень. У той же час неправомірні дії можуть бути способом досягнення певної мети; інструментом психологічної розрядки, заміщення потреби, яка заблокована; самоціллю, яка задовольняє потребу у самореалізації та самоствердженні [14].

Делінквентна поведінка неповнолітніх часто має ознаки правопорушень, котрі визначені нормами законодавства (Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом України та ін.) та за порушення яких передбачено відповідальність. Але при цьому варто зазначити, що діти не завжди несуть юридичну відповідальність, оскільки, не досягши відповідного віку, вони не мають юридичної «дієздатності».

Кваліфікація дій неповнолітніх, як проявів делінквентної поведінки, завжди пов’язано з діями відповідних уповноважених державних органів, у тому числі правоохорониих та судових, які надають правову кваліфікацію таким діянням (діям чи бездіяльності) дитини та визнають, чи не визнають їх правопорушеннями.

Правопорушення – це типова форма делінквентної поведінки. Під «правопорушенням» слід розуміти, протиправне, винне, антигромадське діяння (дія чи бездіяльність), яке завдає шкоди суспільству і за яке передбачено юридичну (адміністративну, цивільну, дисциплінарну або кримінальну) відповідальність. За рівнем суспільної небезпеки та наслідками, правопорушення класифікують на: проступки та злочини. Злочином визначається передбачене Кримінальним кодексом України, а проступками являються винні, протиправні діяння, які характеризуються, у порівнянні зі злочинами, меншим рівнем суспільної небезпеки та тягнуть за собою застосування не кримінальних покарань, а накладення адміністративних, дисциплінарних або цивільно-правових санкцій.

Делінквентна поведінка завжди передбачає вчинення таких дії, які законодавство визнає правопорушеннями.

У віці від 5 до 12 років найбільш поширеними є такі форми делінквентної поведінки, як насильство щодо молодших дітей чи однолітків, дрібне хуліганство, навмисне пошкодження майна, підпал, жорстоке поводження з тваринами, дрібні крадіжка.

У дітей до 12 років частіше мають прогули уроків, втечі з дому, бродяжництво, агресивна поведінка, нецезурна лайка, брехня, викрадення майна та грошей, у тому числі у членів родини, жебрацтво.

Для дітей підліткового віку (переважно з 13 років) характерними є такі види делінквентної поведінки як: цькування, хуліганські дії, крадіжки, пограбування, вандалізм, фізичне насильство, збут наркотичних чи психотропних речовин.

Також, у підлітковому віці, поширеним явищем є самовільне покидання домівки, бродяжництво, прогули уроків чи взагалі відмова від навчання, обман,

агресивна поведінка, безладні статеві стосунки (проміскуїтет), граффіті (нанесення настінних зображень та написів непристойного змісту), субкультурні девіації (шрамування, татуювання, небезпечні активності, вживання сленгу тощо).

Типи особистості неповнолітніх правопорушників за спрямованістю:

1. Неповнолітні з кримінальною спрямованістю (10-15%). У них переважають первинні, базові потреби, вони запальні, жорстокі та гресивні, схильні до споживацького проведення часу та азартних ігор, їм імпонує кримінальна романтика та кримінальний стиль життя. Такі підлятки активні, наполегливі та цілеспрямовані, у зв'язку з чим, досить часто стають організаторами правопорушень.

2. Підлітки з негативною спрямованістю (30-40%). Цій категорії неповнолітніх притаманні звички до марного проведення часу, схильність до вживання алкоголю, ведення паразитичного стилю життя. Вони рідко є ініціаторами злочинів, чи активними учасниками, найчастіше вони вчиняють злочин пасивно, під впливом обставин.

3. Підлітки з невизначеною самоідентифікацією та ціннісними орієнтирами (25-30%). Мають ряд як позитивних, так і негативних якостей. Організаторами вчинення правопорушень, як правило, не виступають, переважно приймають участь під впливов інших, як співучасники чи посібники, або для покращення власного престижу. Такі підлітки часто усвідомлюють негативні наслідки своїх дії та шкодують про їх вчинення.

4. Підлітки з позитивною спрямованістю (25-30%). Такі підлітки вчиняють злочини випадково, не з прямим умислом, а через неправильну оцінку ситуації, легковажність, не задумуючись про наслідки [11].

1.2 Визначення типології передумов схильності підлітка до правопорушень

Вивчення відхилень та розладів у поведінці особистості, впродовж багатьох десятиліть залишається предметом досліджень у наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених у таких галузях як: педагогіка, соціологія, кримінологія, юриспруденція, загальна, соціальна та вікова психологія, психіатрія.

Ключовим питанням цих досліджень є вивчення детермінантів девіантної поведінки (причин, мотивів, чинників), через призму різних теорій.

Висновки вчених щодо феномена девіантної поведінки, у всіх її різновидах, зводяться до двох полярних точок зору. Частина науковців вважають девіантну поведінку супільно шкідливим явищем, спрямованим на дестабілізацію суспільства, інші рахують що така поведінка є звичною, природньо обумовленою та допустимою.

У галузі психології є декілька основних теоретичних підходів щодо детермінантів девіантної поведінки.

Однією з найбільш відомих таких психологічних теорій є психоаналітична-теорія потягу (інстинкту).

Так, згідно психодинамічного підходу З. Фройда, особистість проявляє девіантну поведінку, коли не налагоджено взаємодію між ключовими компонентами особистості (Его, Супер-Его та Ід), що призводить до порушень у забезпеченні нормального функціонування особистості. Вчений вважає девіантну поведінку захисним психологічним механізмом, який спрямований на зниження внутрішньої напруги.

Характеризуючи агресивну поведінку, як один із видів девіантної З.Фройд прийшов до висновку, що агресивний, руйнівний чи інстинкт смерті (tanatos) - це вроджене та неусвідомлене явище, яким керувати надзвичайно складно. На думку вченого, керуючись цим інстинктом, у пориві пристрасті, людина прагне руйнувати

все навколо себе, включаючи себе та інших людей, тому такий трагічний сценарій навряд чи вдасться змінити.

За висновками науковця, спроможний нейтралізувати агресивний інстикт тільки libido, скеровуючи його на зовнівнішні об'єкти та людей. Внаслідок цього руйнівний (агресивний) інстинкт трансформується у деструктивний потяг, що характеризується прагненням до влади та бажанням оволодівати.

Прихильник етологічного підходу, австрійський учений К. Лоренц, аналізуючи агресивну поведінку, також вважав її інстинктивним, біологічно обумовленим явищем, притаманним усім живим істотам та необхідним для боротьби за існування.

Він вважав агресію внутрішньовидовою боротьбою та механізмом встановлення ієрархії й соціального порядку.

Прихильники теорії неофрейдизму Д. Боулбі, К Хорні та Г. Салліван вважають, що основною причиною виникнення девіантної поведінки є відсутність, у раньому дитинстві, емоційного контакту з матір'ю, що у майбуньому призводить до несформованості в особистості почуття впевненості, безпеки, довіри та стабільності .

На думку А. Адлера, девіантна поведінка є результатом недостатньої або спотвореної компенсації почуття меншовартості, а згідно теорії К. Хорні, причиною девіацій може бути тривожний стан, який призводить до виникнення неврозів чи інших розладів.

Когнітивно-поведінковий підхід А. Бека розглядає причини девіантної поведінки через когнітивні порушення та стереотипи, які викликають негативні емоції, а ті, в свою чергу, впливають на зміну поведінки, яка може стати девіантною.

Дж. Роттер, А. Бандура згідно теорії соціального научання - вивчають девіантну поведінку як результат впливу зовнішнього середовища на когнітивну сферу особистості. На їх переконання, соціальне научання базується на когнітивних процесах особистості (мислення, пам'яті, уваги, уяви, прогнозування, віри,

очікування, самоефективності, самооцінк та самопідкріплення), а будь-яка поведінка, в тому числі й девіантна, чи агресивна, зумовлена научанням, шляхом спостереженням за іншими людьми.

Соціально-психологічними особливостями підліткового періоду, які справляють вплив на поведінку підлітка, є створення своєрідних вікових поведінкових моделей, формування специфічно-підліткових поведінкових реакцій.

Соціальна незрілість підлітка, поєднана з фізіологічним змінами, їх бурхливим перебігом, прагненням спробувати нові відчуття, емансипацією, контрастує з неспроможністю прогнозувати наслідки дій, які підліток вчиняє, через несформовані причинно-наслідкові зв'язки. У цей віковий період підліток не завжди відповідає вимогам, які висуває до нього суспільство, проте, вважає себе досить самодостатнім і що його надто в усьому обмежують.

Такі особистісні характеристики викликають труднощі у спілкуванні з соціальним оточенням та порушення у стосунках між підлітком і дорослими, що у подальшому призводить до соціальної дезадаптації та проявів девіацій.

Психологи С.А. Бєлічева, О.В. Змановська, А.А. Бесєдін,, О.І Наконечна та Н.Ю. Максимова також виділяють біологічні, соціально-психологічні, педагогічні, соціальні чинники формування девіантної поведінки, однак у своїх дослідженнях вони зосереджуються саме на соціально-психологічних детермінантах.

Досліджуючи чинники девіантної поведінки, науковці наголошують насамперед на внутрішніх — психологічних та особистісних — передумовах, а також на їх прояві у соціальному середовищі.

У зв’язку між поведінковими відхиленнями та індивідуальними властивостями особистості виділяють низку спільних факторів, що сприяють девіаціям: порушення правової та моральної свідомості, викривлення потреб, негативні риси характеру, дисфункції емоційно-вольової сфери та інші.

Як свідчать дослідження В. В. Баранова, І. О. Відєнєєва, І. О. Похлібної, П. Б. Філонової, Е. Г. Ейдемілера та інших учених, девіантна поведінка підлітків

пов’язана з безвідповідальністю, порушенням норм етики та моралі, а також прагненням досягати бажаних цінностей шляхом вчинення соціально неприйнятних дій [21].

Науковці Азарова Л. А. та Сятковський В. А. визначають, що джерелами та чинниками агресивної та девіантної поведінки підлітків є:

1. Сім’я, яка демонструє моделі агресивної поведінки та підкріплює їх.
2. Взаємодія з однолітками, під час якої діти засвоюють уявлення про «ефективність» агресії в ігровій чи соціальній взаємодії.
3. Агресивні зразки поведінки в мас-медіа.
4. Вербальні чи фізичні напади, які виступають провокуючим чинником.
5. Особливості жертви (стать, етнічна належність та ін.).
6. Підбурювання з боку оточення.
7. Стійкі особистісні риси, такі як дратівливість, схильність інтерпретувати нейтральні дії як ворожі, страх суспільного осуду.
8. Психофізіологічні особливості, включно з генетичними та гормональними чинниками [20].

Узагальнюючи висновки дослідників, до факторів ризику розвитку девіантної поведінки у підлітків належать:

1. Соціальні умови: несприятливе середовище проживання, низький соціально-економічний статус, обмежені можливості, досвід дискримінації тощо.
2. Психологічні чинники: емоційна нестабільність, порушення самооцінки, труднощі в адаптації, розлади психоемоційної сфери.
3. Сімейні обставини: конфлікти, економічні труднощі, розлучення батьків, нестача уваги та підтримки, неефективні методи виховання.
4. Освітнє середовище: низька успішність, проблеми соціалізації, відсутність підтримки з боку вчителів та однолітків, труднощі у включенні в шкільний колектив.

5. Генетичні чинники: спадкові особливості, що можуть підвищувати вразливість до певних форм поведінки.

Важливу роль у формуванні девіантної поведінки відіграють і зовнішні соціальні умови.

За Є. В. Змановською до них належать:

1. Суспільні процеси: економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, вплив медіа; зокрема економічні кризи та проблеми зайнятості.

2. Характеристики соціальних груп, до яких належить особистість (етнічна та расова належність, субкультура, соціальний статус, професійна чи навчальна група, референтні спільноти з асоціальною поведінкою).

3. Мікросоціальне середовище: умови життя в сім'ї, стиль виховання, психологічний клімат, особистісні особливості батьків, наявність залежностей чи психічних хвороб у них, сімейні конфлікти, насильство, недбалість, імпульсивно-агресивні моделі поведінки, а також вплив друзів та інших значущих осіб [7].

Аналіз соціального середовища як чинника формування девіантної поведінки підтверджує, що подібні прояви найчастіше зумовлені недоліками сімейного та шкільного виховання. Саме вони сприяють розвитку стійких негативних психологічних властивостей, які підштовхують підлітків до асоціальних чи аморальних дій.

А. А. Бесєдін зазначає, що результати досліджень причин правопорушень неповнолітніх показують: у 90–97% випадках їх виникнення пов'язане з помилками сімейного виховання. Часто підлітки вдаються до порушень під прямим впливом або за участю власних батьків [22].

Соціальні реалії, погіршення добробуту частини родин, безробіття, низький матеріальний статус членів сімей, збільшення робочої та побутової зайнятості дорослих членів родин, об'єктивно обмежують матеріальні можливості родини. А це призводить до зниження рівня життя сімей, виникнення у них атмосфери

тривожності, підвищення рівня конфліктності у стосунках між членами родин, проявів жорстокості, у тому числі у відношенні дітей.

На розвиток девіацій підлітків також впливає й відсутність контролю за ними з боку батьків, незацікавленість їхніми потребами, навчанням, дозвіллям тощо.

У той же час негативно на поведінку дітей впливає і гіперопіка, яка виражається у гіперконтролі, обмеженнях самостійності, підвищеній суворості, застосуванню надто жорстких покараннь за несуттєві проступки та ін. Це може викликати також негативні реації у формі агресії, емоційних зривів, аутоагресивної поведінки.

У своїх дослідженнях, науковець А.Бандура приходить до висновку, що у сім'ях, де діти систематично проявляють агресію, батьки самі демонструють негативні почуття один до одного. Характерною ознакою таких родин є відсутність емоційної прихильності між батьками та дітьми. В таких сім'ях, як правило, матері до дітей не вимогливі, а батьки проявляють агресивні моделі поведінки. Для таких родин, поширеним способом виховання є фізичне покарання, психологічне насильство, приниження, ігнорування особистості, погрози тощо. Такі батьки не цікавляться внутрішнім світом дитини, не вникають у її проблеми та не вирішують їх, чи вирішують у суспільно-неприйнятний спосіб.

Отже, чинниками девіантної поведінки неблагополучних сімей слід вважати ті, які призвели до втрати її належної життєдіяльності, дезадаптації і десоціалізація окремих членів або всієї родини, деформації, руйнування цінностей, внаслідок чого сім’я сама трансформується у конфліктогенну чи навіть криміногенну групу та формує протиправну свідомість та поведінку дитини.

Основні фактори, які сприяють девіантній поведінці дітей з таких сімей, фактично збігаються з чинниками, що які призводять до неблагополуччя (дисфункційності) цих родин, але мають уже чітко виражену антисоціальну складову:

1. Проживання у родині, у якій мають місце систематичні конфлікти між її членами, як дорослими так і дітьми, а стосунки у сім'ї мають несприятливий характер.

2. Проживання у неповних сім'ях, в яких відсутній один із батьків.

3. Сім’ї, у яких батьки демострують аморальну та асоціальну поведінку.

4. Низький матеріальний достаток родини.

5. Низька педагогічна компетентність батьків.

6. Наявність обтяжливих психологічних особливостей у батьків (виражених акцентуацій характеру, конфлікності, параноїдальних чи психопатичних розладів, невротичних станів та ін.) [24].

Важливим чинником формування протиправної поведінки неповнолітніх є приналежність підлітків до відповідних груп.

Підлітковий період характерний бажанням дітей об'єднуватися у групи, бути у складі групи, яку очолюють старші за віком, досвідченіші та більш авторитетні особи, залучати до діяльності групи підлітків, більш молодших за віком.

Це зумовлено тим, що підлітковому періоді підвищена схильність дітей до навіювання та наслідування, нестала емоційно-вольова сфера, яка часто орієнтована на групу (конформізм), домінують потреби у комунікації з однолітками.

В умовах групування, поведінка підлітків характерна підвищеною залежністю від групи та часто носить конформістський характер, а з іншого боку-бажанням домінувати чи хоча б самоствердитись.

Саме в умовах неформальної групи, підлітки мають змогу самовиразитись, проявити себе та самоутвердитись як особистість.

Неформальна група неповнолітніх – це неофіційна спільнота, яка об’єднана спільною діяльністю, що виходить за офіційно визначені рамки, правила чи процедури прийняті суспільством. Така група виникає на базі спільних поглядів,

симпатій, спільного проведення вільного часу та характеризується відносним рівнем замкнутості.

Соціальна група має суттєвий вплив на формування особистості підлітка. Водночас такий вплив може бути як сприятливий, так і негативний.

За висновками науковців, до основних негативних чинників впливу соціальної групи на підлітка відносяться:

1. Тиск групи (груповий конформізм). Підліток прагне бути прийнятим однолітками, що може змусити його наслідувати небезпечні чи небажані моделі поведінки, брати участь у протиправних чи ризикованих діях (куріння, вживання психоактивних речовин), пригнічувати власну думку заради "єдності з групою".

2. Формування девіантної поведінки. Потрапляння до асоціальних або кримінальних груп може сприяти: розвитку агресивності, порушенню норм моралі та етики, формуванню негативного ставлення до навчання, праці, суспільства.

3. Втрата індивідуальності. Сильний вплив групи здатен: пригнічувати критичне мислення, знецінювати особисті цілі, цінності, інтереси, таланти, зводити самооцінку до оцінки "авторитетів" у групі.

4. вчинення групової девіантної поведінки (булінг, хейзинг, вандалізм). В окремих групах формується жорстка ієрархія, де слабші підлітки стають об’єктами психологічного, фізичного, соціального насильства.

5. Негативні рольові моделі. Лідери групи можуть пропагувати зневагу до дорослих, антисоціальну поведінку, культ сили, грошей, популярності без етичних меж.

6. Ізоляція від родини та позитивного оточення. Група може впливати так, що підліток починає ігнорувати поради батьків, зменшує контакти з вчителями, рідними, друзями, які не належать до групи. В окремих випадках формується установка "ми проти них" , що призводить до створення закритої субкультури.

В окремих випадках неформальна група може стати асоціальною, з девіантною поведінкою її членів.

За висновками психологічних досліджень, проведених з членами антисоціальних підліткових спільнот, найбільш поширеними чинниками, які їх об'єднали з самого початку, були: проживання в одному районі чи вулиці - 24.8%, проживання по сусідству в одному дворі чи будику, спільне місце навчання чи роботи - 16%.

Чинники, які призводять до переформатування неформальних груп у протиправні:

1. Деформації в діяльності, спілкуванні та взаємостосунках соціально-корисних груп, які формують певні негативні якості у підлітка (деформації у сімейних взаємостосунках, прогалини у навчально-виховній роботі освітніх закладів, спортивних установ, трудових колективів та іншого оціального оточення);

2. Недостатність соціального та емоційного комфорту у соціально-прийнятних групах;

3. поступове відсторонення від первинних суспільно-корисних груп (родини, класу чи групи, спортивного чи трудового колективу), що сприяє порушенню соціалізації підлітка;

4. Необхідність у самоствердженні, реалізації своїх здібностей та потенціалу, потреба у визнанні;

5. схожість характерів та життєвих історій;

6. безконтрольність поведінки та дозвілля членів групи, з боку батьків чи вихователів;

7. наявність у середовищі спілкування підлітків, але поза соціально-позитивними групами, осіб чи груп з антисоціальною спрямованістю, схильних до протиправної поведінки, які ведуть паразитичний спосіб життя та проведення дозвілля, зловживають психоактивними речовинами, мають алкогольну чи іншу залежність, не бажають навчатися, бездоглядні, без певних занять, порушують дисципліну під час навчання та правопорядок у громадських місцях;

8. Переймання групою криміногенних рис чи кримінальних традицій від середовища спілкування чи антисоціальної групи, з якими підлітки контактують, проживаючи в одному районі (дворі) чи проводячи дозвілля на цій території [11].

Зрозуміло, що не кожен учасник групи, чи підліток, який має проблеми з вихованням, стає правопорушником, а делінквентна поведінка стає його способом самовираження, але причинно-наслідковий зв'язок між цими явищами відслідковується досить часто.

За сприятливих умов, група може і позитивно впливати на підлітка. Але за відсутністю належної уваги та вливу, група позитивної спрямованості може стати криміногенною, спочатку вчиняючи пустощі та бешкетування, далі продовжує скоювати уже незначні правопорушення чи проступки, як наслідок- може поступово перейти на шлях вчинення злочинів.

З точки зору психології, підлітковий віковий період є набільш криміногенно-небезпечним, тому що він характеризується несформованістю організму, психіки, потреб та цінностей, високим ступенем неврівноваженості і є найбільш сприйнятливим до деструктивних порушень та асоціальної поведінки.

Є.В. Змановська внутрішньо-особистісні чинники розділяє на дві групи:

1. внутрішні, у тому числі спадкові біологічні чинники та конституційні передумови;
2. внутрішньо-особистісні причини та механізми.

До біологічних чинників науковці відносять:

1. генетично обумовлена схильність до девіатної поведінки (спадковість особливостей конституційного типу);
2. гормональний вплив та його прояв в агресивній та деструктивній поведінці;
3. нейрохімічні фактори;
4. нейрофізіологічна реактивність (у випадках зниження рівня активності вегетативної нервової системи).

Девіантна поведінка часто зумовлена тим, що дитина не може загальноприйнятним способом реалізувати власні соціально-психологічні потреби у самоутвердженні, визнанні власної значущості, довірі тощо. Певна частина девіацій підлітками вчиняється на фоні пониженого рівня психологічної діяльності чи в прикордонному між нормою та патологією стані.

Психобіологічними передумовами асоціальної поведінки - є різноманітні патології чи відхилення у фізологічному та психічному розвитку, що мають генетично обумовлений, або вроджений характер, чи виникають у результаті впливу негативних умов життєдіяльності людини, які ускладнюють її соціалізацію та засвоєння нею суспільно-корисних моделей поведінки та цінностей [11].

До психобіологічних передумов девіацій неповнолітніх належать:

- кризові прояви у підлітковому періоді;
- Психоневрологічний статус, наявність розладів нервової ситеми, невростеній, психічних захворювань, психопатій, прикордонних станів, які можуть стимулювати збудження нервової системи та підвищують ризик проявів безконтрольної, неадекватної поведінки ;
- розумова відсталість (олігофренія), обумовлена генетично, чи внаслідок отриманих черепно-мозкових травм, або захворювань центральної нервової системи, які перенесені у віці до 3 років;
- фізичні вади, дефекти мовлення, зовнішньості, проблеми конституційно-соматичного спектру, що можуть негативно впливати на взаємостосунки дитини серед однокласників, інших соціальних групах, які можуть бути подолані у результаті педагогічної та психологічної корекції;
- деформовані біологічні потреби (гіперсексуальність, не реалізованість потреб у суспільно-активних заходах, наявніть сформованих поганих звичок, пов'заних з тютюнопалінням, системним вживанням алкоголю чи інших психоактивних речовин [11].

Індивідуальні чинники включають у себе такі складові:

1. Особливості характеру та тип темпераменту.
2. особисті установки та ціннісні орієнтіції.
3. Цілеспрямованість та самооцінка.
4. Мотиваційна сфера.

Також, на поведінку підлітків впливають психологічні аспекти, пов'язані з специфікою формування особистості у підлітковому періоді:

- фізіологічні зміни в організмі підлітка, під час пубертатного періоду;
- акселераційні особливості дитини ;
- аномалії психіки та акцентуації характеру неповнолітніх;
- загострене прагнення підлітка до незалежності (емансипація), яскраво виражене бажання до самоствердження;
- надмірне прагнення до задоволення (гедоністичний ризик);
- психологічна відчуженість, як наслідок недостатнього задоволення психічних потреб дитини (психічна депривація);
- особливості психологічних установок особистості;
- негативні психологічні аспекти особливостей формування соціалізації підлітка: конформізм, імітація, навіювання, самоідентифікація;

До внутрішньо-особистісних (індивідуальних) властивостей особистості, які можуть спричинити емоційно-вольові порушення та впливають на формування девіантної поведінки відносяться:

1. емоційна напруженість та нестабільність, імпульсивність, схильність до конфліктів;
2. ціннісно - смислові порушення;
3. наявність акцентуацій характеру [25].

До негативних індивідуальних факторів відносять:

1. індивідуально-психічні (затримка у розумовому розвитку, дефіцит навичок спілкування, спотворена мотиваційної сфера, педагогічна занедбаність);

2. індивідуально-соматичні (наявність у дитини генетично зумовлених соматичних захворювань, які спричиняють патології та перешкоджають нормальному фізичному розвитку);

3. соціально-шкільний (негативний вплив класу (групи), маргіналізованість соціальної групи, низький соціально-психологічний клімат оточення підлітка).

4. соціально-позашкільний (невиконання батьківських обов'язків та порушення прав дитини, втягнення дитини у протиправну діяльність, безпритульність, бездоглядність, залишення дитини без батьківського піклування, гіперопіка, неблагополуччя, нездорові взаємостосунки у сім'ї).

Факторами, які стимуюють протиправну поведінку підлітків, з одного боку є неправильний розвиток особистості, а з іншого - несприятливі умови чи ситуації у які вони потрапили.

Результати аналізу та узагальнення думок науковців, дають підстави для визначення чотирьох основних особистісних критеріїв девіантної поведінки:

1. інформаційно-пізнавальний - пов'язаний з наявністю у підлітка знань про правила соціальної поведінки та їх відповідність нормам моралі та права;

2. ціннісно-орієнтаційний, пов'язаний з формуванням ціннісних установок особистості;

3. особистісно-рефлексивний, пов'язаний з формуванням деструктивних якостей характеру особистості;

4. поведінковий, який передбачає девіантну поведінку підлітка, як один спосіб самоутвердження його особистості [26].

Таким чином, приходимо до висновку, що девіація як вид поведінки, який відхиляється від норми, перебуває у прямій залежності від індивідуальних

характеристик особистості, які являються чинниками, що формують, стимулюють та забезпечують реалізацію девіантної поведінки.

Варто відмітити, що вплив зазначених детермінантів не обов'язково призводить до формування девіантної поведінки у підлітка. Досить часто, під час підліткового віку, за умов позитивного впливу на дитину соціального оточення, авторитених та значущих особистостей, заходів, пов'язаних з психокорекцією, формуванням позитивних суспільних установок та партнерських стосунків, самореалізацією у колективі (школі, спортивній секції чи роботі), результатів якісної превентивної роботи, результат щодо позитивного розвитку особистості може стати успішним.

Такі фактори називають «захисними», вони сприяють запобіганню девіантної поведінки підлітком та її закріпленню.

1.3. Обґрунтування психопрофілактичних засобів роботи з підлітками в ювенальній превенції

У сучасному суспільстві, яке переживає глибокі соціально-економічні та культурні трансформації, проблема девіантної поведінки серед дітей та молоді набуває особливої актуальності. Зростання агресивності, правопорушень, втеч з дому, вживання психоактивних речовин та інших форм відхилення від соціальних норм, вимагає ефективного реагування та превентивної роботи цілої системи органів та служб, у тому числі правоохоронних.

Застосування превентивних підходів у виховній, освітній та соціальній сферах дозволяє не лише вчасно виявити проблеми у поведінці дитини, але й усунути причини, які сприяють девіаціям. Таким чином, превентивна робота виступає потужним інструментом профілактики, що сприяє гармонійному розвитку особистості та стабільності суспільства загалом.

Превентивна діяльність - це цілеспрямований комплекс заходів, направлених на запобігання виникненню або розвитку девіантної поведінки, шляхом формування у людини стійких морально-етичних орієнтирів, підвищення рівня обізнаності про соціально небезпечні наслідки порушення норм, а також створення умов для позитивної соціалізації. Особливо важливою є така діяльність у роботі з підлітками, які перебувають у кризових умовах або групах ризику.

Враховуючи те, що будь який вид девіантної поведінки (агресивної, адиктивної, деліквентної, аутодеструктивної тощо) тісно пов'язаний з порушенням не тільки соціальних, морально-етичних, але й правових норм, слід більш детально зупинитися на понятті профілактики правопорушень серед дітей.

Профілактика (запобігання) правопорушень серед дітей - це систематична та цілеспрямована діяльність уповноважених державою органів, установ та організацій, які, у межах своїх повноважень, здійнюють комплекс заходів, направлених на попередження вчинення правопорушень дітьми, зниження рівня криміногенності у дитячому середовищі, усунення негативного впливу та наслідків таких прпопорушень на суспільство і дитину.

Така діяльність передбачає функціонування органів та служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, та їх роботу, направлену на виявлення та усунення чинників (детермінантів), що сприяють скоєнню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку дітей.

На цих спеціалізованих суб'єктів покладено обов'язок, як і на батьків, забезпечувати у суспільних відносинах, виявлення та усунення чинників, які призводять до вчинення різних форм девіантної поведінки.

Для забезпечення ефективного виконання завдань, покладених на поліцію у сфері захисту прав дітей, у блоці служб превентивної діяльності, функціонує окремий підрозділ - **ювенальна превенція**.

Згідно із чинного законодавства, яке регулюєь профілактичну діяльність правоохоронних органів, основним і найголовнішим завданням підрозділів

ювенальної превенції є виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню діьми адміністративних та кримінальних правопорушень, оскільки діти, які вчинили не важке правопорушники тепер, за відсутньості належного впливу можуть потрапити на лаву підсудність та поповнити ряди злочинців у майбутньому.

Основними завданнями підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України є:

1. профілактична робота, направлена на попередження вчинення дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин та умов, які їм сприяють, а також вжиття, в межах компетенції, заходів щодо їх усунення;

2. постановка та ведення профілактичного обліку дітей, які схильні до вчинення протиправних дій, проведення з ними індивідуальних превентивних заходів;

3. участь у проведенні заходів по встановленню місцезнаходження дитини, у випадках її самовільного покидання домівки, безвісного зникнення, чи отриманні відповідного доручення слідчого у рамках кримінального провадження, порушеного за фактом безвісного зникнення дитини;

4. вжиття заходів щодо попередження та припинення фактів домашнього насильства та жорстокого поводження, вчиненого дітьми та відносно них;

5. здійснення заходів по запобіганню дитячій безпритульності та бездоглядності, вжиття заходів з поліцейського піклування щодо дітей;

6. ужиття заходів, пов’язаних із захистом прав дітей на здобуття загальної середньої освіти;

7. співпраця з іншими структурними підрозділами Національної поліції України, іншими правоохоронннми органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю, у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх.

У службовій діяльності, підрозділи ювенальної превенції у сфері профілактики правопрушень та захисту прав і свобод громадян, взаєиодіють з

іншими органами та підрозділами Національної поліції України, органами прокуратури та суду, органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, недержавними, міжнародними та громадськими організаціями у таких напрямках:

1. профілактики правопорушень у середовищі дітей, протидії дитячій безпритульності, бездоглядності, жорстокому поводженню та домашньому насильству ;

2. захисту прав, свобод та законних інтересів дітей;

3. іпмлементації кращих міжнародних практик та методик дружніх до дітей у роботі з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, які потерпіли чи сталіи свідками протиправних діянь, у тому числі шляхом впровадження спільних проектів у сфері профілактики правопорушень серед дітей;

4. підвищення професійних компетентностей, шляхом набуття знань, умінь та навичок, через участь у тренінгах, воркшопах, семінарах, інших видах практичних та теоретичних заходів.

Ця взаємодія формується на засадах партнерства та напрвлена на задоволення потреб територіальних громад та виконання завдань, які покладені на підрозділи ювенальної превенції [30].

Поліцейські з ювенальної превенції, спільно з переліченими суб'єктами, проводять системні заходи з профілактики девіантної поведінки серед дітей, які поділяють на такі основні напрямки:

1. Загальна профілактика;
2. Спеціальна профілактика;
3. Індивідуальна профілактики.

Загальна профілактика серед дітей - це заходи, спрямовані на запобігання виникнення небажаних явищ у фізичному, психічному, соціальному та поведінковому розвитку дитини, виявлення та усунення причин та умов, які цьому сприяють, а також передбачать позитивний вплив на поведінку дітей.

Метою загальної профілактики є створення умов, які сприяють позитивному розвитку дітей, формуванню в них правомірної поведінки та запобіганню вчиненню правопорушень.

Така превентивна робота має бути проактивною, а не реактивною, тобто створювати умови для мінімізації ризиків негативного впливу ще до їхнього виникнення.

До основних напрямів загальної профілактики належать:

- правове виховання (формування правової свідомості, поваги до закону та непримиренного ставлення до правопорушень);
- профілактика негативних звичок (вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління боротьба з насильством та жорстокістю) та ризикованої поведінки;
- психологічна підтримка (розвиток емоційного інтелекту, навичок саморегуляції, зниження тривожності);
- робота з батьками (підвищення педагогічної культури, залучення родини до виховного процесу).
- організація змістовного дозвілля (гуртки, спортивні секції, творчі студії) як альтернатива асоціальній поведінці.
- співпраця з соціальними службами — виявлення сімей і дітей «групи ризику», соціальний супровід.

Основні завдання загальної профілактики:

1. Підвищення рівня обізнаності дітей щодо здоров'я, безпеки, соціальних норм.
2. Формування позитивних життєвих орієнтирів, моральних і етичних цінностей.
3. Розвиток особистісної стійкості до негативних впливів (стресів, тиску з боку однолітків, маніпуляцій тощо).
4. Сприяння формуванню позитивної самооцінки, адекватної соціальної поведінки.

5. Попередження ризикової поведінки (насильство, булінг, адикції, девіантна поведінка тощо).

Спеціальна превенція правопорушень дітьми передбачає більш цілеспрямовані та специфічні заходи, направлені на попередження конкретних видів правопорушень серед дітей (булінгу, вандалізму, поширенню психоактивних речовин тощо).

Завдання спеціальної профілактики перекликаються із загальною, але більш орієнтовані на виявлення та втручання у конкретні ризиковані ситуації, підтримку та реабілітацію дітей з високим ризиком втягнутися у протиправну діяльність, а також на залучення спеціалізованих програм та служб, спрямованих на роботу з цільовими групами дітей.

Заходи загальної та спеціальної профілактики проводяться у формі лекцій тренінгів, інтерактивних занять, тематичних заходів, класних годин, індивідуальної та групової корекційно-розвивальної роботи з психологом, профілактики ризикованої поведінки, психоедукації, участі у соціальних проєктах і волонтерських ініціативах, проведенні консультативної допомоги для родин.

Як бачимо, ключовим елементом профілактики девіантною поведінки і профілактики правопорушень є превентивна педагогіка і психологія, адже така робота включає у себе психологічну превенція (попередження, профілактику) і психологічну інтервенція (подолання, корекцію, реабілітацію).

Превентивна робота включає у себе і психодіагостику, яка є допоміжним засобом, що вирішує практичні завдання як у напрямку загальної, спеціальної і особливо індивідуальної профілактики.

Індивідуальна профілактика правопорушень - це одна із складових корекційно-виховної діяльності, яка перебачає собою цілеспрямований виховний на свідомість і поведінку підлітка з суб'єктів превентивної роботи (поліцейський, вчитель, психолог, соціальний працівник, учнівський колектив) з метою перевиховання підлітка у дусі поваги до закону, прав і свобод інших людей,

вироблення правильних поглядів, переконань та установок суспільно-позитивної поведінки [11].

Основним завданням індивідуальної профілактики є виявлення ризиків на ранньому етапі чи після прояву девіантної поведінки, проведення корекції поведінки дитини, яке перебуває у конфлікті з законом, у тому числі на профілактичному обліку у підрозділах ювенальної поліції та надання їй підтримки з урахуванням її особистих потреб і особливостей розвитку.

Основні форми індивідуальної профілактики серед дітей:

1. Психодіагностика, яка включає у себе психологічне тестування з метою виявлення емоційних, поведінкових або когнітивних порушень, моніторинг психоемоційного стану дитини та аналіз сімейного та соціального оточення.

2. Психокорекційна робота, шляхом проведення індивідуальних консультацій з дитиною, роботою над розвитком емоційної регуляції, профілактики ризикованої поведінки, самооцінки, соціальних навичок, формування альтернативних моделей поведінки.

3.Психотерапевтична допомога у проведенні індивідуальних психотерапевтичних сеансів (наприклад, арттерапія, ігрова терапія, когнітивно-поведінкова терапія), робота з травматичними подіями (втрата, насильство, булінг), підвищенням стресостійкості.

4. Освітньо-виховні заходи включають у себе: роз’яснення важливих моральних норм і цінностей, індивідуальні заняття з формування навичок безпечної поведінки, навчання конструктивному вирішенню конфліктів.

5. Індивідуальна робота з батьками, що включає в себе : консультування батьків щодо особливостей виховання та спілкування з дитиною, формування позитивного стилю батьківського поводження, психопросвіту щодо вікових криз та особливостей розвитку дитини.

6. Соціальний та психолого-педагогічний супровід, через залучення шкільного психолога, класного керівника та соціального педагога до вирішення

індивідуальних проблем дитини, робота з соціальними службами у випадках неблагополучного середовища, сприяння інтеграції дитини у позитивні соціальні групи.

7. У разі потреби- медико-психологічний супровід, який передбачає співпраця з лікарями (неврологом, психіатром, педіатром) у випадках, коли дитина має порушення здоров'я, що впливають на її поведінку.

Отже, ефективна індивідуальна профілактика потребує міждисциплінарної співпраці педагогів, психологів, соціальних працівників, правоохоронців та батьків.

Характеризуючи напрямок індивідуальної профілактики правопорушень серед дітей, варто зазначити, що значною мірою - це робота з дітьми, які уже в конфлікті з законом та перебувають на профілактичному обліку у підрозділах ювенальної превенції.

Профілактичний облік дітей Національної поліції – це комплекс заходів, який включає в себе: постановку на профілактичний облік, наповнення і підтримання в актуальному стані відповідних баз даних, які входять до єдиної інформаційної системи МВС, щодо дітей, у відношенні яких проводиться превентивна робота.

На профілактичному обліку в підрозділах поліції ювенальної превенції перебувають діти:

1. засуджені до покарання, яке не пов'язане з позбавленням волі;

2. за рішенням суду звільнені від кримінальної відповідальності та покарання, але щодо яких застосувано примусові заходи виховного характеру без поміщення до навчальних закладів соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;

3. звільнені з місць позбавлення волі (спеціальних виховних установ для неповнолітніх);

4. діти-кривдники, які вчинили насильство в сім'ї, передбачене статтею 173^{-2} КУпАП, а також ті, щодо яких винесено терміновий заборонний припис або видано судом обмежувальний припис;

5. які протягом року два і більше разів притягувались судом до адміністративної відповідальності;

6. які протягом року два і більше разів самовільно покидали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;

7. які вчинили булінг (цькування) щодо учасників освітнього процесу [30].

Проводячи індивідуальну превентивну роботу з дітьми, що перебувають на профілактичному обліку, ювенальні поліцейські тісно співпрацюють з психологічною службою освіти, психологами соціальних служб, служб у справах дітей та іншими практичними психологами. За направленнями поліцейських, чи інших суб'єктів превентивної роботи, за ініціативою дитини та згодою її законних представників, крім пізнавальних, до цих дітей застосовуються і методи активного впливу (консультування, психодіагностика психокорекція, психотерапія, психологічний тренінг).

З метою виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень дітьми , виявлення дорослих осіб, які втягують дітей у протиправну діяльність, поліцейські з ювенальної превенції щоденно і безпосередньо перебувають у дитячому середовищі та у постійному контакті з підлітками.

Поліцейські з ювенальної превенції найчастіше контактують з наступними категоріями дітей, які можуть бути задіяні у девіантній поведінці:

1. Діти, які потрапили у складні життєві обставини (СЖО), тобто умови, які створюють загрозу їх життю, або здоров'ю, негативно впливають на їх розвиток внаслідок інвалідності, тяжкої хвороби, безпритульності, перебувають в обстановці, яка загрожує життю і здоров'ю, залучені до найгірших форм трудової експлуатації, залежні від психоактивних речовин, мають інші види залежності, зазнали жорстокого поводження, домашнього насильства, діти - кривдники, щодо яких батьки, чи особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, потрапили в умови стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо;

2. Діти, які перебувають у контакті із законом (у сфері діяльності органів правосуддя), які є потерпілими чи свідками правопорушень;

3. Діти, які перебувають у конфлікті з законом- які вчинили злочини чи адміністративні правопорушення, за які настає кримінальна чи адміністративна відповідальність, у тому числі до досягнення віку, з якого наступає відповідальність, а також ті, які перебувають за вчинення правопорушень на профілактичному обліку у підрозділах ювенальної превенції;

4. Діти «групи ризику» - які потребують корекційного втручання, через поведінку яка порушує етичні чи праві норми, але за рівнем суспільної шкідливості не передбачає притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності.

Проводячи превентивну роботу та реагуючи на події за участю дітей, які потрапили у складні життєві обставини, перебувають у контакті чи конфлікті із законом, ювенальні поліцейські, найчастіше є «поліцейськими першого контакту», які проводять інтерв'ювання, бесіди чи опитування.

Тому у своїй професійній діяльності, поліцейські з ювенальної превенції мають вирішувати низку завдань, які потребують високопрофесійної підготовки, у тому числі у галузі психології, зокрема: знання вікових та психо-фізіологічних особливостей розвитку дитини, врахування їх під час проведення бесіди, опитування чи допиту, особливостей контакту з дітьми, які зазнали психологічних травм, внаслідок перебування у складних життєвих обставинах, чи зазнали жорстокого поводження, особливостей проведення індивідуально-профілактичної роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, чи на профілактичному обліку в поліції та ін.

Безаперечно, що під час виконання своїх службових обов'язків ювенальні поліцейські є офіцерами «першого контакту» з дітьми, які зазнали травматичного досвіду, що ускладнює встановлення з ними психологічного контакту. Тому, для налагодження комуніції з такими дітьми, особливо важлим є : володіння навичками

ефективної комунікації, уміння створити атмосферу безпеки, довіри та відкритості, побудувати ефективний контакт з дитиною, який базується на позитивному та доброзичливому сприйнятті поліцейського, як безпечного дорослого, а це - є базою для подальшої психологічної корекції дитини та засвоєння нею позитивної моделі поведінки.

У своїй практичній діяльності, в середовищі дітей, поліцейські ювенальної превенції безпосередньо застосовують такі методи психологічних досліджень:

1. Спостереження;
2. Бесіда;
3. Опитування;
4. Аналіз продуктів діяльності
5. Інтерв'ю
6. Біографічний метод.

Тому формування спеціалізованої компетентності та навчання спеціальних знанням у галузі психології **(загальної, вікової, юридичної)** є актуальним питанням підготовки поліцейських з ювенальної превенції.

Такої компетентності ювенальні поліцейські набувають під час навчання за відповідною спеціалізацією у вищих навчальних закладах МВС, службової підготовки, підвищення кваліфікації.

Результатом такої спеціалізованої підготовки є не тільки професійне зростання самих поліцейських, але й зміцнення до них довіри, підвищення рівня правової культури та правової свідомості молоді, ефективний вплив на рівень криміногенної ситуації у середовищі підлітків, профілактики вчинення ними повторних правопорушень.

Здійснення професійної діяльністі поліцейськими з ювенальної превенції передбачає не тільки психо-профілактичну складову по вивченню детермінантів девіантної поведінки підлітків, але корекційну діяльність направлену на усунення причин та умов, які сприяли такій поведінці і недопущення її рецидиву.

У зв’язку з цим, критично важливо, щоб рівень професійних та морально-ділових якостей, а також психологічний стан ювенальних поліцейських відповідав необхідним вимогам та сприяв найкращим інтересам дитини.

Науковці, беручи до уваги психологічні особливості роботи з дітьми, сформульовали негативні критерії, щодо непридатності працівника до роботи у підрозділах поліції з ювенальної превенції:

1. у сфері емоційно-вольових особливостей: психологічна нестабільність та незрілість, неврівноваженість, схильність до конфліктів, дратівливість, агресивність, нетерпимість, завищена самооцінка ;
2. у сфері мотиваційно-ціннісних якостей: недисциплінованість, безініативність, переважання корисливої мотивації, відсутність професійної зацікавленості, безініціативність, низький рівень емпатії, бадужість та пасивність;
3. фізіологічні особливості: фізичні вади, вади слуху, дефекти мовлення;
4. у сфері пізнавальних якостей: низький рівень пізнавальної активності, проблеми з пам'яттю, невисокий рівень інтелекту;
3. у комунікаційні сфері: замкнутість, егоцентризм, агресивність, низька культура мовлення, обмежений словарний запас [33].

Висновки до розділу І

Проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що девіантна поведінка підлітків є багатофакторним явищем, зумовленим поєднанням біологічних, соціальних, психологічних та педагогічних чинників. Підлітковий вік, як сенситивний етап розвитку особистості, характеризується інтенсивними фізіологічними змінами, становленням самосвідомості, пошуком ідентичності та схильністю до ризикованих форм поведінки. Це створює природні передумови для

виникнення труднощів соціальної адаптації, що у складних умовах може переходити у різні форми девіацій.

Аналіз наукових джерел засвідчує відсутність єдиного визначення поняття «девіантна поведінка», що зумовлено міждисциплінарністю цього явища. Попри це, спільною рисою усіх трактувань є визнання девіації як систематичного порушення соціальних чи правових норм, що завдає шкоди особі або суспільству. У структурі девіантної поведінки підлітків найбільш поширеними є агресивна, делінквентна, адиктивна та аутоагресивна поведінка. Значну увагу сучасні дослідження приділяють таким її проявам, як булінг, кібербулінг, вандалізм, хейзинг та інші форми групової агресії.

Визначено, що ключовими соціально-психологічними чинниками девіантної поведінки виступають: дисфункційне сімейне середовище, дефіцит емоційного контакту з дорослими, несприятливий вплив однолітків, низький рівень саморегуляції, емоційна нестійкість, порушення самооцінки та дефекти моральної свідомості. Значну роль відіграє також соціальне научання, адже багато моделей агресивної чи протиправної поведінки засвоюються підлітками шляхом наслідування.

Важливе місце у попередженні та корекції девіацій посідає діяльність працівників ювенальної превенції, які безпосередньо взаємодіють із підлітками «групи ризику». Водночас така діяльність супроводжується високим рівнем психоемоційного напруження, необхідністю швидкого реагування, відповідальністю за безпеку дітей та складними комунікативними ситуаціями. Це зумовлює потребу у формуванні високої стресостійкості працівників ювенальної поліції, застосуванні ефективних психологічних знань та профілактичних інструментів.

Таким чином, теоретичний аналіз підтвердив актуальність дослідження стресостійкості як важливої професійної якості працівників ювенальної превенції. Саме вона забезпечує ефективність їхньої роботи, знижує ризик професійного

вигорання та підвищує результативність взаємодії з дітьми підліткового віку. Отримані теоретичні дані створюють основу для подальшого емпіричного вивчення особливостей стресостійкості поліцейських з ювенальної превенції.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Емпіричне дослідження: обґрунтування та вибір методик

Дослідження особливостей рівня стресостійкості працівників ювенальної превенції Головного управління Національної поліції в Чернівецькій області у роботі з підлітками було метою нашого емпіричного дослідження.

Експериментальна база дослідження – працівники ювенальної превенції Головного управління Національної поліції в Чернівецькій області, віком від 18-50 років.

Проведення емпіричного дослідження здійснювалось у кілька етапів:

I. Дослідження наукових джерел та наукових досліджень.

II. Створення теоретичної моделі дослідження.

III. Обґрунтування використовуваних методик, вибір тестів, шкал.

IV. Проведення опитування та збір даних.

V. Обробка та аналіз отриманих даних.

Для виконання завдання дослідження було застосовано комплекс наукових методів пізнання направлених на дослідження явища стресу серед поліцейських з ювенальної превенції, пов’язаних з специфічними умовами професійної діяльності, постійними стресовими ситуаціями, зумовленими превентивною роботою у дитячому середовищі, навантаженням, понаднормовим графіком роботи, ризиками для життя, цілодобовим реагуванням на події за участю дітей тощо.

З метою отримання, у даному емпіричному дослідженні, максимально об’єктивних результатів, взаємоперевірки, порівняння та доповнення отриманих даних було використано наступні методики :

- тест «Рівня професійного стресу" (К. Ваймана), (див. Додаток А).
- тест на визначення рівня стресу (за В. Ю. Щербатих), (див. Додаток Б).
- опитувальник «Втрати і придбання персональних ресурсів» (ВППР) Н. Водоп'янової, М. Штейна (див. Додаток В).

Тест "Рівень професійного стресу" (К. Ваймана), також відомий як "Шкала професійного стресу", був розроблений Костянтином Вайманом. Цей тест є поширеним інструментом для вимірювання рівня стресу у професійному середовищі, і він використовується для оцінки психологічного стану працівників.

Даний опитувальник містить 20 тверджень. Оцінювання здійснюється за шкалою: 1 бал – ніколи, 2 бали – рідко, 3 бали – іноді, 4 бали – часто, 5 балів – постійно

Оцінка рівня професійного стресу здійснюється за наступної шкалою :

- 20–40 балів (низький рівень стресу)-людина ефективно справляється зі стресовими факторами, відчуває себе комфортно у професійному середовищі. Стресові ситуації не викликають значного емоційного напруження;
- 41–60 балів (середній рівень стресу)-спостерігається певна напруга, можливо — перші ознаки професійного вигорання. Потрібно звернути уваги на відновлення ресурсів, підтримку емоційного балансу, профілактику хронічного стресу;
- 61–80 балів (високий рівень стресу)- існує небезпека емоційного вигорання, підвищеної втомлюваності, втрати інтересу до професійної діяльності. Рекомендується психологічна підтримка, зміна умов праці, або перегляд професійного навантаження;

- 81–100 балів (критичний рівень стресу) - потребує негайного втручання. Високий ризик психосоматичних порушень, депресивних або тривожних станів. Варто звернутися до психолога або психотерапевта.

Наступною методикою визначення рівня стресу є **тест (за В. Ю. Щербатих).** Ця методика була запропонована доктором біологічних наук, професором Ю.В. Щербатих (2006) для діагностики рівня стресостійкості. З допомогою цього тесту здійснюється оцінка психологічного стресу респондента та його вплив на особистість. Основна мета цього тесту - визначити, наскільки індивід відчуває вплив стресу на своє психологічне становище. Зазвичай, цей тест включає в себе ряд питань або завдань, які оцінюють різні аспекти емоційного стану особи**.**

Відповідно до тесту, при наявності у респондента однієї із інтелектуальних і поведінкових ознак стресу – потрібно було поставити 1 бал; емоційних - 1.5 бали, а фізіологічних - 2 бали.

До інтелектуальних ознак стресу відноситься:

1. Переважання негативних думок
2. Труднощі зосередження
3. Погіршення показників пам'яті
4. Постійне і безплідне обертання думок навколо однієї проблеми
5. Підвищена відволікання
6. Труднощі прийняття рішень, тривалі коливання при виборі
7. Погані сни, кошмари
8. Часті помилки, збої в обчисленнях
9. Пасивність, бажання перекласти відповідальність на когось іншого
10. Порушення логіки, сплутане мислення
11. Імпульсивність мислення, поспішні і необґрунтовані рішення
12. Звуження «поля зору», коли “бачиться” менше можливих варіантів дії

Поведінкові ознаки стресу:

1. Втрата апетиту або переїдання

2. Зростання помилок при виконанні звичних дій

3. Більш швидка або, навпаки, уповільнена мова

4. Тремтіння голосу

5. Збільшення конфліктних ситуацій на роботі або в сім'ї

6. Хронічна нестача часу

7. Зменшення часу, що приділяється на спілкування з близькими і друзями

8. Втрата уваги до свого зовнішнього вигляду, неухоженность

9. Антисоціальна, конфліктна поведінка

10. Низька продуктивність діяльності

11. Порушення сну або безсоння

12. Більш інтенсивне куріння і вживання алкоголю

Емоційні симптоми:

1. Занепокоєння, підвищена тривожність

2. Підозрілість

3. Похмурий настрій

4. Відчуття постійної туги, депресія

5. Дратівливість, напади гніву

6. Емоційна «тупість», байдужість

7. Цинічний, недоречний гумор

8. Зменшення почуття впевненості в собі

9. Зменшення задоволеності життям

10. Почуття відчуженості, самотності

11. Втрата інтересу до життя

12. Зниження самооцінки, поява почуття провини або невдоволення собою або своєю роботою

Фізіологічні симптоми :

1. Болі в різних частинах тіла невизначеного характеру, головні болі

2. Підвищення або зниження артеріального тиску

3. Прискорений або неритмічний пульс

4. Порушення процесів травлення (запор, діарея, підвищене газоутворення)

5. Порушення свободи дихання

6. Відчуття напруги в м'язах

7. Підвищена стомлюваність

8. Тремтіння в руках, судоми

9. Поява алергії чи інших шкірних висипань

10. Підвищена пітливість

11. Швидке збільшення або втрата ваги тіла

12. Зниження імунітету, часті нездужання

Таким чином, загальна максимальна сума за всім списком теоретично може досягати 66.

Показник від 0 до 5 балів вважається хорошим - означає, що в даний момент життя вагомий стрес відсутній.

Показник від 6 до 12 балів означає, що людина відчуває помірний стрес, який може бути компенсований за допомогою раціонального використання часу, періодичного відпочинку і знаходження оптимального виходу з ситуації, що склалася.

Показник від 13 до 24 балів вказує на досить виражене напруження емоційних і фізіологічних систем організму, що виникло у відповідь на сильний стресорні фактор, який не вдалося компенсувати. В цьому випадку потрібно застосування спеціальних методів подолання стресу.

Показник від 25 до 40 балів вказує на стан сильного стресу, для успішного подолання якого бажана допомога психолога або психотерапевта. Така величина стресу говорить про те, що організм вже близький до межі можливостей чинити опір стресу.

Показник понад 40 балів свідчить про перехід організму до третьої, найбільш небезпечною стадії стресу - виснаження запасів адаптаційної енергії.

Для дослідження ресурсності поліцейських ювенальної превенції було застосовано **опитувальник «Втрати і придбання персональних ресурсів» (ВППР) Н. Водоп'янової, М. Штейн.** Даний опитувальник розроблений Н. Водоп'яновою і М. Штейн на основі ресурсної концепції психологічного стресу С. Хобфолла. За допомогою цієї методики виробляється оцінка тимчасового (за останній рік-два) взаємодії втрат і придбань особистісних ресурсів.

В контексті даної методики ресурси розуміються як значущі матеріальні засоби (матеріальний дохід, будинок, транспорт, одяг, об'єктні фетиші) та нематеріальні конструкти (бажання, цілі, система вірування, ідеї, переконання), зовнішні (соціальна підтримка, сім'я, друзі, робота , соціальний статус) і внутрішні - самовідношення і світогляд (самоповага, професійні вміння, оптимізм, самоконтроль, життєві цінності, система вірувань та ін.), стан душевного і фізичного благополуччя, вольові, емоційні і енергетичні характеристики, які необхідні (прямо чи опосередковано) для подолання реальних або передбачуваних стресів життя, впевненість і конструктивна активність у важких життєвих ситуаціях, що потребують збереження стійкості, мужності і віри в їх позитивне вирішення.

Респонденту пропонується заповнити дві частини опитувальника. За результатами першої частини оцінюються втрати, а за результатами другої частини - придбання.

Кожна частина складається з 30 однакових у двох частинах тверджень, які треба оцінити за 5-ти бальною шкалою від 1 до 5, що оцінює силу переживань почуттів. Далі усі оцінки в межах частини сумуються.

Підраховується індекс ресурсності (ІР як частка від ділення суми балів «придбань» на суму балів «втрат». Чим більше ІР, тим більше збалансовані життєві розчарування і досягнення і вище адаптаційний потенціал особистості, менше стресова вразливість.

Нормою вважається індекс ресурсності в межах 0,8 – 1,2. Відхилення від цієї позначки у більшу сторону (1,2 >) буде свідчити про високий рівень ресурсності, а відхилення у меншу сторону (< 0,8) свідчить про низький рівень ресурсності.

Запропоновані методики дослідження стресостійкості ювенальних поліцейських спрямовані на виявлення рівня стресу та його основних компонентів у поліцейських з ювенальної превенції у роботі з підлітками та визначення рівня ресурсності, як потенціалу для регулювання стресу.

Дослідження проводилося послідовно та передбачало такі етапи: підготовчий, польовий (збір даних та аналітичний (узагальнення, обробка та аналіз результатів).

Під час **підготовчого етапу** було складено список респондентів цільової групи (працівників ювенальної превенції ГУНП в Чернівецькій області), погоджено порядок проведення опитування з психологічною службою Головного управління поліції у Чернівецькій області. Наступним кроком став став вибір і погодження методик діагностики рівня стресостійкості працівників ювенальної превенції, які описано вище.

Нами була складена онлайн-анкета з використанням методик: тесту «Рівня професійного стресу" (К. Ваймана), тесту на визначення рівня стресу (за В. Ю. Щербатих), опитувальника «Втрати і придбання персональних ресурсів» (ВППР) Н. Водоп'янової, М. Штейн.

Структура онлайн-анкети містила 4 блоки.

У першому блоці ми збирали демографічні дані, а саме: вік, стать, стаж роботи за професією.

Другий, третій та четвертий блоки складалися з трьох опитувальників.

Другим етапом дослідження був **польовий**- який полягав дослідженні стесостійкості ювенальних поліцейських, які добровільно взяли участь у проходженні діагностичних методик, шляхом онлайн-опитування.

Для отримання дослідницьких даних ми використали технологію Інтернет дослідження у цільовій групі через месенджер.

Онлайн-анкета була створена на основі Google-форм, посилання на яку розіслано цільовій групі ювенальних поліцейських через мережу Інтернет.

Для проходження онлайн опитування було встановлено термін опитування (одна методика протягом тижня).

Наступним етапом був **аналітичний,** який полягав у зборі, узагальненні обробці, аналізі та порівнянні отриманих результатів.

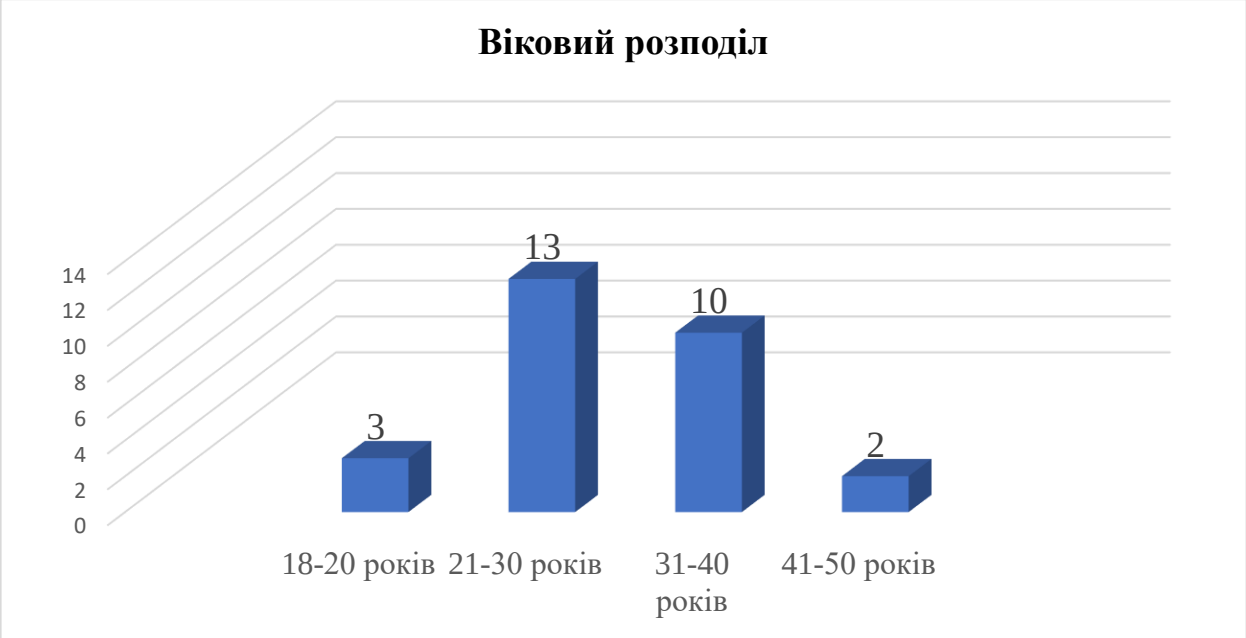
Результати дослідження пройшли обробку методами математичної статистики. Усі кількісні результати дослідження знаходяться у зведеній таблиці результатів опитування (див. Додаток Г).

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

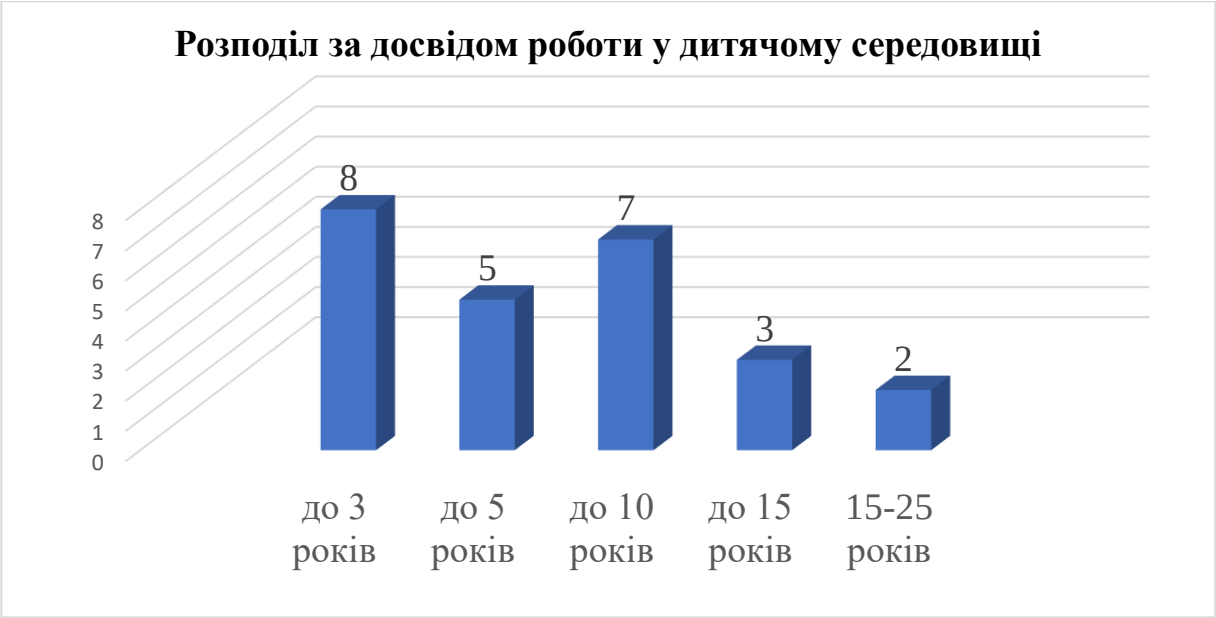
Дослідження проводилось на дорослих від 19 років, які працюють у підрозділах ювенальної превенції ГУНП в Чернівецькій області та проводять профілактичну роботу з дітьми, схильними до девіантної поведінки.

У дослідженні приймало участь 28 респондентів. З них 11 (39,3%) респондентів жіночої статі та 17 респондентів чоловічої статі (60,7%).

Віковий показник представлений у інтервалі від 18 до 50 років. Серед респондентів виявлені такі вікові групи: від 18 до 20 років – 3 людини (10,7%), 21-30 років – 13 людей (46,4%), 31-40 – 10 людей (35,7 %), 41-50 –2 людини (7%). Розподіл за віковими групами можна подивитись у діаграмі.

Опрацьовано інформацію та здійснено розподіл за стажем роботи в ювенальній превенції:

До 1 року- 3

До 3 років-8

До 5 років-5

До 10 років-7

До 15 років-3

15-25 років-2

Першою застосованою методикою був тест «Рівня професійного стресу" (К. Ваймана).

Метою даного тесту було завдання визначити рівень професійного (робочого) стресу, а також ступінь впливу факторів, що спричиняють емоційне та психологічне виснаження у професійній діяльності ювенальних поліцейських.

За результатами психодіагностичного обстеження за методикою К. Ваймана, було проаналізовано рівень професійного стресу у групі респондентів з числа поліцейських з ювенальної превенції. Всього в дослідженні взяли участь 28 осіб.

Таблиця результатів рівня професійного стресу

Рівень стресу	Балова межа	Кількість осіб	% від загальної кількості	Характеристика
Низький	20–40	21	75	Емоційна стабільність, гарна адаптація
Середній	41–60	7	25	Помірна напруга, потреба у профілактиці
Високий	61–80	0	0	Відсутній
Критичний	81–100	0	0	Відсутній

За результатами тестування рівня професійного стресу (за методикою К. Ваймана), більшість учасників (75 %, 21 особа) продемонстрували низький рівень професійного стресу. Ці особи демонструють емоційну стабільність, здатність ефективно справлятися зі щоденними професійними навантаженнями та мають адекватний рівень стресостійкості.

Це свідчить про сприятливий емоційний стан, добру стресостійкість та адаптацію до умов професійної діяльності.

Середній рівень стресу виявлено у 25 % респондентів (7 осіб). У цієї частини учасників можлива наявність помірного емоційного напруження, що може бути ознакою поступового накопичення стресу. Це потребує профілактичних заходів — зокрема впровадження методів саморегуляції,п сихологічного розвантаження або участі у тренінгах з емоційної компетентності. Необхідно вжити заходів профілактики емоційного вигорання, зокрема впровадження практик саморегуляції та психологічного розвантаження.

Високий та критичний рівні професійного стресу не виявлені, що свідчить про відсутність ознак емоційного виснаження чи професійного вигорання у досліджуваній групі.

Наступним етапом дослідження було проходження тесту на визначення рівня стресу (за В. Ю. Щербатих).

Метою тесту було визначення наявності та рівня інтелектуальних, поведінкових, емоційних та фізіологічних ознак стресу у респондентів.

Таблиця результатів визначення рівня стресу

Рівень стресу	Балова межа	Кількість осіб	% від заг. кількості
Вагомий стрес відсутній	0–5	12	42,7 %
Помірний стрес	6–12	5	17,9 %
Підвищений рівень стресу	13–24	7	25,0 %
Стан сильного стресу	25–40	3	10,7 %
Стан виснаження	понад 40	1	3,6 %

За результатами тестування з визначення рівня стресу за методикою В.Ю. Щербатих, було виявлено наступну картину розподілу рівнів стресу в групі:

- 12 осіб (42,7%) перебувають у стані, що свідчить про відсутність вагомого стресу. Це позитивний показник емоційної рівноваги, який свідчить про відносну емоційну стабільність та добру стресостійкість майже половини обстежених.
- 5 осіб (17,9%) продемонстрували помірний рівень стресу, що може свідчити про наявність певних напружених обставин у житті, але без значного впливу на психоемоційний стан.
- 7 осіб (25%) мають підвищений рівень стресу, що потребує уваги, оскільки тривале перебування в такому стані може призвести до психоемоційного виснаження.
- 3 особи (10,7%) перебувають у стані сильного стресу, що може негативно впливати на працездатність, прийняття рішень та загальне самопочуття.
- 1 особа (3,6%) демонструє стан виснаження, що є тривожним показником і потребує негайного втручання, можливо, включаючи психологічну підтримку або корекційні заходи.

Таким чином, загалом 42,7% респондентів не перебувають у стані вагомого стресу, а 57,3% опитаних мають різні ступені стресового навантаження, з них майже 15% перебувають у критичних станах (сильний стрес або виснаження), що може вимагати подальшої діагностики, психологічної підтримки та, можливо, індивідуального консультування. Отримані результати свідчать про актуальність профілактичної роботи, спрямованої на підвищення рівня стресостійкості та психоемоційного добробуту в колективі.

Рекомендовано провести тренінги зі стресостійкості, надати учасникам ресурси для самодопомоги та створити умови для психологічного розвантаження.

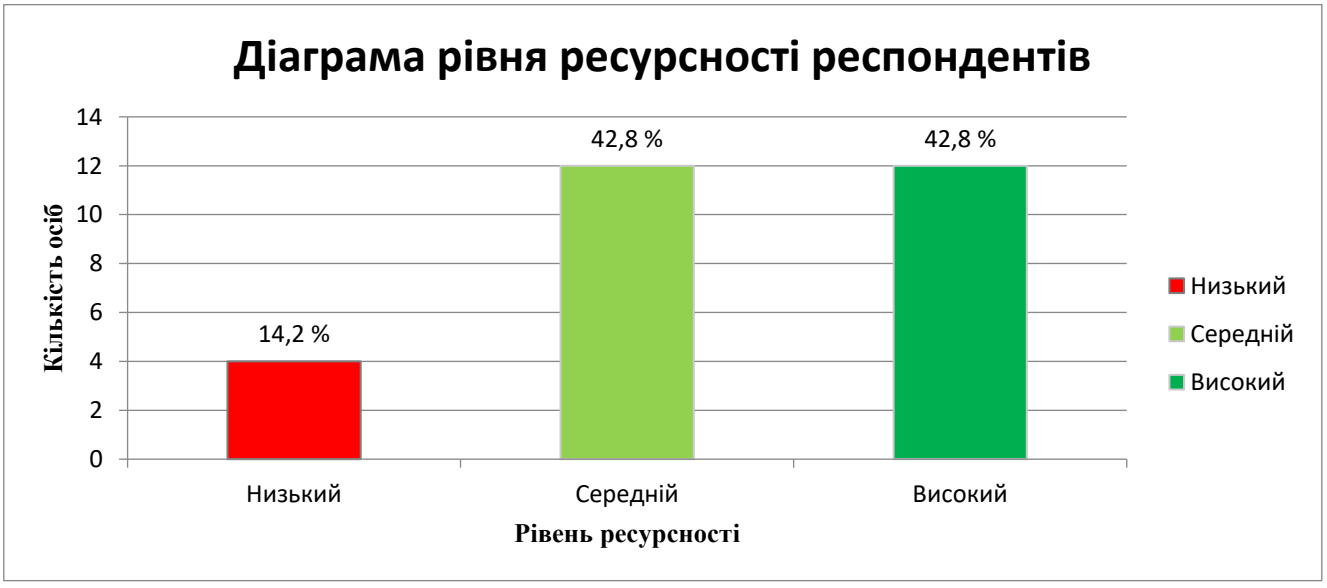
Наступним етапом було опитування за опитувальником «Втрати і придбання персональних ресурсів» (ВППР) Н. Водоп'янової, М. Штейн.

Метою проходження цього опитувальника було проведення оцінка тимчасової (за останні півроку-рік) взаємодії втрат і придбань особистісних ресурсів. було визначення наявності та рівня інтелектуальних, поведінкових, емоційних та фізіологічних ознак стресу у респондентів.

Ми припускаємо, що у нашому дослідженні результати цього опитувальника можуть показати рівень актуалізованості ресурсного потенціалу наших респондентів.

Таблиця розподілу респондентів за рівнем ресурсності.

Рівень ресурсності	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Низький	4	14.2
Середній	12	42.8
Високий	12	42.8

Результати дослідження рівня ресурсності за даною методикою показали, що низький рівень ресурсності мають 4 респонденти (14,2%), середній рівень

ресурсності мають 12 респондентів (42,8%) та високий рівень ресурсності мають 12 респондентів (42,8%).

Це свідчить про те, що переважна більшість респондентів (ювенальних поліцейських) мають середній або високий рівень особистісної ресурсності, що є позитивним фактором у контексті психологічної стійкості та здатності справлятися з життєвими труднощами.

Наявність 14,2% респондентів із низьким рівнем ресурсів вказує на необхідність додаткової підтримки та розвитку ресурсного потенціалу в окремих учасників.

Крім того, ми проаналізували результати застосованих методик у респондентів, в залежності від стажу роботи .

Результати дослідження рівня професійного стресу (за методикою К. Ваймана) показали, що відповідно до тривалості стажу у працівників ювенальної превенції змінюються і рівні стресу.

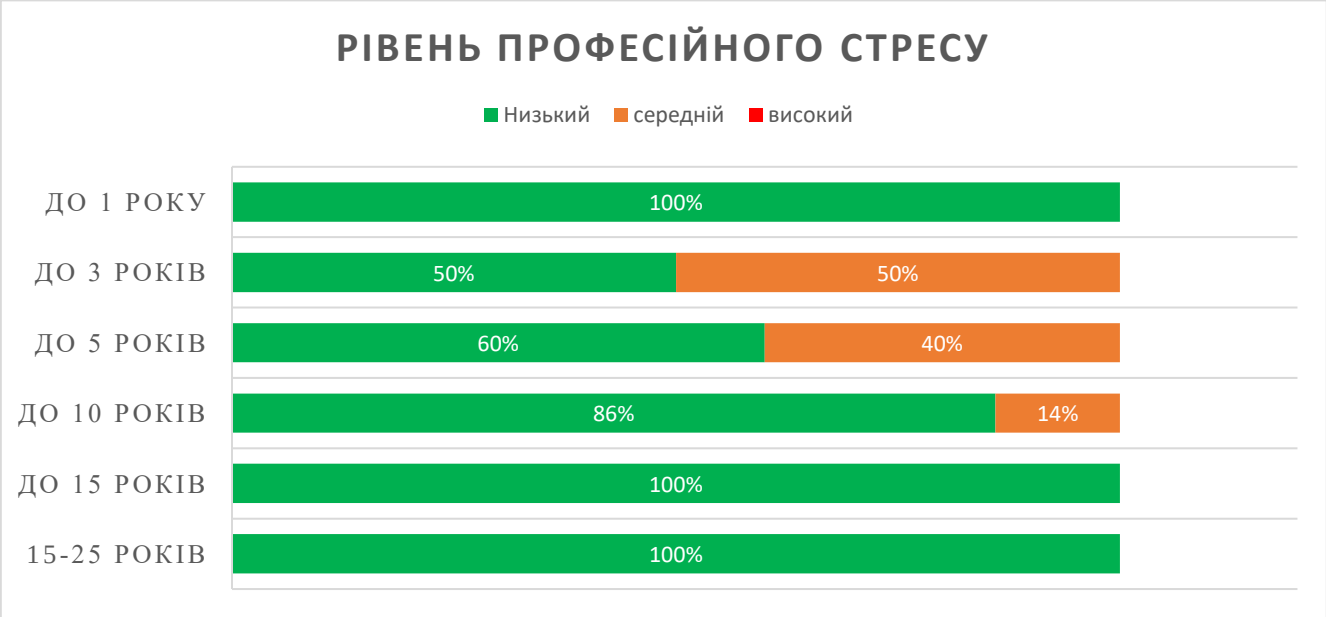
Особи зі стажем до 1 року, 10–15 років та 15–25 років демонструють виключно низький рівень стресу (100%), що може свідчити про початкову мотивацію або адаптацію до професійної діяльності (у перший рік) і, навпаки, про сформовані професійні навички, стабільність і досвід (у працівників із тривалим стажем), які дозволяють регулювати прояви стресу регулювати.

Серед осіб зі стажем до 3 років спостерігається порівну низький та середній рівні стресу (по 50%), що може бути пов’язано з періодом професійної адаптації та зростанням навантаження.

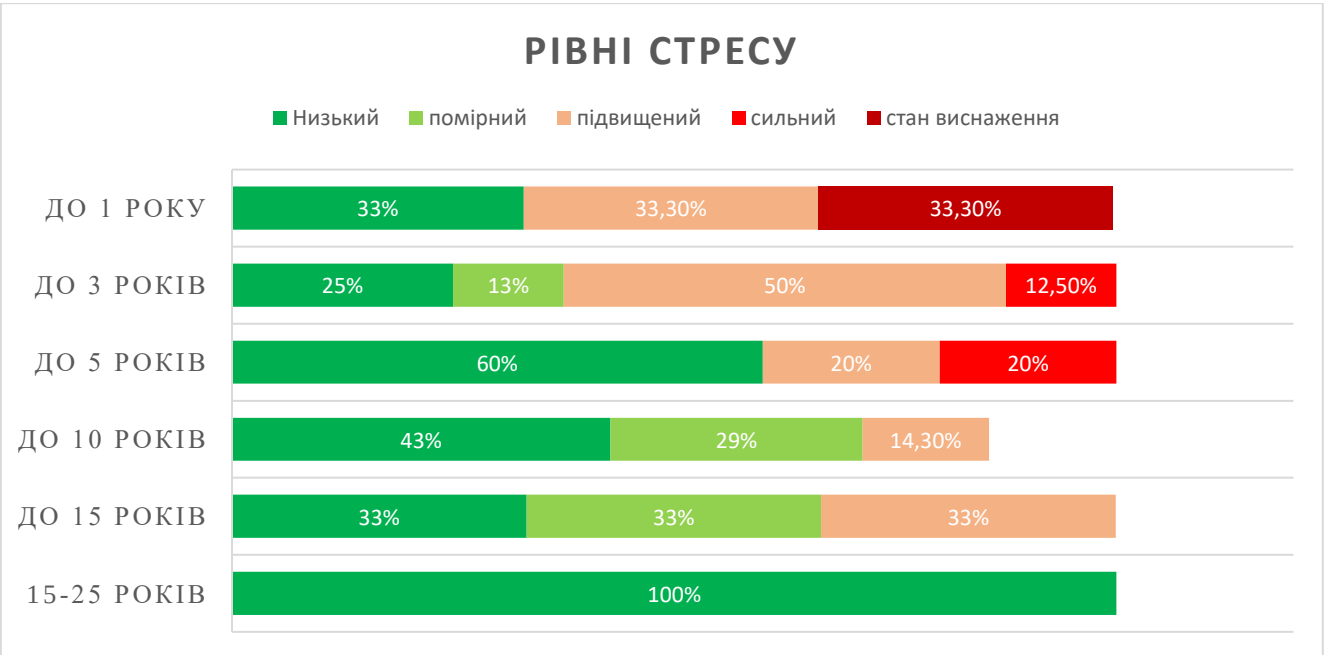
У групі зі стажем до 5 років вже 40% респондентів мають середній рівень стресу, а 60% — низький, що вказує на поступове збільшення вимог і відповідальності.

Група зі стажем до 10 років демонструє 14% із середнім рівнем стресу та 86% - з низьким, що свідчить про певну стабілізацію психоемоційного стану на цьому етапі кар'єри.

Отже, найвищий рівень стресу спостерігається в осіб із 3–5-річним стажем, що може бути критичним періодом у професійній діяльності. У працівників із більш тривалим стажем рівень стресу суттєво знижується.

Аналіз результатів діагностики рівня стресу (за В. Ю. Щербатих) також продемонстрував, що серед працівників ювенальної превенції із різним стажем, відслідковується чітка залежність між тривалістю трудової діяльності та рівнем психоемоційної напруги.

Найвищий рівень стресу, включно зі станом виснаження (33,3%), виявлено серед працівників зі стажем до 1 року, що може бути пов’язано з адаптаційними труднощами, невизначеністю, а також браком досвіду.

Серед респондентів зі стажем до 3 років переважає підвищений рівень стресу (50%) і спостерігається 12,5% у стані виснаження, що свідчить про продовження адаптаційного періоду та можливу нестабільність у професійному становленні.

У групі до 5 років 60% мають низький рівень стресу, однак 40% демонструють підвищений або сильний рівень, що може свідчити про період професійного зростання з новими викликами.

У працівників зі стажем до 10 років переважають низький (43%) та помірний (29%) рівні стресу, що свідчить про відносну стабілізацію психологічного стану.

Для категорії до 15 років характерний рівномірний розподіл між низьким (33%), помірним (33%) та підвищеним (33%) рівнями, що може свідчити про поступове накопичення професійного навантаження.

Працівники зі стажем 15–25 років демонструють виключно низький рівень стресу (100%), що свідчить про повну професійну адаптацію, стабільність та ефективні навички саморегуляції.

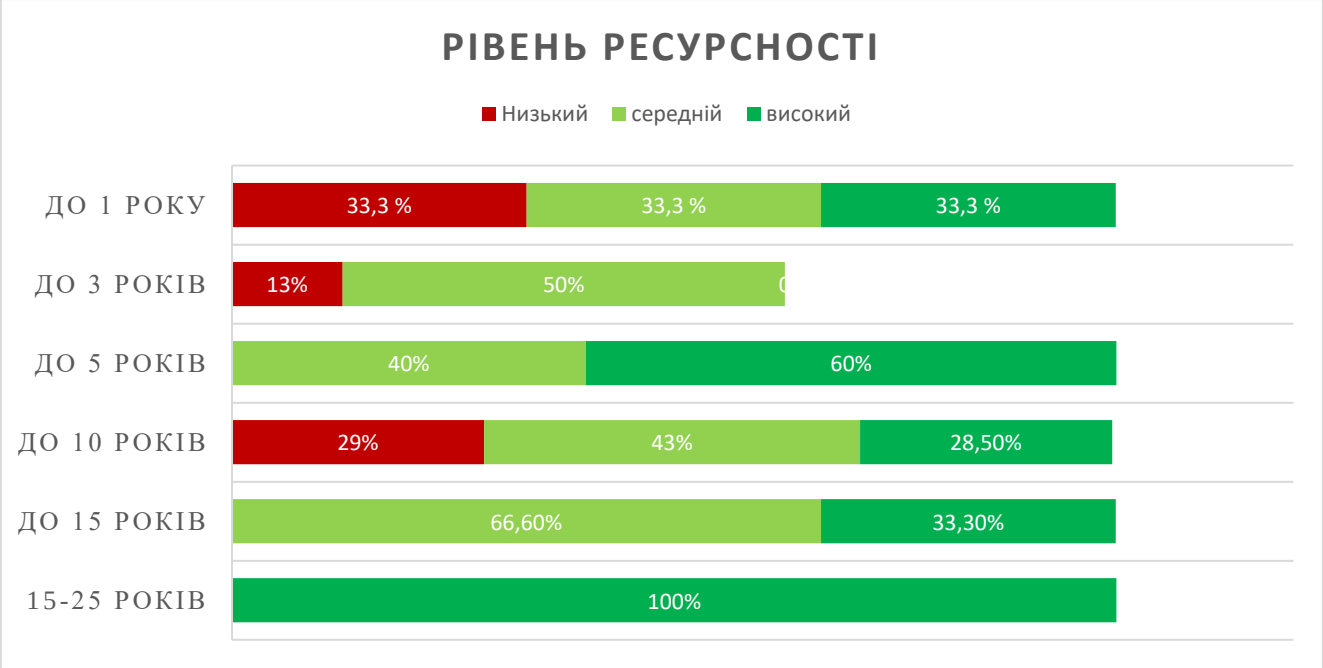
За даними двох психодіагностичних методик, можна зробити висновок, що загальний рівень стресостійкості колективу ювенальних поліцейських ГУНП в Чернівецькій області є задовільним, із переважанням низьких та середніх показників стресового навантаження.

За тестом Ю. Щербатих - більшість учасників мають низький рівень загального стресу, що свідчить про відсутність яскраво виражених ознак психоемоційного напруження. Менша частина респондентів перебуває у помірному рівні стресу, що вказує на наявність окремих стресогенних чинників, які не перевищують порогових меж.

За опитувальником К. Ваймана-21 особа (75%) продемонструвала низький рівень професійного стресу, що свідчить про адаптованість до умов роботи та ефективні внутрішні ресурси. 7 осіб (25%) мали середній рівень професійного стресу, що може бути пов’язано з навантаженням, рутинністю чи професійними факторами, які потребують уваги.

Поєднання результатів двох тестів дозволяє дійти висновку, що колектив у цілому демонструє достатню психологічну стійкість до стресових ситуацій, з невеликим відсотком учасників, які потребують додаткової психологічної підтримки або профілактичної роботи (наприклад, психогігієнічні практики, коучинг або супервізія).

Аналіз рівня ресурсності учасників із різним досвідом роботи у сфері ювенальної превенції показав чітку тенденцію до зростання рівня ресурсності зі збільшенням стажу роботи.

Найнижчі показники ресурсності спостерігаються у респондентів зі стажем до 1 року. У цей період рівномірно представлені всі три рівні: низький (33, 3%),

середній (33,3%) та високий (33,3%). Це свідчить про початковий етап адаптації, коли працівники ще не накопичили достатніх ресурсів.

У групі до 3 років більшість має середній рівень ресурсності (50%), а лише 13% - низький. Високий рівень ресурсності тут відсутній.

У групі до 5 років - 60% респондентів демонструють високий рівень ресурсності, що свідчить про поступову стабілізацію та зростання внутрішніх ресурсів.

Серед працівників зі стажем до 10 років показники стають більш різноманітними: 29% мають низький рівень, 43% - середній і лише 28,5% - високий. Це може свідчити про вплив професійного вигорання, підвищення вимог та відповідальності до результатів роботи.

У групі до 15 років повністю відсутні особи з низьким рівнем ресурсності: 66,6% мають середній і 33,3% — високий. Це ознака стабільного функціонування та накопичення досвіду.

Найвищий рівень ресурсності (100%) зафіксовано серед працівників зі стажем від 15 до 25 років, що вказує на максимально сформовані адаптивні та внутрішні ресурси.

Як бачимо з результатів дослідження : у поліцейських з ювенальної превенції, які мають практичний стаж роботи у даній службі понад 5 років- рівень стресу падає, а індекс середньої і високої ресурсності росте.

Таким чином, за результатами дослідження можна прийти до висновку, що чим більший професійний досвід - тим вищий рівень ресурсності. Це підтверджує значущість часу як фактора розвитку професійної стійкості та внутрішніх ресурсів у працівників.

У той же час, особливу увагу варто приділяти фахівцям із досвідом до 3 років, які мають найбільший ризик зниженого рівня ресурсності.

Аналіз даних за трьома напрямами дозволяє сформувати цілісне уявлення про психоемоційний стан колективу працівників поліції з ювенальної превенції та їх внутрішні адаптаційні резерви:.

1. Рівень ресурсності демонструє чітку позитивну динаміку зі зростанням трудового стажу. Ювенальні поліцейські з досвідом понад 15 років мають найвищий рівень ресурсності (100%), тоді як працівники зі стажем до 1 року мають найбільшу кількість осіб із низьким рівнем ресурсності (33%). Це свідчить про те, що з часом працівники накопичують знання, ресурси, необхідні для подолання професійних навантажень та забезпечення необхідних результатів роботи у сфері профілактики девіантної поведінки у підлітковому середовищі. При цьому, суттєвою складовою цих знань є психологія.

2. Рівень стресу за стажем має обернену тенденцію до ресурсності: найвищий рівень стресу спостерігається у працівників зі стажем до 1 року, а також до 10 років, де виявлено значний відсоток осіб із високими або підвищеними показниками стресу. Водночас, серед досвідчених працівників (понад 15 років) рівень стресу мінімальний або відсутній, що узгоджується з високим рівнем їх ресурсності.

3. Рівень професійного стресу загалом невисокий: більшість учасників мають низький (75%) або середній рівень (25%). Високих і критичних рівнів не виявлено, що вказує на задовільну адаптацію до професійних обов’язків у цілому. Однак поєднання середнього професійного стресу з низькою ресурсністю в окремих групах (особливо новачків) вказує на потребу в підтримці й профілактичних заходах.

При цьому варто відмітити, рівень стресу, які і ресурсності, залежить від досвіду та знань, які пов’язані з писхологічною складовою. Адже такі знання дають можливість поліцейським не тільки враховувати психологічні особливості підліткового віку, але й дозволяють регулювати рівень стресу, професійного вигоряння і самих поліцейських.

Отже, приходимо до висновку, що у колективі поліцейських з ювенальної превенції ГУНП в Чернівецькій області простежується закономірність: зі зростанням стажу підвищується рівень ресурсності та зменшується рівень стресу. Це підтверджує важливість досвіду та часу як факторів професійної адаптації.

Особливу увагу варто приділити працівникам зі стажем до 3 років, які мають поєднання низької ресурсності та вищого рівня стресу, що потребує впровадження програм ментального супроводу, наставництва та розвитку стресостійкості.

Висновки до розділу ІІ

У ході проведення нами емпіричного дослідження на основі отриманих результатів були зроблені наступні висновки:

Результати дослідження рівня професійного стресу показали, що відповідно до тривалості стажу у працівників ювенальної превенції змінюються і рівні стресу.

Аналіз результатів діагностики рівня стресу також продемонстрував, що серед працівників ювенальної превенції із різним стажем, відслідковується чітка залежність між тривалістю трудової діяльності та рівнем психоемоційної напруги.

Це дає нам можливість зробити висновок, що загальний рівень стресостійкості колективу ювенальних поліцейських ГУНП в Чернівецькій області є задовільним, із переважанням низьких та середніх показників стресового навантаження.

Таким чином, за результатами дослідження можна прийти до висновку, що чим більший професійний досвід — тим вищий рівень ресурсності. Це підтверджує значущість часу як фактора розвитку професійної стійкості та внутрішніх ресурсів у працівників.

У той же час, особливу увагу варто приділяти фахівцям із досвідом до 3 років, які мають найбільший ризик зниженого рівня ресурсності.

РОЗДІЛ 3
РОЗВИТОК НАВИЧОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА ПІДВИЩЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ РЕСУРСІВ З ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СТРЕСІВ У ПРАЦІВНИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

3.1. Соціально-психологічні умови, форми і методи роботи щодо профілактики виникнення стресових станів

Професійна діяльність працівників ювенальної поліції є багатогранною, динамічною і водночас психологічно напруженою, оскільки відзначається високим рівнем емоційного навантаження, відповідальності та необхідністю прийняття рішень у складних соціально-психологічних обставинах. Ювенальна превенція передбачає щоденну взаємодію та постійний контакт із дітьми, які переживають кризові ситуації, мають відхилення у поведінці, стали жертвами чи свідками правопорушень. Така діяльність вимагає не лише правових знань, але й значного рівня емоційної зрілості, терпіння, співпереживання та психологічної стійкості, адже робота таких умовах створює підвищений ризик виникнення стресових станів у самих ювенальних поліцейських.

Стрес (англ. stress — навантаження, напруга) – стан підвищеної напруги організму.

Стрес – це невід'ємна частина людського існування, який проявляється у відповідній реакції організму людини на будь-який вид викликів та загроз.

Коли людина відчуває загрозу стресова система реагує шляхом вивільнення в організм гормонів стресу (кортизол, адреналін, норадреналін, ендорфін та інші), які підвищують спроможність організму діяти в умовах екстремальної ситуації. В таких умовах робота серця стає інтенсивнішою, підвищується тонус м'язів, артеріальний тиск, дихання стає частішим і органи чуття стають гострішими. Такі

фізичні зміни в організмі дозволяють мобілізуватися стресовій системі з метою захисту організму.

Незначні стреси неминучі та нешкідливі. Тільки надмірний стрес створює проблеми для людей та організацій.

У зв’язку з цим, стрес поділяють на:

- позитивний (евстрес) - спричинений раптовим успіхом, новими досягненнями;
- негативний (дистрес) - спричинений втратою роботи, втратою близьких, хворобою, тяжкими наслідками від нещасних випадків, вчинення злочинів, каліцтвом чи смертю людей тощо.

Негативний вплив стресу пояснюється тим, що гормон стресу кортізол не тільки негативно впливає на тіло, але й на мозок, а це може призвести до психологічних проявів: виникнення стану тривожності, дратівливості, проблем з пам’яттю, зниженню інтересу до міжособистісним стосункам, до професійної діяльності, депресії.

Фізіологічними ознаками стресу є мігрені, болі у серці, гіпертонія, втрата апетиту, виникнення виразок, болі у спині, артрити, астми тощо.

Стресова реакція організму зумовлена стресогенними чинниками - зовнішніми чи внутрішніми подразниками, які викликають стрес, тобто перевищують адаптивні можливості організму, порушуючи його нормальний стан.

Стресогенні чинники порушують внутрішню рівновагу організму, запускаючи стресову реакцію, яка є адаптивною відповіддю організму на порушення. Ця реакція допомагає адаптуватися, але її тривалий вплив може призвести до виснаження та проблем зі здоров'ям.

Стресогенні чинники можуть бути:

- фізичними (температура, холод, спека біль, травми),
- хімічними (токсини, вплив шкідливих речовин),

- біологічними (інфекційні захворювання, нестача їжі),
- соціальними (конфлікти, небезпека, проблеми на роботі чи навчанні)
- психологічними (страх, емоційні перевантаження, надлишок інформації, втома, втрати).

Вчені окреслюють визначення професійного стресу саме як особливий різновид стресу. Його можна охарактеризувати, як фізіологічну та психологічну реакцію особистості на складну робочу ситуацію.

Професійний стрес працівників поліції – це такий вид стресу, який зумовлений внутрішніми (індивідуальними) та зовнішніми стресогенними факторами притаманними правоохоронній діяльності, який проявляється у фізіологічних та психологічних реакціях працівників поліції на конкретну ситуацію у їх професійній діяльності [41].

Професійний стрес віднесений до самостійного розділу в Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10).

Професійний стрес частіше всього спричиняють:

- перенавантаження людини працею (вдома чи на роботі);
- розмите обґрунтування повноважень та функціональних обов’язків працівника;
- невідповідна поведінка колег;
- тривале добирання на роботу;
- не висока оплата праці;
- одноманітна діяльність;
- відсутність кар'єрного просування [41].

Виокремлюючи психологічну складову в службовій діяльності ювенальних поліцейських та їх професійний стрес, варто відмітити, що він здебільшого зумовлений психологічними та соціальними чинниками, внаслідок реагування на події, які містять додаткове стресогенне навантаження та пов’язані з :

- випадками жорстокого поводження над дітьми;
- перебування дітей в обстановці, яка загрожує їх життю та здоров'ю;
- конфліктними ситуаціями за участю дітей, у т.ч. при взаємодії з батьками, педагогами та іншими структурами;
- повідомленнями про безвісне зникнення дітей;
- суїцидами та самоушкодженнями вчиненими дітьми;
- нещасними випадками за участю дітей, які призвели до летальних наслідків чи каліцтва дітей;
- підлітковою агресією та девіантною поведінкою;
- вчинення злочинів щодо життя, здоров'я, статевої свободи та недоторканості дітей;
- необхідністю швидкого реагування в кризових ситуаціях.

Виникнення стресових станів, в діяльності ювенальних поліцейських, внаслідок стресогенних чинників, негативно впливає на успішність їх професійної діяльності та може проявлятися:

- розгубленості, нерішучості, уповільненні реакцій;
- у надмірно високій психічній напрузі;
- неспокою та тривозі;
- побоюванні невдачі;
- намаганні уникнути відповідальності у роботі;
- зниженні інтелектуальних якостей, пам'яті, уваги, спостережливості;
- погіршенні спроможності об'єктивно та оперативно оцінити обстановку;
- пасивності, зниженні активності, цілеспрямованості, наполегливості, винахідливості у досягненні професійних завдань;
- появі відчуття слабкості, безсилля, втоми без об'єктивних причин (відсутність травм, поранень, надмірних і тривалих навантажень), нездатності мобілізуватися;

- підвищення дратівливості, втрата контролю над собою, імпульсивні, необдумані дії, що можуть нести небезпеку для себе і оточуючих тощо.

Такі прояви можуть призвести до зниження адаптаційних можливостей організму, працездатності, емоційного вигорання та навіть професійної деформації особистості.

Саме тому психологічне забезпечення діяльності ювенальних поліцейських, профілактика у них професійного стресу, а в необхідних випадках і психокорекція, є дуже актуальною та важливою проблемою.

Згідно нормативних документів Міністерства внутрішніх справ (далі МВС) та Національної поліції України (далі НПУ) завдання **здійснення психологічного забезпечення** поліцейських покладено на:

- керівників територіальних та структурних органів поліції;
- психологів поліції, які працюють у підрозділах психологічного забезпечення;
- ректорів, керівників структурних підрозділів та психологів закладів вищої освіти та професійної підготовки МВС та НПУ;
- лікарів-психіатрів та психологів закладів охорони здоров'я та реабілітації МВС.

Об'єктами психологічного забезпечення є:

- поліцейські та члени їх сімей (за потреби);
- кандидати на службу до НПУ;
- курсанти (слухачі) закладів вищої освіти, первинної професійної та підготовки поліцейських;

Основними напрямами системи психологічного забезпечення ювенальних поліцейських є:

- психологічне вивчення кандидатів та діючих ювенальних поліцейських;

- психологічне супроводження освітнього процесу у ЗВО та установах (закладах) Національної поліції, які здійснюють професійну підготовку у т.ч. ювенальних поліцейських;
- психологічна підготовка;
- психопрофілактична робота ;
- підтримку та оптимізацію соціально-психологічного клімату в колективах ювенальних поліцейських,
- сихологічне супроводження службової діяльності поліцейських [43].

Як бачимо, першим та одним із ключових напрямів підтримання ефективності професійної діяльності ювенальних поліцейських є **якісний відбір кандидатів** для роботи у цій службі.

Дослідження науковців О. Бандурки, С. Бочарової, О. Землянської про психологічну придатність до служби у поліції показали, що такі риси особистості як: індивідуалізм; соціальна відчуженість, яка порушує систему міжособистісних відносин і утрудняє соціальну взаємодію; надмірне бажання домінувати і настирна тенденція до лідерства; зниження рівня мотивації досягнення мети діяльності; тривожність; недоліки у вольовій сфері і зниження вольових зусиль; наявність психотичних рис особистості, ускладнюють ефективність роботи у даному виді професійної діяльності.

Весь зміст правоохоронної діяльності, зокрема яка проводиться дитячому середовищі, вимагає певної відповідності поліцейських правовим і моральним засадам, нормам етичної поведінки, спрямованості на використання методів протидії протиправним вчинкам, виключно у рамках норм передбачених законом.

У зв'язку із цим, під час відбору на службу, першочерговим є завдання, щодо дослідження особливостей кандидата, які притаманні його індивідуально-психологічним якостям і рисам характеру, зокрема мотивації його поведінки, психофізіологічних і емоційних реакцій та станів, закономірностей перебігу

психічних явищ, рівня інтелектуальних здібностей, пізнавальної діяльності, виражених властивостей мислення, пам’яті, уваги, емоційно-вольової галузі, здатності до самостійного прийняття рішень, наявності керівних схильностей, розвитку комунікативних здібностей, прогнозування психічної стійкості і самоконтролю у стресових ситуаціях, досягнення успіху в окремих напрямах професійної та службової діяльності, готовості, на психологічному рівні, нести службу у надзвичайних ситуаціях.

Реалізація цього напряму передбачає проведення психологічного обстеження із використанням стандартизованих методик (тестування, анкетування, проективні та психофізіологічні інструменти), а також емпіричних методик, таких як спостереження, бесіда, інтерв’ю та аналіз результатів інтелектуальної діяльності претендента

Наступною складовою психологічного забезпечення є **психологічний супровід освітнього процесу** у закладах вищої освіти та професійної підготовки поліцейських. Його мета – допомога курсантам (слухачам) у пристосуванні та адаптації до навчальних умов, а також майбутньої професійної діяльності, підтримка їхнього особистісного розвитку та формування належного професійного становлення.

Вказаний напрямок реалізується за допомогою використання необхідних методик, що ґрунтуються на практичному досвіді та безпосередньому спостереженні за явищами та передбачає проведення анкетувань, спостережень, індивідуального та групового консультування. Крім цього, не менш важливим є проведення необхідного навчання у форматі тренінгів, для курсантів (слухачів) з практики використання основних психологічних методів та прийомів саморегуляції, з метою набуття вмінь ефективної адаптації до умов подальшої професійної діяльності.

Наступним важливим аспектом психологічного забезпечення є **психологічна підготовка** поліцейських підрозділів ювенальної поліції, яка передбачає формування у вказаних поліцейських відповідних знань, умінь і навичок.

У цьому контексті особливе значення має професійно-психологічна підготовка, яка є невід'ємною складовою загальної професійної підготовки поруч із юридичною та спеціальною.

Ефективність роботи поліцейського визначається низкою критеріїв так характеристик: продуктивність, що виражається у якості та кількості виконаних завдань; оперативність, яка проявляється у швидкості, чіткості і організованості дій; темп діяльності, який визначає чергування і співвідношення інтенсивних і менш активних відрізків роботи протягом певного періоду часу; повноту, що напряму залежить від наявного обсягу у напрямку роботи ювенальної превенції.

До ключових завдань психологічної підготовки поліцейських підрозділів ювенальної превенції, є розвиток психологічної надійності у напрямку професійної діяльності, стійкості, готовності діяти в різних умовах ді час виконання службових обов'язків, а також опанування навичок конструктивної взаємодії з громадянами.

Даний напрям реалізується шляхом проведення практичних і навчальних занять із застосування сучасних і технологічних підходів, а також інтерактивних та тренінгових форм навчання, таких як ділові ігри та моделювання ситуацій.

Окреме місце в системі психологічного забезпечення ювенальних поліцейських є психопрофілактична діяльність.

Психопрофілактика розглядається, як комплекс заходів організаційного, психологічного, просвітницького, психопрофілактичного напрямку, спрямований на підтримку належного рівня працездатності поліцейських (у тому числі ЗВО) та курсантів (слухачів), а також зменшення негативного впливу на них стресових чинників службової діяльності та збереження їх психологічного й фізичного здоров'я [43].

У межах цього напрямку здійснюються психологічні, діагностичні, просвітницькі та практичні заходи. Крім цього, передбачається сприяння у проведенні цільових психодіагностичних досліджень, експрес-діагностики, консультування, заходів психокорекції, функціонування психотренінгових комплексів, кімнат психологічної саморегуляції, сприяння в організації та проведенні психологічної реабілітації працівників поліції, які перебували в екстремальних умовах.

Сприяють зниженню емоційного навантаження і забезпечують можливість своєчасного коригування стану ювенальних поліцейських, супервізія та психологічний супровід, що перебачає регулярні консультації з психологами МВС та НПУ, проведення індивідуальних та групових занять для зняття емоційного напруження.

Наступним напрямом психологічного забезпечення є **підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах** - процес формування оптимальних соціально-психологічних умов для підтримки високої працездатності та ефективної діяльності колективів.

Адже, позитивний психологічний клімат у колективі, який базується на взаємоповазі, довірі, партнерстві й підтримці, що дозволяє працівникам відчувати себе частиною команди.

Даний напрям передбачає створення сприятливих соціально-психологічних умов для адаптації ювенальних поліцейських, що дозволяє мінімізувати ризики професійних стресів.

До таких умов належить і організаційна прозорість та чіткість обов'язків - наявність зрозумілих інструкцій, уникнення надмірного перевантаження окремих співробітників, що усуває напругу та невизначеність у службових процесах.

Цей напрям реалізується шляхом анкетування працівників поліції, здійснення моніторингу стану соціально-психологічного клімату в колективах, виявлення факторів, які негативно впливають на ефективність діяльності, працездатності

колективів, методом оцінки взаємин членів колективу, узагальнення та аналізу отриманих даних, а також проведення заходів корекції внутрішньо-колективних відносин, надання відповідних рекомендацій для підвищення ефективності професійної діяльності колективів.

Ще одним напрямком психологічного забезпечення поліцейських є **психологічне супроводження службової діяльності** поліцейських під час проведення ними поліцейських, оперативних заходів та слідчих дій, що передбачає комплекс організаційних, просвітницьких, психологічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності працівників поліції із забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності.

Даний напрям реалізується шляхом надання психологічних консультацій працівникам поліції, складання психологічних портретів підозрюваних, обвинувачених осіб, надання необхідної психологічної допомоги в ході проведення допитів та інших процесуальних дій, у тому числі з неповнолітніми особами, які вчинили девіантну поведінку.

Крім психологічного супроводу ювенальних поліцейських, для підвищення мотивації через визнання значущості професійної діяльності, застосовується система морального та матеріального заохочення, яка включає в себе навчання, визнання досягнень, нагороди, матеріальне преміювання та подяки.

Як бачимо, форми і методи профілактики виникнення стресових станів охоплюють як індивідуальні, так і групові підходи, які включають в себе: психологічну підтримку, навчання навичкам стресостійкості, фізичну активність, здоровий спосіб життя, а також створення сприятливого психологічного мікроклімату в колективі.

Індивідуальний підхід включає роботу над собою:

- Прийняття себе, оволодіння техніками саморегуляції та релаксації (рейфреймінг, аутотренінг, медитація, візуалізація, розслаблююче дихання, вправи на розслаблення, прогресивна м’язова релаксація, точкові масажі тощо);

- Здоровий спосіб життя (регулярне харчування, достатній відпочинок, дотримання питного режиму, фізичні вправи та фізична активність), який допомагає підтримувати фізичне та психічне здоров'я;
- Тренінги особистісного зростання, розвитку комунікативних умінь, емоційної регуляції та конструктивного вирішення конфліктів, які спрямовані на розвиток впевненості у власних силах, формування навичок саморегуляції та управління емоціями, розвиток емоційного інтелекту;
- Коучингові програми – допомагають визначити власні ресурси, цілі, цінності та життєві орієнтири, формуючи внутрішню мотивацію до професійного розвитку;
- Методи когнітивно-поведінкової терапії – формування позитивного мислення, відпрацювання альтернативних способів реагування на стресові ситуації та правильного прийняття рішень;
- Підвищення власної стресостійкості через управління часом, підвищення впевненості в собі, розвиток пам´яті та уваги, планування життя;
- Розвиток хобі та захоплень, які приносить задоволення та допомагають розслабитись (малювання, співи, прогулянки) є ефективним інструментом боротьби зі стресом;
- Соціальну підтримку (спілкування з сім'єю, друзями та колегами, а також обговорення проблем з довіреними особами або психологом, допомагає впоратися зі стресом) ;
- Психологічну підтримку (забезпечення доступу до професійної психологічної допомоги), щоб працівники могли отримати підтримку у кризових ситуаціях та при переживанні травм ;
- Фармакологічну регуляцію.

Груповий підхід передбачає:

- Психопросвіту та психоедукацію – лекції, семінари та інструктажі щодо впливу стресу, його симптомів та методів подолання;

- Групові форми роботи – семінари, круглі столи, обговорення складних кейсів з метою обміну досвідом і зменшення психологічної ізоляції;
- Тренінги з психологічної стійкості, спрямовані на розвиток навичок емоційної регуляції та стресостійкості у працівників поліції;
- Створення позитивного психологічного клімату колективу, через формування підтримуючої атмосфери, де працівники почувають себе безпечно та можуть відкрито обговорювати свої проблеми ;
- Тимбілдінг і неформальна взаємодія – спортивні ігри, спільні акції та виїзні заняття, що створюють атмосферу довіри, взаємопідтримки та згуртованості в колективі.

Отже, профілактика стресових станів у працівників ювенальної поліції можлива лише за умови системного підходу, який включає індивідуальні та колективні методи психологічної роботи. Завдяки поєднанню цих заходів працівники здобувають можливість краще розуміти власні реакції на стрес, регулювати емоційні стани, підтримувати внутрішню рівновагу і водночас ефективно виконувати службові завдання.

3.2. Підвищення стресостійкості працівників ювенальної поліції як запоруки успішної професійної діяльності

Стресостійкість – це здатність людини ефективно функціонувати в умовах психоемоційного напруження, зберігаючи працездатність, контроль над емоціями та адекватність прийняття рішень.

Це не відсутність реакції на стрес, а вміння справлятися з ним, не втрачаючи контролю, витримувати значні емоційні, вольові та інтелектуальні навантаження, ефективно адаптуватися до стресових ситуацій і швидко повертатися до ресурсу, відновлювати внутрішню рівновагу після невдач чи навантажень без шкоди для здоров'я.

Стресостійкість є невід'ємним елементом професійної компетентності працівників ювенальної превенції, адже вона передбачає здатність діяти врівноважено у складних, конфліктних чи емоційно насичених ситуаціях, з якими вони щоденно стикаються у професійній діяльності.

Низький рівень стресостійкості ювенальних поліцейських може призвести до імпульсивних реакцій, помилкових рішень, втрати об'єктивності та професійної мотивації.

Натомість високий рівень здатності долати стреси, дозволяє даним працівникам зберігати самоконтроль, діяти конструктивно та приймати рішення, не піддаючись деструктивним емоціям.

Виходячи з цього, формування стресостійкості варто розглядати, як здатність ефективно взаємодіяти зі стресом на таких етапах як:

- підготовка до стресового стану;
- переживання стресового стану;
- вихід із стресового стану.

Із загальновідомих шляхів психопрофілактики та підвищення стресостійкості, у професійній діяльності ювенальних поліцейських найбільше використовуються:

- Психологічна підготовка та тренінги, які включають у себе моделювання реальних службових ситуацій у дитячому середовищі, рольові ігри та симуляції, навчання методам конструктивного розв'язання конфліктів та тренінги з управління емоціями (емоційний інтелект);
- Розвиток особистісних ресурсів (формування адекватної самооцінки та впевненості у власних силах, підвищення рівня відповідальності й автономності у прийнятті рішень, усвідомлення власної професійної місії та цінностей);

- Організацію робочого часу (використання принципів тайм-менеджменту, чіткий розподіл пріоритетів у роботі, планування часу для відпочинку та відновлення сил);
- Турботу про фізичне та психічне здоров'я (регулярні заняття спортом, активний відпочинок, раціональне харчування і достатній сон, використання релаксаційних технік у повсякденній роботі);
- Соціальну підтримку (позитивне спілкування з колегами та близькими, наявність у колективі культури взаємодопомоги та підтримки, використання інституту наставництва для молодих працівників);
- Психологічне консультування і психотерапію (індивідуальні консультації з психологом у складних випадках, профілактику професійного вигорання через групові заняття, використання технік короткострокової терапії для швидкої стабілізації стану)

Також, підвищення стресостійкості, як професійної компетеності ювенальних поліцейських, передбачає цілеспрямовану роботу над трьома ключовими компонентами:

- розвитком внутрішніх ресурсів;
- удосконаленням комунікативних навичок;
- профілактикою емоційного та професійного вигорання.

Психологічна ресурсність є комплексом психологічних якостей і механізмів, які сприяють адаптації та подоланню труднощів, пов'язаних із професійною діяльністю, це запас енергії, знань, досвіду, соціальної підтримки й внутрішньої мотивації, який допомагає людині протистояти стресу.

Ресурсна особистість легше долає труднощі, бачить у них не загрозу, а можливість для розвитку. Саме тому розвиток ресурсності є базовою умовою ефективної боротьби зі стресами.

Ресурсність є необхідною складовою трудової мотивації правоохоронців.

Професійна мотивація працівників поліції – це прагнення працівника задовольнити свої потреби за допомогою службової трудової діяльності щодо виконання своїх правоохоронних і правозабезпечувальних завдань і функцій. Система мотивації характеризує сукупність взаємопов'язаних заходів, що стимулюють окремого працівника або трудовий колектив загалом на досягнення індивідуальних і спільних цілей підрозділу. Тому потенціальні ресурси відіграють велику роль у професійній діяльності правоохоронців [45].

Враховуючи особливості професійної діяльності поліцейським потрібно бути постійно готовими до стресів, тому саме ресурсність самовладання може допомогти їм у цьому.

Психологічна ресурсність включає різноманітні психологічні складники, які допомагають поліцейським підтримувати рівень стресостійкості, емоційної стійкості, позитивного мислення та психологічного благополуччя у складних і динамічних умовах служби та протистояти стресовим ситуаціям, при цьому ухвалювати розумні рішення й ефективно взаємодіяти із населенням.

Загальними напрямками розвитку психологічної ресурсності поліцейських з ювенальної превенції є:

- Психологічне навчання та підготовка, направлені на забезпечення поліцейських психологічними знаннями та навичками, які допомагають їм краще розуміти свої емоції, емоції інших, формування вміння керувати стресом під час виконання службових обов'язків.
- Тренування реакції на стресові ситуації, спрямовані на розвиток стресостійкості та здатності діяти ефективно у критичних ситуаціях.
- Конфліктологічні навички: навчання поліцейських способам запобігання конфліктних ситуацій та врегулювання конфліктів, а також взаємодії з агресивними або збудженими особами.
- Розвиток емоційного інтелекту поліцейських, що допомагає їм легше розуміти інших і співпереживати громадянам, з якими вони взаємодіють.

- Підтримка після стресогенних подій: забезпечення психологічної підтримки та допомоги поліцейським після надзвичайних подій або стресових ситуацій.
- Розвиток комунікаційних навичок: вивчення ефективних методів спілкування із громадою, своїми колегами та підлеглими.
- Самоуправління: навчання поліцейських виявлення своїх сильних і слабких сторін, упровадження стратегій для саморозвитку та покращення.
- Тренування здатності ухвалювати рішення: вивчення інструментів для ефективного аналізу ситуацій і вчасного й об'єктивного ухвалення рішень.
- Формування навичок позитивного мислення та психологічного оптимізму поліцейських.
- Збереження психічного здоров'я: профілактичні заходи для підтримки психічного здоров'я поліцейських, зокрема і протидія вигоранню та почуттю виснаження.

Для працівників ювенальної поліції підвищення ресурсності та стресостійкості може відбуватися через рефлексії орієнтовані на особистісний саморозвиток, через:

- самопізнання та самоаналіз, визначення власних сильних сторін;
- формування стратегії самопідтримки (планування відпочинку, позитивні ритуали, хобі, фізична активність);
- розвиток навичок емоційної грамотності – здатності усвідомлювати і контролювати власні емоції;
- участь у програмах підвищення кваліфікації, які дають відчуття професійного зростання та компетентності;
- створення «ресурсного середовища» у колективі, де кожен може отримати підтримку й поради від колег.

Одним із практичних інструментів з формування психологічної ресурсності молодих поліцейських, прискорення процесу їх професійної соціалізації та

службової адаптації є **процедура наставництва**, яка визначена нормативними документами МВС та НПУ.

Процедура наставництва передбачає, що після закінчення первинної професійної підготовки поліцейські наступні шість місяців поліцейські несуть службу на посадах молодшого складу поліції під керівництвом наставників. Наставником призначається співробітник з числа осіб керівного складу органу (закладу, установи) поліції, де молодий співробітник проходить службу. Наставник контролює виконання ним завдань, організовує для нього індивідуальні заняття з професійної підготовки.

Наявність у професійному оточенні людини (колеги, керівника) з певним практичним досвідом, який є уважним і чуйним наставником, сприяє подоланню професійних труднощів, покращенню психологічної ресурсності молодого поліцейського, вихованню у нього основних ціннісних установок прихильності до обраної професії та формує перспективу реалізації особистих потенційних можливостей професійного розвитку.

Крім професійної підготовки, освіти та психологічної підтримки, ще одним важливим елементом, який може підвищити стійкість поліцейського з ювенальної превенції до стресу та психологічної травми, підтримати його емоційну стабільність та професійну ефективність є **самопідготовка та самодопомога.**

Щоб розвинути психологічну стійкість самотужки, психологи радять виконувати комплекс вправ (наведемо деякі з них) [47]:

- Прийняття - це здатність прийняти минулі і поточні події, змиритися з речами, які ви не можете змінити. Вправа: Подумайте, що вам не подобається в собі. Це може бути фізична особливість чи поведінковий шаблон. Які його аспекти ви можете прийняти? Дозвольте собі бути недосконалим, а також прийняти свої слабкості.
- Позитивний внутрішній настрій- прийняти оптимістичний погляд на світ, речі, людей та себе. Вправа: Ведення щоденника подяки, який допоможе

зосереджуватися на позитивних речах у житті поліцейського та приділяти їм більше уваги. Щоранку записувати три речі, за які ти вдячний, і щовечора- три події або зустрічі, які тобі сподобалися.

- Самоефективність – вироблення впевненості у власних силах і здатність впливати на певні речі. Вправа: Записати свої сильні сторони і зосередитись на них, коли ти не впевнений. Задати собі запитання,: «Що я можу зробити добре?» «Що робить мене особливим?», «За що мене цінують друзі?».

- Відповідальність. Уміння взяти на себе відповідальність означає визнати ту роль, яку ти відіграєш у ситуаціях та подіях. Вправа: Регулярно розмірковуйте над своєю поведінкою та діями та не перекладайте провину на інших. Подивіться на складну ситуацію з іншого погляду і спробуйте винести урок з кожної проблеми. Повідомте про свої кордони і вчіться говорити «ні».

- Фокус на рішеннях. Навіть якщо не можна змінити обставини, завжди є фактори, на які ти можете вплинути. А зробити це можна, лише добре обміркувавши ситуацію. Важливо знайти рішення і зосередитись на тому, що працює добре, замість того, щоб аналізувати проблеми та їх причини.

- Перспективний підхід, який включає у себе коучинг-методики та передбачає не короткострокові, імпульсні кроки у досягнення цілей, а короткострокові, середньострокові та довгострокові плани. Одна з таких методик - SMART (S - конкретні, M - вимірні, A - досяжні, R - актуальні, T - обмежені часом). Дані цілі повинні давати відповідь на запитання: Чого я хочу досягти? Яким є моє ідеальне майбутнє? Настільки сильно я мотивований навіть тоді коли стає важко?

Ще одним із ефективних інструментів формування ресурсності ювенальних поліцейських є проведення тренінгів для підвищення психологічної стійкості та розвитку емоційного інтелекту, які сприяють **формуванню адекватної самооцінки**.

Адже дослідження науковців І. Звєрєвої та А. Кваснюка підтвердили, що самооцінка безпосередньо впливає на мотивацію до праці, стійкість до стресу,

здатність до прийняття відповідальних рішень та рівень професійного вигорання. Висока самооцінка сприяє підвищенню ефективності діяльності, оскільки дозволяє правоохоронцю більш упевнено виконувати поставлені завдання, а також підтримує стійкість до впливу зовнішніх негативних факторів, таких як критика чи професійні невдачі.

Водночас надмірно завищена або занижена самооцінка може негативно вплинути на професійну діяльність. Завищена самооцінка, як зазначає І. Звєрєва у своєму дослідженні, може призвести до надмірної впевненості у власних силах, що може призвести до помилок у прийнятті рішень або нехтування певними правилами безпеки. З іншого боку, низька самооцінка здатна обмежувати можливості правоохоронця, викликаючи страх перед прийняттям важливих рішень, невпевненість та втрату контролю у стресових ситуаціях.

Тому тренінги з формування самооцінки допомагають поліцейським краще усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, навчають справлятися з емоційними та професійними труднощами та допомагають зберігати внутрішню рівновагу.

Наступним способом покращення психологічної ресурсності ювенальних поліцейських є **оволодіння навичками саморегуляції.**

Саморегуляція – це управління своїм психоемоційним станом, що досягається шляхом впливу людини на саму себе за допомогою слів, уявних образів, а також управління м'язовим тонусом і диханням. Ці прийоми саморегуляції сприяють відновленню сил, нормалізують емоційний фон і підсилюють мобілізацію ресурсів організму.

Саморегуляція може здійснюватися за допомогою чотирьох основних засобів, використаних окремо або в різних сполученнях: вплив слова, уявного образу, управління м’язовим тонусом та глибоким диханням.

Навчання поліцейських цим навичкам передбачає поширення знань, через друковану продукцію, психологічні консультації та практичне відпрацювання прийомів медитації або інших вправами, які сприять позитивному мисленню,

допомагають покращити фізичне та ментальне здоров'я. Прикладом таких вправ є: вправа «Лимон», дихальна техніка «2-4-6» та ін.

Унаслідок саморегуляції досягаються три основних ефекти:

- заспокоєння (усунення емоційної напруги);
- відновлення (послаблення проявів утоми);
- активізація (підвищення психофізіологічної реактивності).

Ще одним інноваційним способом підвищення ресурсності ювенальних поліцейських, особливо керівної ланки є **проведення тренінгів на лідерство**.

Позитивним прикладом проведення таких тренінгів є навчання курсу «Лідерство для керівників ювенальної превенції» за підтримки Канадсько-Українського проекту розвитку надійної, відповідальної та стресостійкої поліцейської служби (PSTAR), який проводиться в Україні з 2020 року Канадською поліцейською місією в Україні (CPMU).

Даний курс складається з шести модулів :

- знайомство з досвідом діяльності поліції Канади, навчання лідерства у групах ;
- лідерство та керівництво у роботі поліції (поняття лідера, обов'язки, відповідальність, самоаналіз та самооцінка, ролі, обов'язки та виклики для лідера, особливості розвитку групи та утворення команди),
- робота поліції у сучасних умовах;
- вплив роботи на ментальне здоров'я поліцейського;
- розуміння та вивчення характерних типів людської поведінки (прагматик, адміністратор, ідеаліст, дипломат), оволодіння техніками спілкування та активного слухання, навичками деескалації та вирішення конфліктів;
- реагування на надзвичайну ситуацію. Планування та організація. Управління ризиками.

Метою даного курсу є:

- ефективне керівництво, як важливий фактор у сучасній роботі поліцейських;

- сучасні принципи керівництва, які роблять акцент на сумлінності, ефективному управлінні та повазі;
- ефективне управління, справедливість та повага, допомагають забезпечити довіру громадськості та високий рівень обслуговування населення.

Як бачимо, ще одним важливим компонентом підвищення стресостійкості є покращення навичок комунікації.

Комунікативна компетентність працівника ювенальної поліції – це здатність ефективно взаємодіяти з дітьми, батьками, педагогами, колегами, представниками місцевого самоврядування, територіальних громад, соціальних служб , освіти, а також між собою і у колективі ювенальних поліцейських.

Комунікативні проблеми поліцейських найчастіше проявляються через нерозуміння комунікативних бар'єрів та недостатню комунікаційну підготовленість.

Низький рівень комунікативних навичок часто стає джерелом стресу, тоді як ефективна комунікація допомагає знижувати напругу та запобігати конфліктам.

Шляхи розвитку комунікативної компетентності:

- Тренінги ефективного спілкування, активного слухання, невербальної взаємодії (навчання методикам: «PEACE», «Зелена кімната», особливостям опитування дітей з розладами спілкування та іншими розладами нервово-психічного розвитку та ін.);
- Розвиток емпатії – уміння відчути стан іншої людини без втрати власної емоційної рівноваги;
- Навчання асертивній поведінці – здатності відстоювати свою позицію без агресії та приниження співрозмовника;
- Зворотний зв'язок у колективі – відкрите обговорення труднощів, помилок і шляхів їх подолання без осуду;

- Медіація та переговорні техніки – дозволяють розрядити конфліктні ситуації конструктивно.

Ефективна комунікація знижує ризик емоційного виснаження, підвищує впевненість працівників і сприяє створенню психологічно безпечного робочого середовища.

До основних **прийомів ефективного спілкування**, які варто засвоїти ювенальним поліцейським відносять :

- вміння справити перше враження, яке за твердженням дослідників на 38% залежить від звучання голосу, на 55% від візуальних почуттів (від мови жестів) і тільки 7% від вербального компонента;
- використання компліментів (прямих, непрямих, компліментів «мінус-плюс»);
- використання посмішки, як відображення позитивного ставлення до співрозмовника ;
- пам’ятати ім’я співрозмовника, адже ім’я – це самий важливий для неї звук на будь-якій мові;
- підняття значущості співрозмовника, що може стати універсальним ключем до його душі, якщо це робиться щиро;
- застосування навичок активного слухання, які включають у себе такі прийоми розуміючого слухання як : нерефлексивне слухання (уміння уважно мовчати, щоб виговорився співрозмовник), з’ясування (звертання до співрозмовника за певними уточненнями), перефразування (вимовити ту ж саму думку, але по-іншому), резюмування (виділення головної думки), піддзеркалення почуттів (продемонструвати розуміння почуттів співрозмовника.

Однією із базових методик ефективного спілкування (бесід, опитувань, допитів) з дітьми, які потрапили у складні життєві обставини та стала основою у професійній компетенції ювенальних поліцейських у багатьох країнах світу є **методика «PEACE».**

На базі методики « «PEACE» сформована методика «Зелена кімната» та модель «Барнахус», які є основою правосуддя дружнього до дітей, що впроваджується у правоохоронній та судовій системі нашої держави.

Саме тому оволодіння відповідними техніками побудови психологічного контакту з дітьми та комунікації з ними - є не тільки корисними навичками, але й обов'язковими вимогами до ювенальних поліцейських.

«PEACE» – це абревіатура, що складається з назв етапів цієї моделі, яких має дотримуватися кожен інтерв'юер:

- Planning and preparation (Планування та підготовка) - етап ретельної підготовка інтерв'ю, що включає вибір та облаштування місця проведення, збору інформації про справу та дитину, визначення мети інтерв'ю;
- Engage and Explain (Залучення та пояснення) - створення сприятливої атмосфери для спілкування, налагодження психологічного контакту та пояснення мети інтерв'ю;
- Account (Розповідь) - етап вільної розповіді опитуваного, з наданням можливості дитині розповісти свою версію подій без перебивання, але з можливістю поставити уточнювальні запитання. На цьому етапі найпоширенішими техніками, які застосовують інтерв'юери, є «вільне пригадування» (Free Recall) та «управління розмовою» (Conversation Management). Інтерв'юер повинен уникати перебивання та перестрибування з однієї теми на іншу;
- Closure (Завершення) - передбачає підсумок розмови та можливості для останніх запитань, уточнення готовності дитини співпрацювати надалі у разі необхідності;
- Evaluation (Оцінка)- етап оцінки отриманої інформації та результатів самого інтерв'ю для подальшого вдосконалення навичок.

Доволі схожою **є методика «Зелена кімната»**, яка такоє є частиною компетентностей ювенальних поліцейських. Дана методика включає такі фази

інтерв'ю (бесіди, опитування, допиту) як: попередня, вступна, фаза вільної розповіді, фаза детальних запитань, заключна фаза.

Обидві методики передбачають формули ефективної взаємодії з дитиною: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці», а також оволодіння навичками ефективного спілкування з дітьми, активного слухання, емпатії, знаннями про вікові особливості дітей, через використання моделей:

- SOFTENS (S - ознаки щирості, O - відкрита постава (положення рук, тулуба та інші елементи), F - нахил вперед, T – дотик, E - зоровий контакт, N - кивання головою, S - демонстрація та надання підтримки);
- RESPONSE (R - повага, E- співпереживання, S - демонстрація та надання підтримки, P - позитивність, O - відкритість, N - неосудне ставлення, S - пряма, проста розмова, E - рівноправне «горизонтальне» спілкування один з одним;
- Моделі відкритих запитань TEDS (T - розкажіть, E - поясніть, D - опишіть, S – покажіть).

Взаємодія працівника підрозділу ювенальної превенції з дитиною за методикою «Зелена кімната» передбачає*:*

- володіння знаннями та навичками застосування підходів, дружніх до дитини, що базуються на повазі до її особистості, врахуванні її вразливості, вікових особливостей, ступеня зрілості, вмінні визначати потреби дитини;
- володіння знаннями та навичками практичного використанні «формули ефективної взаємодії з дитиною» при першому контакті з нею та проведенні інтерв'ю;
- опитування ювенальним поліцейським в обстановці, яка не залякуватиме дитину;
- спілкування зрозумілою для дитини мовою;
- залучення для комунікації поліцейського із дитиною кваліфікованих фахівців, зокрема, дитячого психолога, логопеда;

- спілкування з дитиною з повагою та делікатністю;
- участь законного представника;
- організації опитування відповідно до темпу та тривалості концентрації уваги дитини згідно з віком, з передбаченням перерв та обмежень тривалості слухання справи часом, впродовж якого дитина не зазнає втоми;
- забезпечення під час опитування захисту дитини від будь-якої інформації, що може завдати їй шкоди;
- надання ювенальним поліцейським під час опитування належної оцінки заявам та свідченням дитини, які не можуть вважатися недійсними або ненадійними з огляду на її вік.

Ще одним позитивним прикладом, підвищення комунікаційної компетентності ювенальних поліцейських, з нетривалим дослідом роботи, є впровадження **проекту «Орегон-Буковина»**, який започаткований у 2019 році. Суть проекту полягає у використання програми наставництва, у рамках діяльності дитячих оздоровчих таборів, де певний час ювенальний поліцейський виконує функції помічника вихователя (вожатого, старшого загону), без розкриття своєї приналежності до поліції. Про те, що помічник вихователя є поліцейським - стає відомим лише на завершення зміни.

Основне завдання для поліцейського - бути звичайною людиною та здобути прихильність дітей, допомагати їм, стати для них другом та помічником.

В кінці зміни дітям «розкривають карти» і перед ними їх колишній вихователь – з’являється у однострої поліцейського.

Даний проект допомагає поліцейському отримати досвід неформального спілкування з дітьми (зокрема з дітьми схильними до девіантної поведінки та «вразливих» категорій), що сприяє у подальшій повсякденній поліцейській діяльності вибрати вірні шляхи, для проведення превентивної роботи серед дітей.

Також, через довіру до конкретного поліцейського, даний проект дозволяє підвищити рівень довіри до всієї поліції та правоохоронної системи загалом. Формує образ поліцейського, як звичайної людини, друга, який завжди прийде на допомогу.

Наступним напрямком покращення ресурсності та підвищення стресостійкості є **подолання емоційного та професійного вигорання** ювенальних поліцейських.

Емоційне вигорання - це напрацьований особистістю механізм психологічного захисту у формі повного чи часткового виключення емоцій у відповідь на вибіркові психотравмуючі впливи. Це стан, який характеризується почуттям відчуженості, виснаження, байдужості та спустошеності.

Прояви емоційного вигорання у працівників поліції:

- психологічна та фізична втома,
- відчуття безпорадності (або протилежне) – надвідповідальність;
- збільшення кількості "невдалих" днів, ситуацій, "поганих" людей…,
- небажання йти на роботу,
- страх перед певною службовою ситуацією,
- дратівливість та агресивність під час спілкування,
- відчуття малозначимості службових завдань, які вирішуються,
- заміна продуктивної роботи формальним підходом до виконання,
- сумніви в ефективності роботи служби, сектору,
- перенесення негативних емоцій на оточуючих,
- перенесення власних труднощів та емоційних станів на оточуючих,
- прагнення реалізувати себе у іншій сфері.

Одним із різновидів емоційного вигорання є професійне. Професійне вигорання - це стан, що виникає внаслідок тривалого стресу та перевантаження на

роботі. Воно часто приносить неприємні почуття, пов’язані з професійним середовищем: відчуття марності, втоми та розпачу.

Професійне вигорання є одним із найпоширеніших наслідків хронічного стресу у сфері правоохоронної діяльності.

Різниця між професійним та емоційним вигоранням полягає в причині: професійне вигорання безпосередньо пов'язане з роботою (навантаження, конфлікти, брак контролю), тоді як емоційне може бути спричинене будь-якими життєвими обставинами (сімейні проблеми, догляд за хворими тощо). Обидва стани можуть можуть бути пов’язані, взаємопідсилювати одне одного та мати однакові прояви.

Основні причини виникнення вигорання :

- внутрішньо-особистісний конфлікт (мої цінності не співпадають з цінностями оточуючих);
- стрес, пов'язаний з роботою (надмірне навантаження, дедлайни, відсутність контролю над роботою, конфлікти з колегами або керівництвом, брак визнання);
- гострий психологічний стрес;
- гостра чи хронічна фрустрація (незадоволення).

Людина з професійним вигорянням не відчуває мотивації та інтересу до роботи, а також стає байдужою до роботи, яка раніше її радувала та заряджала. Важливо відзначити, що вигорання це не просто перевтома, лінь чи байдужість і мине за день чи два, це серйозний симптом, який може тривати тижнями та навіть місяцями. Власне тому, синдром професійного вигорання включили до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ).

Для ювенальних поліцейських воно може проявлятися через апатію, втрату інтересу до роботи, цинізм або емоційне виснаження.

Найпоширенішими методиками, які ефективно застосовуються для діагностики емоційного та професійного вигорання у ювенальних поліцейських є: методика «Визначення психічного «вигорання» О.О. Рукавішнікова», «Діагностика

професійного “вигорання” (К.Маслач, С.Джексон в адаптації Н.Водоп’янової) та методика «Дослідження синдрому «вигорання». (Дж. Грінберга).

Профілактика вигорання має бути системною і включати:

- Регулярні психологічні консультації та можливість отримання емоційної підтримки;
- Баланс між роботою і відпочинком, чітке розмежування особистого та професійного життя;
- Позитивну саморефлексію – аналіз успіхів, досягнень, навіть малих результатів;
- Формування культури взаємодопомоги в колективі – обмін досвідом, підтримка колег, взаєморозуміння;
- Підвищення кваліфікації та розвиток нових компетентностей, що знижують відчуття рутинності.

Ефективна боротьба з вигоранням базується на усвідомленні власних меж і потреб, умінні вчасно відновлювати енергію та зберігати внутрішню мотивацію до служби.

Позитивним прикладом впровадження заходів психологічної підтримки , формуванню стресостійкості, профілактики емоційного та професійного вигорання є **програма психологічної консультативної підтримки «Рівний-рівному»** (далі Програма), яка розроблена та функціонує за підтримки Канадсько-Українського проекту розвитку надійної, відповідальної та стресостійкої поліцейської служби (PSTAR).

Дана програма передбачає упровадження в Національній поліції України інституту взаємної підтримки поліцейських, яка дозволить здійснювати втручання у психологічні проблеми на ранніх етапах їх виникнення та буде якісним та дієвим інструментом профілактики кризових станів.

Програма «Рівний-Рівному» має за мету надання своєчасної підтримки від консультанта-поліцейського поліцейському, під час складної (важливої) службової або особистої ситуації (події).

Інновацією цієї програми є створення інституту поліцейських-консультантів, обізнаних з питань ментального здоров'я, які пройшли відповідну підготовку і сертифікацію за відповідною програмою за принципом «Рівний – Рівному», що призведе до зростання культури спілкування у професійному середовищі, своєчасному виявленню та запобіганню негативних явищ у колективах, розширенню кола охоплення поліцейських заходами первинної психопрофілактики, сприятиме своєчасному виявленню осіб з ознаками професійного вигоряння, посттравматичного стресового розладу, схильних до реактивної агресії, саморуйнівної, залежної та суїцидальної поведінки.

Ключовими складовими методу підтримки передбачені Програмою є :

- психологічна підтримка колег;
- конфіденційність;
- активні участь, слухання, емпатія;
- повага та довіра;
- доступність;
- добровільність;
- ефективна комунікація;
- просвіта та інформаційна підтримка;
- співпраця, взаємодія у врегулюванні проблем;
- чітко визначені ролі.

Основним завданням поліцейських-психологів та їх помічників – консультантів, у рамках цієї програми є навчити поліцейських як зберігати психологічну рівновагу навіть у напружених умовах роботи.

Враховуючи це, можемо приходимо до висновку, що підвищення стресостійкості та розвиток особистісних ресурсів працівників ювенальної превенції є одним із найважливіших завдань сучасної правоохоронної системи. Формування сприятливого соціально-психологічного середовища, застосування методів профілактики стресу, розвиток комунікативних навичок і попередження професійного вигорання забезпечують психологічну стабільність, ефективність та гуманність у роботі з дітьми.

Стресостійкий працівник здатний зберігати спокій у кризових ситуаціях, діяти виважено, приймати рішення, орієнтуючись на цінності прав людини та безпеку дитини. Розвиток ресурсності, постійне навчання та командна підтримка створюють основу для стабільного функціонування ювенальної поліції, підвищують її авторитет і довіру суспільства.

Висновки до розділу ІІІ

Отже, враховуючи, що професійна діяльність ювенальних поліцейських характеризується високим рівнем емоційного напруження, частим контактом із кризовими ситуаціями та підвищеним ризиком психологічного виснаження, особливо актуальною постає потреба у впровадженні системних заходів психологічної підтримки, спрямованих на забезпечення психічного здоров’я даної категорії поліцейських та збереження професійної ефективності.

Соціально-психологічні умови професійного середовища, де працюють поліцейські з ювенальної превенції, передбачають необхідність наявності чіткого розподілу обов’язків, здорового психологічного клімату, взаємоповаги й підтримки у колективі.

Значну роль у формуванні стресостійкості таких поліцейських відіграє якісне психологічне забезпечення: від етапу професійного відбору й супроводу у процесі

навчання до постійного психологічного моніторингу та профілактики стресових станів під час служби.

Психопрофілактичні заходи, супервізії, консультації, психологічні тренінги та функціонування кімнат саморегуляції є важливими інструментами підтримання працездатності працівників і попередження розвитку емоційного вигорання.

Підвищення стресостійкості ювенальних поліцейських виступає ключовим фактором їх професійної надійності та здатності їх людини ефективно діяти у складних умовах, зберігаючи емоційну врівноваженість та контроль над поведінкою.

Розвиток цієї компетентності відбувається через психологічну підготовку, оволодіння методами саморегуляції, удосконалення комунікативних навичок, формування емоційного інтелекту, навичок вирішення конфліктів та здатності до конструктивної взаємодії з дітьми і їхніми оточенням. Важливу роль відіграє також система наставництва, яка прискорює професійну адаптацію молодих працівників та сприяє формуванню їх внутрішніх ресурсів, профілактика емоційного та професійного вигорання.

Ефективним інструментом є запровадження програм підтримки, таких як «Рівний-рівному», які сприяють ранньому виявленню психологічних труднощів та створює додаткові можливості для отримання емоційної допомоги від підготовлених колег.

Враховуючи викладене, приходимо до висновку, що ефективна профілактика стресових станів і розвиток стресостійкості працівників ювенальної превенції є невід'ємними умовами їх професійної стабільності та продуктивної діяльності.

Поєднання індивідуальних психологічних технік, групових форм роботи, якісної організаційної підтримки та безперервного професійного розвитку дає змогу створити сприятливі умови для забезпечення психологічної безпеки як самих поліцейських, так і дітей, з якими вони взаємодіють. Розвиток внутрішніх ресурсів, оволодіння навичками ефективної комунікації та стрес-менеджменту сприяють

підвищенню професійної компетентності, формують основу для довіри громадськості та забезпечують високу якість правоохоронної діяльності в дитячому середовищі.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі досягнуто поставленої мети — досліджено рівень стресостійкості працівників ювенальної поліції у процесі взаємодії з підлітками та визначено психологічні чинники, що впливають на здатність ефективно функціонувати в умовах професійного стресу. У ході роботи було послідовно реалізовано всі поставлені завдання.

У теоретичній частині узагальнено підходи вітчизняних і зарубіжних науковців до проблеми стресу, професійного вигорання та стресостійкості. Визначено, що стресостійкість є інтегральною властивістю особистості, яка забезпечує адаптивність, саморегуляцію та здатність ефективно діяти в екстремальних умовах. Уточнено, що для працівників поліції з ювенально превенції (ювенальної поліції) стресостійкість виступає ключовою професійно важливою якістю, адже їхня діяльність пов’язана з високим рівнем емоційного напруження, необхідністю швидкого прийняття рішень і постійним контактом із підлітками, які часто перебувають у кризових ситуаціях.

Емпіричне дослідження дозволило визначити особливості прояву стресостійкості у працівників ювенальної поліції. Результати діагностики засвідчили, що більшість респондентів характеризуються середнім рівнем стресостійкості, що свідчить про наявність адаптивних механізмів, але й про потребу у розвитку навичок емоційної саморегуляції.

Під час дослідження встановлено, що найвищий рівень стресу спостерігається у працівників зі стажем до 1 року, а також до 10 років, де виявлено значний відсоток осіб із високими або підвищеними показниками стресу. Водночас,

серед досвідчених працівників (понад 15 років) рівень стресу мінімальний або відсутній.

Рівень професійного стресу колективу поліцейських з ювенальної превенції Чернівецької області виявився невисоким: більшість учасників мають низький (75%) або середній рівень (25%). Високих і критичних рівнів не виявлено.

Дослідження рівня ресурсності ювенальних поліцейських продемонструвало чітку позитивну динаміку зі зростанням трудового стажу. Ювенальні поліцейські з досвідом понад 15 років мають найвищий рівень ресурсності (100%), тоді як працівники зі стажем до 1 року мають найбільшу кількість осіб із низьким рівнем ресурсності (33%).

Таким чином, результати емпіричного дослідження підтвердили взаємозв'язок між стресостійкістю та досвідом роботи: у поліцейських з ювенальної превенції, які мають практичний стаж роботи у даній службі понад 5 років- рівень стресу падає, а індекс середньої і високої ресурсності росте.

Вказане свідчить про те, що працівники з більшим професійним стажем виявляють більш стабільні емоційні реакції у стресових ситуаціях та володіють вищим рівнем ресурсності.

Це пов'язано з отриманням знань та досвіду, пов’язаних з писхологічною складовою. Адже такі знання дають можливість поліцейським не тільки враховувати психологічні особливості підліткового віку, але й дозволяють регулювати рівень стресу, професійного вигоряння самих поліцейських.

Таким чином, гіпотеза дослідження про те, що рівень стресостійкості у працівників ювенальної превенції обумовлені досвідом роботи, індивідуально-особистісними характеристиками, які і детермінують підвищену схильність до виникнення стресу, знайшла своє підтвердження як у теоретичній, так і у практичній частині.

На основі отриманих результатів розроблено практичні рекомендації щодо підвищення рівня стресостійкості працівників ювенальної поліції. Зокрема, доцільним є впровадження тренінгових програм із розвитку емоційної компетентності, навичок саморегуляції, профілактики професійного вигорання та формування ресурсного стану особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання у роботі психологів підрозділів Національної поліції, під час підвищення кваліфікації працівників ювенальної превенції, а також при розробці програм психологічного супроводу поліцейських, що працюють із дітьми та молоддю.

Перспективи подальших досліджень убачаються у розширенні вибірки та вивченні гендерних і вікових особливостей стресостійкості поліцейських, а також у розробці комплексних програм психопрофілактики професійного стресу.

Підсумовуючи, можна зазначити, що результати проведеного дослідження підтверджують важливість формування та підтримання високого рівня стресостійкості як основи ефективної та гуманної взаємодії працівників ювенальної поліції з підлітками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія : підручник. Київ : Слово. 2018. 448 с.
2. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. 2021. 226 с doi:http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/zahal_psy_lib/%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%A2_%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85_%D0%B4%D0%B5%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%B2.pdf
3. Максимова Н.Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами : метод. реком. Київ : ІЗМН. 1997. 136 с.
4. Кустова Ю.А. Систематизація психодіагностичних методів вивчення моральної самосвідомості підлітка // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С.Д. Київ, 2011. Т.4. Ч.2. С. 132 – 141
5. Чайковська О.М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології" (28). Проблеми сучасної психології. 2019. С. 627-637 doi: https://doi.org/10.32626/2227-6246.2015-28.%p
6. Міщик Л.І., Білоусова З.Г. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків. Запоріжжя : ЗДУ. 2003. 108 с
7. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособ. Для студ. высш. учеб. заведений [Електронний ресурс] / Е. В. Змановская. – М. : Изд. центр «Академия», 2003.
8. Яковенко С. І., Максимова Н. Ю., Мороз Л. І., Мороз Л. А. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А.В.. 2006. 260 с.
9. Медведєв В. С. Психологія злочинної діяльності : навч. посіб. Київ : Атіка. 2012. 204 с.

10. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. – Ч. 1. Київ. 2016. 188 с.
doi : https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12327
11. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. – Ч. ІІ. Київ., 2016. 193 с.
12. Герасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: автор. дис. док. філ. наук: 12.00.12 Львівський держ. ун-т., 2015. 35 с
13. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ. В. Хомика. Київ: Либідь, 2003. 520 с.
14. Спицька Л. В. Вплив соціально-психологічних особливостей неповнолітніх на їх ресоціалізацію у закладах соціальної реабілітації. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ. Ніжин : ПП Лисенко, 2014. Т. IX. Вип. 7. С. 367-373.
15. Свідовська В. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. Вісник Львівського університету. 2020. Вип. 6. С. 108–114. (Серія «Психологічні науки»).
doi: https://doi.org/10.30970/2522-1876- 2020-6-16.
16. Корсун Л.С. Характеристика адиктивних залежностей підлітка та їх подолання. Соціальна педагогіка: виклики XXI століття : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 6 114 конф., м. Луганськ, 4 квітня 2014 р. : у 2-х ч. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2014. Ч. 2. С. 122–130.
17. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / О. Л. Христук. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. –192 с.

18. Пріб Г. А. Соціально-психологічні особливості формування самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родинах. Psychological journal. 2019. Vol. 5. Issue 12. С. 182–193. https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12.
19. Лящук О. С., Супрун М. О. Сутність і зміст шкідливих звичок: фактори та умови їх формування у молодших підлітків. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2017. № 2. С. 71–78.
20. Азарова Л. А. Психологія девіантної поведінки :навч.- метод. комплекс / Л. А. Азарова, В. А. Сятковский. – Мінск : ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с., с. 53-60;
21. Баранов В. В., Похлебна І. О. Дослідження автобіографії девіатного підлітка як один з прийомів виявлення його десоціалізації. Практична психологія і соціальна робота, 9, 2001, с 80-90.
22. Бесєдін А.А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / А.А. Бесєдін ; Нац. ун-т внутр. справ. — Харків., 2002. — 19 с.
23. Бесєдін А.А. Тип виховання в родині та його вплив на виникнення девіацій// Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 16. – Харків, 2001. – С. 45 - 58.
24. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / О. І. Бондарчук, Т. М. Вакуліч ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. - Київ: Науковий світ. 2010. - 230 с.
25. Журжу Т.С. Особливості та психокорекція образу «Я» у підлітків з девіантною поведінкою: автореф. дис.канд. психол. наук.: 19.00.04 / Т.С. Журжу ; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. — Харків, 2009. — 23 с.
26. Самойлов, А. М.. Критерії та показники девіантної поведінки підлітків. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми (Вип. 42). Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер».2015. С 70-73.

27. Дручек О. М. Правоохоронна діяльність Національної поліції щодо забезпечення прав і свобод дитини: основні форми. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 7–12.
28. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 зі змінами і доповненнями.
doi: https://zakon.rada.gov.ua/go/20/95-%D0%B2%D1%80
29. Постанова Кабінету міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»
doi: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF
30. Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»
doi: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0686-18
31. Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внітрішніх справ, Офісу генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176 «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»
doi: https://zakononline.com.ua/documents/show/528753___773192
32. Голопич І. М. Підготовка майбутніх поліцейських до професійного спілкування з правопорушниками у вищих закладах зі специфічними умовами навчання. Теорія та методика навчання та виховання. 2018. № 45. С. 46–58.
doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.2620560.
33. Костенко Я. В. Ювенальна превенція як форма діяльності органів поліції України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. № 31. С. 75–77. (Серія «Юриспруденція»).

34. Карпеченкова Г. В. Особливості діяльності поліції ювенальної превенції. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 10. Т. 2. С. 79–82.
35. Давидова О. В. Психологічні особливості спілкування поліцейських ювенальної превенції з дітьми різного віку. Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конференції (м.Кривий Ріг, 07 лютого 2019 року) – Кривий Ріг, 2019. С.207-210.
36. Романенко О.В. Психологічна складова в діяльності працівника ювенальної превенції. Юридична психологія. 2022. № 1(30). С. 29–34.
37. Безпалова О. І. Особливості впровадження практики медіації в діяльність органів поліції щодо профілактики випадків насильства у дитячому середовищі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 2. С. 21–25.
doi: 10.31733/2078-3566-2019-2-21-25.
38. Іщенко І. В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Правовий часопис Донбасу. 2018. № 3 (64). С. 94–99.
doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-94-99.
39. Мороз О. Б., Ковальчук О. В., Хатнюк Ю. А. Довідник ювенального поліцей-ського. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022.388с.
doi:https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4515/1/%D0%94%D0%BE%D0%B2i%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%8E%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%BBi%D1%86%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE.pdf

40. Бардин Н., Жидецький Ю., Когут Я., Пряхіна Н., Ясінський В. Стрес та стресостійкість в діяльності працівників правоохоронних органів: Навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2020. 119 с.
doi:https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3279/1/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%95%D0%A1%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%D0%99%D0%9A%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC.pdf
41. Овчаренко О. Ю. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2023. 266 с.
doi: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83.pdf
43. Наказ МВС України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських»
doi: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0348-19
44. Швець Д. В. До проблеми здійснення професійного відбору май-бутніх поліцейських // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. прав / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 293–286.
doi:https://elar.navs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/14727/6/dysertatsia_shvetsdv.pdf
45. Жданова І., Балабанова Л. Психічне здоров'я як складова професійного здоров'я майбутніх правоохоронців. Актуальні питання сучасної психіатрії, наркології та неврології. 2015. С. 8–10.

doi:http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/21792/1/Zbirnyk_tez_DNDI_konferencii_30.10.2020.pdf

46. Якубчик Т.В. Психологічна стійкість як результат самопідготовки. Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2024 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С.352-355 с. doi: https://www.doi.org/10.32782/31-10-2024
47. Ваків В. Що таке психологічна стійкість та як її тренувати. doi: https://becalm.com.ua/mind/shho-take-psyhologichna-stijkist-ta-yak-yiyi-trenuvaty/.
48. Canter D. Vandalism: Overview and prospect / D. Canter // Vandalism, behaviour and motivations / ed. C. Levy-Leboyer. – New York : Elsevier Science Publishers, 1984. – 690 p
49. Vodanovich S., Watt J. Self-report measures of boredom: An updated review of the literature. The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied. 2015. No. 150 (2). P. 1–33. doi: https://doi:10.1080/00223980.2015.1074531.
50. Struk A. A., Carriere J. S., Cheyne J. A., Danckert J. A Short Boredom Proneness Scale: Development and psychometric properties. Assessment. 2017. No. 24 (3). P. 346–359. doi: https://doi:10.1177/1073191115609996.
51. Wachs S., Wright M. Associations between bystanders and perpetrators of online hate: The moderating role of toxic online disinhibition. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2018. No. 15 (9). doi: https://doi:10.3390/ijerph15092030.
52. Wright M., Wachs S. Adolescents' Cyber Victimization: The Influence of Technologies, Gender, and Gender Stereotype Traits. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2020. No. 17 (4). P. 1293. doi: https://doi:10.3390/ijerph17041293.

ДОДАТОК А

БЛАНК ДЛЯ ЗАПОВНЕННЯ

Тест «Рівень професійного стресу» (К. Ваймана)

Інструкція: для кожного твердження позначте одну відповідь:

0 – Ніколи, 1 – Рідко, 2 – Іноді, 3 – Часто, 4 – Дуже часто.

Твердження	**Оцінка (0–4)**
1. Я відчуваю втому ще до початку робочого дня.	____
2. Я часто думаю про роботу навіть у вільний час.	____
3. Мені складно зосередитись на робочих завданнях.	____
4. Я відчуваю роздратування на роботі без видимих причин.	____
5. Мені стало важче контролювати емоції.	____
6. Робоче навантаження здається надмірним.	____
7. Я відчуваю, що моя робота недооцінена.	____
8. У мене виникають труднощі з прийняттям рішень.	____
9. Я відчуваю напругу у спілкуванні з колегами.	____
10. Часто виникає бажання уникати робочих завдань.	____
11. Я відчуваю фізичні симптоми стресу.	____
12. Мені хочеться відкласти робочі справи на потім.	____
13. Я відчуваю емоційне виснаження.	____
14. Я швидко втрачаю терпіння на роботі.	____
15. Я відчуваю зниження мотивації.	____
16. Я часто сумніваюсь у правильності своїх дій.	____
17. Мені здається, що я погано справляюсь із роботою.	____
18. Я відчуваю негативний вплив роботи на здоров’я.	____
19. Я відчуваю нестачу ресурсів для виконання роботи.	____
20. Мені хочеться змінити роботу.	____

Сума балів: _____

ДОДАТОК Б

БЛАНК ДЛЯ ЗАПОВНЕННЯ

Тест на визначення рівня стресу (В. Ю. Щербатих)

Інструкція: Прочитайте кожне твердження та оберіть варіант відповіді.

Варіанти оцінювання:

0 – Ніколи, 1 – Рідко, 2 – Іноді, 3 – Часто, 4 – Дуже часто.

Твердження	**Оцінка (0–4)**
1. Я відчуваю, що мені важко розслабитися.	_____
2. Мені важко зосередитися через внутрішню напругу.	_____
3. Я часто відчуваю фізичне напруження (м’язи, шия, спина).	_____
4. Я відчуваю тривогу без конкретної причини.	_____
5. Відчуваю, що швидко втомлююсь, навіть після невеликих навантажень.	_____
6. Я погано сплю або часто прокидаюся вночі.	_____
7. Мене легко роздратувати.	_____
8. У мене бувають головні болі, спричинені нервовою напругою.	_____
9. Мені важко приймати рішення.	_____
10. Я відчуваю занепокоєння щодо майбутнього.	_____
11. Мені не вдається впоратися з емоціями.	_____
12. Я часто переживаю через дрібниці.	_____
13. Відчуваю, що моя працездатність знижена.	_____
14. У мене порушується апетит (переїдання або його відсутність).	_____
15. Я відчуваю прискорене серцебиття у стресових ситуаціях.	_____
16. Мене лякає відчуття, що я не контролюю ситуацію.	_____
17. Я часто думаю про негативні події.	_____
18. Відчуваю нестачу енергії або апатію.	_____

19. Мені важко підтримувати близькі стосунки. ____

20. Я відчуваю, що життя стає надто напруженим. ____

Сума балів: _____

ДОДАТОК В

БЛАНК ОПИТУВАЛЬНИКА

«Втрати і придбання персональних ресурсів» (ВППР)

Н. Водоп'янова, М. Штейн

Інструкція:

Оцініть зміни у ваших персональних ресурсах за останній період (місяць / квартал / рік — залежно від мети дослідження).

Для кожного твердження виберіть один варіант відповіді:

-2 – значна втрата ресурсу

-1 – помірна втрата ресурсу

0 – змін немає

+1 – помірне придбання ресурсу

+2 – значне придбання ресурсу

Твердження	**Оцінка (-2 … +2)**
1. Моя фізична енергія та витривалість.	_____
2. Здатність протистояти стресу.	_____
3. Упевненість у собі.	_____
4. Почуття власної цінності.	_____
5. Почуття контролю над ситуацією.	_____
6. Здатність впливати на події у моєму житті.	_____
7. Емоційна стабільність.	_____
8. Вміння підтримувати добрі взаємини з людьми.	_____
9. Соціальна підтримка оточення.	_____
10. Авторитет серед колег або близьких.	_____
11. Мотивація до діяльності.	_____
12. Прагнення досягати цілей.	_____

13. Відчуття сенсу життя. _____

14. Здатність планувати майбутнє. _____

15. Вміння вирішувати проблеми. _____

16. Здатність швидко адаптуватися до змін. _____

17. Гнучкість мислення. _____

18. Оптимізм та віра у позитивний результат. _____

19. Творчий потенціал. _____

20. Відчуття безпеки та стабільності. _____

21. Матеріальні ресурси. _____

22. Робоча продуктивність. _____

23. Задоволеність роботою. _____

24. Задоволеність особистим життям. _____

25. Здатність відпочивати та відновлюватися. _____

Підсумкова сума балів: _____

ДОДАТОК Г

Зведена таблиця

результатів опитування

№ п/п	Тест №1 Рівень професійного стресу	Тест №2 Опитувальник особистісних ресурсів			Тест №3 Комплексна оцінка проявів стресу				
		Втрати	Придбання	Індекс ресурсності	Інтелектуальні ознаки стресу	Поведінкові ознаки стресу	Емоційні ознаки стресу	Фізіологічні ознаки стресу	Загальний бал
№1	38 б.	36	1200	3,33	0	0	0	0	0
№2	20 б.	66	88	1,33	3	6	6	4	19
№3	24 б.	94	98	1,04	1	1	1,5	6	9,5
№4	25 б.	54	107	1,98	0	1	0	0	1
№5	40 б.	52	99	1,90	2	3	4,5	8	17,5
№6	26б.	46	32	0,70	0	0	0	0	0
№7	21 б.	45	31	0,69	1	0	1,5	2	4,5
№8	23 б.	46	107	2,33	0	0	0	0	0
№9	43 б.	93	97	1,04	9	9	12	6	36
№10	39 б.	62	58	0,94	0	1	1,5	0	2,5
№11	49 б.	83	69	0,83	2	4	6	6	18
№12	20 б.	58	45	0,78	3	3	3	4	13
№13	51 б.	73	82	1,12	5	3	1,5	6	15,5
№14	37 б.	52	94	1,81	3	2	4,5	0	9,5
№15	45 б.	33	101	3,06	0	7	3	6	16
№16	34 б.	56	49	0,88	7	10	14,5	24	55,5
№17	47 б.	46	32	0,70	0	1	0	0	1
№18	21 б.	64	91	1,42	2	1	3,5	0	6,5
№19	40 б.	41	38	0,93	1	5	3	6	15
№20	28 б.	58	62	1,07	3	0	1,5	2	6,5
№21	27 б.	56	49	0,88	3	2	3	2	10
№22	21 б.	37	36	0,97	0	0	0	0	0
№23	20 б.	66	88	1,33	0	0	0	0	0
№24	26 б.	68	90	1,32	1	2	0	2	5
№25	25 б.	33	64	1,94	1	2	1,5	0	4,5
№26	52 б.	64	91	1,42	2	3	7,5	14	26,5
№27	54 б.	55	108	1,96	7	5	9	10	31
№28	25 б.	44	44	1,0	0	0	0	0	0

ДОДАТОК Д

Програма
психологічної консультативної підтримки поліцейських в Національній поліції України за принципом «Рівний-Рівному»

В умовах воєнного часу, постійної небезпеки для життя і здоров'я населення України внаслідок проявів загарбницької масованої агресії, бомбардувань, злочинів проти людства з боку рф, значно ускладнились умови професійної діяльності поліцейських, змінився їх режим праці, почастішали випадки залучення поліцейських понаднормово, збільшилось робоче та психоемоційне навантаження, в першу чергу на працівників підрозділів оперативних служб, превентивної діяльності, патрульної служби, слідчих та спеціальних підрозділів, які постійно стикаються з людським горем, наслідками злочинних посягань на права і свободи громадян.

Поступове і планомірне зростання кількості поліцейських, обізнаних з питань ментального здоров'я, які пройшли відповідну підготовку і сертифікацію за відповідною програмою за принципом «Рівний – Рівному» в Національній поліції України» призведе до зростання культури спілкування у професійному середовищі, своєчасному виявленню та запобіганню негативних явищ у колективах, розширенню кола охоплення поліцейських заходами первинної психопрофілактики, сприятиме своєчасному виявленню осіб з ознаками професійного вигоряння, посттравматичного стресового розладу, схильних до реактивної агресії, саморуйнівної, залежної та суїцидальної поведінки.

Принцип «Рівний-Рівному» передбачає надання психосоціальної підтримки працівникам поліції їх колегами, які працюють у тому ж самому професійному середовищі та мають відповідні знання та позитивний досвід у подоланні складних (кризових) ситуацій.

Програма психологічної консультативної підтримки поліцейських в Національній поліції за принципом «Рівний-Рівному» (далі – програма «Рівний-Рівному) спрямована зокрема на:

1) підвищення загального рівня психологічної обізнаності керівників органів (підрозділів) поліції та їх підлеглих щодо питань надання первинної психологічної допомоги працівникам поліції у кризових, екстремальних або гострих стресових ситуаціях;

2) впровадження інструментів своєчасного розпізнання на ранніх етапах виникнення у працівників поліції ускладнень психологічного характеру, зокрема широка обізнаність працівників поліції щодо поведінкових індикаторів ознак професійного вигоряння, асоціальної, залежної або саморуйнівної поведінки;

3) підвищення загальної компетентності працівників поліції з питань ефективної професійної комунікації та практичних прийомів ефективного ведення бесід (переговорів) з особами у складних критичних життєвих ситуаціях;

4) формування в Національній поліції України кола працівників поліції з високим рівнем самоусвідомлення, готовністю та спроможністю за внутрішнім покликанням, на волонтерських засадах допомагати іншим у складних життєвих ситуаціях для створення обстановки корпоративної надійності й психологічної захищеності у професійному середовищі.

Ключовими складовими методу підтримки колег за принципом «Рівний-Рівному» є:

1) добровільність;

2) конфіденційність;

3) активні участь, слухання, емпатія;

4) повага та довіра;

5) ефективна комунікація;

6) просвіта та інформаційна підтримка;

7) співпраця, взаємодія у врегулюванні проблем;

8) чіткість у рольовому визначенні.

Консультант програми «Рівний Рівному» – це працівник поліції, який зокрема:

1) має високу мотивацію до поглиблення власної психологічної обізнаності щодо реакцій людини в стресових або кризових ситуаціях, наслідків впливу хронічного стресу або травматичного досвіду на життя і здоров'я людини, причин виникнення агресії та механізмів її перенесення, передумов формування адиктивної (залежної), саморуйнівної, суїцидальної поведінки;

2) прагне оволодіти основними прийомами психологічної саморегуляції, бути прихильником здорового способу життя;

3) має бажання допомогти розібратися у життєвих негараздах собі та/або іншим колегам по службі;

4) емпатичний, здатний до співпереживання, спостережливий;

5) володіє базовими психологічними знаннями щодо проведення індивідуальної бесіди з працівниками поліції;

Консультант програми «Рівний – Рівному» зазвичай не має психологічної освіти, виконує професійні обов'язки, не пов'язані з психологічним забезпеченням і не може здійснювати заходи психологічного забезпечення, зокрема діагностики, консультування або психологічної корекції.

ДОДАТОК Е

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА
«Ефективна комунікація з дитиною, яка переживає складні життєві обставини»

(типова універсальна програма)

1. Загальна характеристика програми

Тип програми: тренінг розвитку професійних компетентностей.

Форма роботи: інтерактивний тренінг із рольовими іграми, груповими вправами та рефлексивними техніками.

Цільова аудиторія: фахівці, які взаємодіють із дітьми (психологи, соціальні працівники, працівники служби у справах дітей, поліцейські).

Тривалість: 2 години (може бути адаптована).

Умови проведення: група 8–20 осіб.

2. Актуальність програми

Діти, які переживають складні життєві обставини, потребують чутливого, емпатійного, неосудливого підходу.

Фахівці мають володіти інструментами, що забезпечують безпечний діалог і підтримку.

3. Мета програми :-

Розвинути у фахівців навички ефективної, емпатійної, структурованої комунікації з дитиною у кризі.

4. Завдання програми

1. Ознайомити учасників із принципами ефективної комунікації.
2. Навчити активному слуханню.
3. Навчання методикам «PEACE» та «Зелена кімната».
4. Відпрацювати моделі SOFTENS, RESPONSE, TEDS, 5WH.
5. Розвинути навички невербальної взаємодії.

6. Відпрацювати діалог у рольових сценаріях.

7. Сприяти рефлексії власної поведінки.

5. Очікувані результати

Учасники зможуть:

- формувати безпечний контакт із дитиною;
- застосовувати моделі ефективного спілкування;
- ставити відкриті запитання;
- аналізувати комунікативні помилки;
- регулювати власні бар'єри.

6. Структура та зміст тренінгу:

Етап 1. Організаційно-мотиваційний блок (10 хв)

- Привітання, знайомство.
- Вправа «Моє ім'я і якість ефективного слухача».
- Правила групи: конфіденційність, добровільність, активність, без критики.

Етап 2. Теоретично-інформаційний блок (20 хв)

- Що таке ефективне спілкування?
- Вербальні та невербальні аспекти.
- Спілкування з дитиною у кризі: емпатія, відкритість, підтримка.
- Основи професійної цікавості.

Етап 3. Практичний тренінговий блок (80 хв)

3.1. Вправа «Комунікаційна пастка» (10 хв)

Робота в парах: дитина – дорослий.

Дорослий слухає, не перебиває.

Рефлексія: що допомагає / заважає дитині говорити?

3.2. Ознайомлення з методиками опитування дітей «РЕАСЕ» та «Зелена кімната» (20 хв)

Формула ефективної взаємодії з дитиною: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці»

Складові методики опитування «PEACE» :

- Planning and preparation (планування та підготовка);
- Engage and Explain (залучення та пояснення);
- Account (вільна розповідь);
- Closure (завершення);
- Evaluation (оцінка).

Фази опитування за методикою «Зелена кімната»:

- попередня,
- вступна,
- фаза вільної розповіді,
- фаза детальних запитань,
- заключна фаза.

3.3. Моделі ефективної комунікації (10 хв)

- SOFTENS — поведінкові прояви, що створюють довіру (щирість, відкрита поза, нахил, дотик, зоровий контакт, кивання, підтримка).
- RESPONSE — принципи діалогу (повага, емпатія, підтримка, позитивність, відкритість, неосудність, простота, рівність).
- TEDS — типи відкритих запитань: Tell-роскажи, Explain-поясни, Describe-опиши, Show-покажи).
- 5WH — уточнення (Who-хто ? What-що ? Where-коли? When-як, How-чому?).

3.3. Рольова гра (25 хв)

Мета: відпрацювати навички комунікації з дитиною-свідком.

Сценарій: дитина була свідком чи потерпілою від правопорушення. Правоохоронець проводить першу розмову.

Учасники по черзі грають ролі: дитина – правоохоронець- спостерігач.

Інструкції для ролей:

- Правоохоронець: застосовує моделі SOFTENS та RESPONSE, задає відкриті запитання за схемою TEDS.
- Дитина: поводиться емоційно — може боятися, хвилюватися, мовчати.
- Спостерігач: фіксує ефективні й неефективні комунікаційні прийоми.

3.4. Рефлексія після гри (15 хв)

Метод "Гаряче крісло":

Той, хто грав правоохоронця, відповідає:

- Що було найскладнішим у розмові з дитиною?
- Що допомогло встановити контакт?

Той, хто грав дитину, ділиться:

- Коли я почувався(-лася) у безпеці?
- Що викликало тривогу або замкнутість?

Спостерігач коментує:

- які невербальні сигнали вплинули на довіру?

Етап 4. Групова психологічна рефлексія (10 хв)

- Що ми дізналися про власні комунікативні бар'єри?
- Що я зрозумів(-ла) про свій стиль комунікації?
- Як можна підсилити емпатію у професійному спілкуванні?
- Які навички хочу посилити?

Етап 5. Підсумковий блок (15 хв)

Узагальнення принципів ефективного діалогу з дітьми:

- Не оцінюй — слухай.
- Говори просто і спокійно
- Використовуй «горизонтальне» спілкування - на рівних
- Довіряй і будь відкритим до емоцій.

Виконання вправи «Одне слово на згадку»: кожен називає слово, яке у нього асоціюється з ефективною комунікацією.

7. Методичне забезпечення

- план-конспект проведення тренінгу
- мультимедійна презентація;
- схеми моделей SOFTENS, RESPONSE, TEDS, 5WH;
    - сценарії рольових вправ;
    - фліпчарт, маркери;
    - роздатковий матеріал.

8. Форми оцінювання результатів

– усна рефлексія;

– оцінювання участі у рольових вправах;

– самооцінка: «було – стало».

9. Підсумок : програма спрямована на розвиток емпатійної, безпечної та професійної комунікації з дітьми, що переживають кризові ситуації чи стали свідками/потерпілими від правопорушень.